شانۆ

گۆڤاری تیپی شانۆی سالار

زنجیره 16

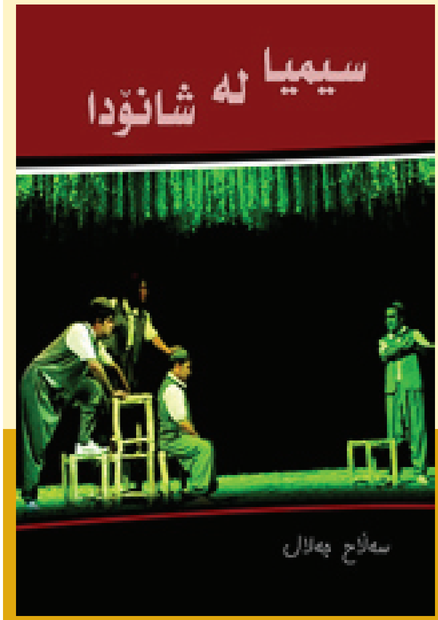

سیمیا له شانۆدا

سەلاح جەلال

خاوەنی ئیمتیاز
ئەحمەد سالار

سەرنووسەر
ئەرسەلان دەروێش

بەڕێوەبەری هونەری
ڕێبوار ئەورەحمان

بەڕێوەبەری کارگێڕی
ئاشتی عوسمان دانش

چاپ
چاپخانەی کارۆ

ناونیشان:

کوردستان - سلێمانی
بەختیاری- گەڕەکی ١٠٩
کۆڵانی ٢٧- خانووی (١٠)
تەلەفۆن:
٠٧٧٠١٩٦١٥٤٨
٠٧٥٠٤٤٩٥٠٦٥

پێگەی ئینتەرنێت:

www.shanomagazine.com

ئیمایڵ:

ersalan@yahoo.com

- ناوی کتێب: سیمیا لە شانۆدا.. بەرەو دامەزراندنی شانۆی کوردی
- نووسینی: سەلاح جەلال
- بابەت: لێکۆڵینەوە
- چاپی: یەکەم
- چاپخانەی: کارۆ
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- ژمارەی سپاردن: ١٨٥٠ ساڵی ٢٠٠٩ ی وەزارەتی رۆشنبیری

ناوەڕۆک

پێشەکی..5
ئارکیۆلۆژیای شانۆی کوردی...7
سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان.....................................36
فەزای شانۆ..61
سیمیای شانۆو دراما...91
خوێندنەوەی جەستە لەبونیادی شانۆدا................................103

جڤاتی بێ شانۆ
جڤاتی بێ کلتورە

نیوەندی رۆشنبیریمان، نێوەندیکە کەخۆی لەسەر پایەو پەیوەندییە خودی و کۆمەڵایەتییەکان ومیزاجی تاکەکەس راگرتووە، هەربۆیە حوکمەکانی ئەم نێوەندە تارادەیەکی زۆر حوکمێکی نا ئەقڵانی و نادروست دەیبات بەڕێووە،چونکە حوکمەکانی لەسەر سپیی یان رەش، خراپ یان باش بینادەکات و پەیوەندییەکانی خۆی دەپارێزێت و دەهێڵێتەوە، بەکورتی واتە دوالیزمێکی نێگەتیڤ دەیبات ئاراسـتەی دەکات و دەیبات بەڕێووە. هەرئەمەشـە وایکردووە کە چەندین رۆشـنبیری و نوسـەری وەک سـەڵاح جەلال لە بیربکرێت ولە نێوەندەکەدا نەخوێنرێتەوە. بۆیـە کاتێک لەنێوەندێکدا پەیوەندییە تاکەکەسـی و کۆمەڵایەتیەکان پێش پەیوەندییەکانی رۆشنبیریی‌و بەرهەم بەهەند وەربگیرێت، ئەوا بڕیارەکانی ئەو نێوەندە بڕیارێک دەبێت هەموو پێوانە رۆشنبیرییەکان ئافەرۆز دەکات و هەڵدەوەشێنێتەوە.

سـەڵاح جەلال خاوەنی ئەو قەڵەمە زیندووەیە کە زۆرجار لەنێوەندی رۆشـنبیری عێراقیدا جێگـەی گرنگی پێدان بووە و ئـاوڕی لێدراوەتەوە، بەڵام بەداخەوە هەمیشـە لە نێوەندی رۆشنبیری کوردیدا وەک رۆشنبیرێکی پەراوێزخرا و نەخوێنراوە و فەرامۆشکراو تەماشاکراوە .جا ئەم هەوڵەی گۆڤاری شـانۆ بۆ بەچاپگەیاندنی ئەم بەرهەمە متمانە بەخشـینێتی بەم نوسەرە پڕخولیا و تورەیە.

ئەم نوسەرە ئارتۆئاسایە، تورەیە لە نێوەندە کلتورییەکەی خۆی کە تێیدا دەژی. یاخییەکی سەرکەشـە و خاوەن قەڵەمێکی بەبڕشـتە لەبوارەکانی رۆمان وشیعر و تێکست و رەخنەی شانۆیدا، چەند بەرهەمێکیشی لەو بوارانەدا بڵاوکردۆتەوە، کەئەمەش نیشانەی باڵادەستی ئەم نوسەرە یاخیەمان بۆ دەردەخات.

سەڵاح جەلال

سەلاح لەم کتێبەشیدا (سیمیا لە شانۆدا) هەوڵدەدات سیمیا وەک چەمکێکی هەڵکۆڵینو گەڕان بەدوای بنەما مەعریفیەکاندا پێناسە بکات و ئاماژە بەوە بدات کە شانۆی کوردی خاوەنی شوێنەواری مێژوویی و دێرینە نییە. هەربۆیە شانۆ وەک هونەرێکی بێباوان و خواستراو لەنێو کلتوری کوردیدا ناوزەد دەکات. هەروەها پێشیوایە هەوڵەکانی شانۆی کوردی لە ئاست شانۆی جیهانیدا وەک منالێکە تازە گڕوگاڵ دەکات. لەمەشدا توێژەر باس لە چۆنییەتی بەرهەم نەهێنانی مەعریفە بەگشتی و شانۆ بەتایبەتی دەکات و دەیبەسێتەوە بە فاکتەری شوێنکاتو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیو ئابووری و سیاسیو مێژووییەکانەوە. هەرلێرەشەوە دەیەوێت جڤاتی کوردی بخوێنێتەوە لەبەرهەم نەهێنانی شانۆ لەمێژوی دوورماندا.
هەروەها نوسەر لەکتێبەکەیدا باس لە بەرهەمهێنانی جۆرێک هۆشیاریی دەکات کە خودێکی رۆشنبیر لە پەیوەندییەکانی ئێستاو داهاتویدا پرۆژەی گەورە بەرهەم دەهێنێت.دیارە ئەو پرۆژەیەش شانۆ وەک کەلەپورێکی دۆگما و نەگۆڕ ناهێڵێتەوە،بەڵکو وەک زمان و میتازمان و کەلتور دەیناسێنێت. لەپاڵ ئەمانەشدا توێژەر ئاماژە بەهەژاری خوێندنەوە و رەخنەی شانۆییمان دەکات و پێیوایە لەتوانایدا نەبووە کەدەق و سەرجەم پێکهاتەکانی نمایش بدوێنێت و لێک بونیادیان بکات و بیانخاتە بەرپرسیار وگوتارگەلی جیاوازیان لێ بەرهەمبهێنێت .نوسەر جگە لەوەی کە شانۆ بە گوتارێکی ئیستاتیکی و مەعریفی لەقەڵەم دەدات، هەروەها وەک بونیادێکی سیمۆلۆژیش دەیناسێنێت. هەربۆیە بەشێکی کتێبەکەی تەرخانکردوە بۆ خوێندنەوەی جەستە لەفەزای شانۆدا، جەستە وەک زمان وکلتور، وەک تێکستێکی رامنەکراوی زیندوو دەناسێنێت .هەربۆیە ئەم گوتەزا گرنگەی (دریدا) دەهێنێتەوە کە دەڵێت: (ئەوەی دەبارەی جەستە دەیڵێین، هەرئەو شتەیە کەلەبارەی شانۆ دەیڵێین).
بەکورتی و پوختی جڤاتی بێ شانۆ، جڤاتی بێ کەلتورە.
هەروەها ئەم نوسەرە گرنگییەکی بێوێنەی بە چەمکەکانی زمان و دەلالەتەکانی زمان داوە لە چنینی تێکستە شیعری و شانۆی و رۆمانەکانیدا، دیارە هەر ئەم زمانە ئاڵۆز و گرانەشی لە توێژینەوە و بەرهەمە رەخنەییەکانیشدا رەنگی داوەتەوە.بۆیە پێش خوێنەری ئەم کتێبە دەکەوم و دەڵێم دەبێت ئەم کتێبە بەهێمنییەکی تەواو وبێ پەلەکردن بخوێنرێتەوە.
گرنگی ئەم کتێبەش لەوەدایە کە دانەر کۆمەڵێک باسوخواس دەوڵمەند بەتێرم و چەمکی نوێ پێشکەش دەکات، وەک (ئارکۆلۆژیای شانۆی کوردی، سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاوازەکان، خوێندنەوەی جەستە لە بونیادی شانۆدا، سیمۆلۆژیا لە شانۆدا ..هتد). کەلە راستیدا بەکاربردنی چەمکە نوێکان و ناساندنی ئەو تیۆر و میتۆدە رەخنەیانەی کە ساڵانی نەوەتەکان تاڕادەیەک بەشانۆکاری کورد نامۆبوون، سەلاح پێی ئاشنا کردین.

بورهان قەرەداخی
سلێمانی ٢٠٠٩

ئارکیۆلۆژیای
شانۆی کوردی

ئەگەر بەوردی گەڕانێک بکەین لە کلتوردا ئەوا توشی سەرسامی دەبین.. چونکە تا ئێستاش لەسەر ئاستی فەلسەفە و زانستەکان نەگەیشتۆتە زەمەنی سەرەتاییش.. ئەمەش بەرەو کۆمەڵێک چەمک و بۆنیادی گرنگ دەمانبات کەڕاستەوخۆ بە قوڵایی ئەو هۆکارانەدا شۆڕ دەبینەوە کە بۆ هۆکاری نەبون و دامەزراندنی شانۆی کوردی دەبنە بەردی بناغەی، بەمەش دەکەوینە نێو پرسیاری سەرسوڕهێنەرەوە.. کام مێژوە بخوێنینەوە.. ؟ زانستەکان یان ئەدەب و هونەر؟ لەم گەڕانەشدا بەرەو دۆزینەوەی چەمک و شوێنەواری سەرەتایی و ڕوانینی نوێ لە بەرامبەر ژیانی ئێستادا، میکانیزمی هونەر و مێژو کەلەپور و شوێنەوار و پەیوەندی کەسێتی کۆمەڵ بە هونەر و خاڵی سەرەتایی و گریمانەو زەمینەی لەباری هونەری وپەیوەندی تاک و کۆمەڵ و پەیوەندیان بە داستان و ئەفسانەی ژیان و کارکردن و پەیوەندی و دۆزینەوەی ئەمانە لە ڕوانین و کارکردنی بنچینەیی ئێستادا و چۆنیەتی پانتایی کۆمەڵ و ئاستە مەعریفیەکانی، ئەم گەڕانەمان لەناو پانتایی مەعریفەی سەرەتا

بەرەو گەڕان بۆ مەعریفەی زانستی توشی گومانمان دەکات، چونکە گەڕانی ئێمە پرسیارە بۆ دۆزینەوە و پەیوەندی و مێژوی زانستەکان و ئەدەب و هونەر کە دەبنە پێکهاتەی هونەری شانۆ.. بۆ بنچینە و بناغە و پێکهاتەی شانۆ و هۆکار و بونیاتنانی لە میکانیزمی ئێستادا، ئەمەش زۆر قورسە و لێرەدا ئارکێۆلۆژیامان وەک ئەو گەڕانە وەرگرتوە.. چونکە خوێندنەوەی ئێمە لەم روەوە ترسناکە لەکاتێکدا هیچمان لە زانستەکاندا نیە.. لێرەدا بۆ دۆزینەوە و دروست بونی جەدەل لە سەر شانۆی کوردی ئەم چەمکەمان وەرگرتوە.. چونکە تا ئەم ساتەو تێپەڕبونی بیست وپێنج چەرخ بەسەر شانۆی جیهانیدا هەوڵەکانی وەکو منداڵێک وایە تازە گڕوگاڵ بکات، لێرەوە بەرە و ساغکردنەوەی چەمکەکان و شۆڕبونەوەی هەڵکۆڵینەکانی مەعریفی، کەپێناسەی تەواوی کارکردنمان بداتێ.. چونکە ئەو خوێندنەوەیە هەتا ئێستا لە شانۆی کوردی دا هیچ هەوڵێکی بۆ نەدراوە، ئایا بۆچی شانۆی کوردی نەیتوانیوە پێکهاتەی دامەزراندنی خۆی بکات لە روی پراکتیک و تیئورەوە.. ؟ کامەیە ئەو رۆڵە تیئوری و مەعریفیەی کە کاری لەسەر کردوە و دەیەوێت لە سەری دابمەزرێت.؟ چونکە تا ئێستا تەنیا ئەو وەرگرتنەیە کە وەریگرتوە و هیچی تر.. ئەوەشی کە ئەم جیاکاریە دەکات داهێنانە ئەمەش پرسیارێکی سەرسوڕهێنەرە.

بۆ دامەزراندن و بناغە داڕشتنی ئەم شانۆیە پێویستمان بەگەڕان هەیە، بەدوای بنەمای مێژویی و کەلەپور و هەڵکۆڵینی مەعریفیدا هەتا شوێنەوارە مێژویی و دێرینەکان بدۆزینەوە، لەم گۆشەنیگایەشەوە شانۆی کوردی لەسەر هەردو بناغە سەرەکییەکە/ حەفریاتەکانی مەعریفی و ئێستا و هاوکێشەبون و کارکردنیان لەسەر بناغەیەکی پەیوەندی کاری بۆ دامەزراندنی شانۆی کوردی، چونکە ئەو زەمینەیە بەرەو سەرەتای مێژوی کورد و پانتاییەکانی ترمان دەبات ئایا چیمان هەیە؟ کامەیە بناغە تیئوری و چەمکە مەعریفیەکانی.. هتد، چونکە ئارکۆلۆژیا چەمکێکە هەوڵی هەڵکۆڵینە لە شتێک، بۆ جیاکاری وشەو مادەکان، بەو واتایەی ئەو هەڵکۆڵینەی جێ هێشتبێ و ئەوەی لایەتی بماندات چونکە بەواتای(علم أثار المعرفة) دێت، واتا (زانستی شوێنەواری مەعریفی) بریتیە لە گەڕان بەدوای بنەما بنەڕەتیەکانی

مەعریفیدا.. هەوڵدانی بەرهەمهێنانی شتی نوێیە.لێرەدا هەمو ئەبستیمێک، هەمــو دابڕانێکی مەعریفی هەڵگری سیســتەمی مەعریفــی تایبەتە(نظام المعرفي) یاخود گیانی گوتارێکی تایبەتی هەیە.ئەوەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئارکیۆلۆژیا بکەوێتە شی کردنەوەی واقیع.. بەڵکو ئەو خوێندنەوەی بۆ بەڵگەنامەکان و بەڵگەنامەکانی ترە (مێژو چۆنایەتیەکە لە چۆنایەتیەکان کــە کۆمەڵگایەکــی تیــا بەدیدەهێنێت، کۆمەڵــگای بەڵگــەکان کەلێی جیا نابێتەوە.)١

بەم پێیەش هەوڵدانی ئەو بۆ دوبارە بونەوەی پەیوەندیە لەگەڵ مێژوی ڕاســتەقینەدا.. چونکــە تاکە مێتۆدێــک کە جیاکاری گوتــارەکان ڕزگار بــکات و ڕێکیــان بخات ئارکیۆلۆژیایە، کەلەســەر ئاســتێکی مێژویی و ئەنتەربۆلۆژی و ئەبستمۆلۆژی ئەمە مەنهەجیەتی، بەم جۆرە گەڕانمان بەدوای بنەماو بونیادە مەعریفیەکانی مێژوی کورد بۆ دۆزینەوەی بنەما بنەڕەتیەکان و هەڵکۆڵینی مەعریفی بێگومان گومانێکی سەرسوڕهێنەرە و ماندوبونێکــی زۆری دەوێت، چونکــە ئێمە تەنیا خۆمان دڵنیا دەکەین لەوەی کە زەمەنی ســەرەتایی زانســتەکانمان نیــە.. بەڵکو هەوڵدەدەین بەرەو خوێندنەوە بچین بۆ ئامادەکاری.. ئاشکرایە زۆربەی خوێندنەوەی ئێمە بۆ مێژو (ڕابردو ئێســتا) ســاکار بوە، چونکە مێژو (ڕابردو ئێستا و داهاتو) ی هەمو نەتەوەیەکە، ڕۆشــنبیری کوردیش تا ئەم ســاتە لە گێژەنگــی تراژیدیا و مەرگی پرســیار و مەعریفەدایە، ئەمەش زمانمان پێدەکاتــەوە لە(بــون، مێژو، خود و کۆمەڵ، زانســت و ئەدەب و هونەر و مەعریفــە) مێــژوی ئێمە لە بەرگــە کۆنەکەیــدا خوێندراوەتەوە لەناو کایەکانی مەعریفــەدا خوێندنەوەی نەکراوە، پــڕۆژەی ڕەخنە بیروڕای جیاوازی لەســەر هەیە، ئێمە ڕابردو مێژو، ئێستا چۆن بخوێنینەوە؟ کە مێــژو مانای لەدایک بونــی کۆمەڵگا هەڵبگرێت.. پێویســتە لێرەوە مێژو بناسین، ئەوسا هەڵکۆڵینی بەرهەمەکانی مەعریفە بکەین، چونکە کەلەپور گوڵدانێکە بۆ ئێســتا و ڕابردو (هەریەک لە ڕابردو ئێستا بە بەردەوامی تیادا دەگونجێت لەم تێگەیشتنەوە دەبنە کرداری بەشێک لە مێژو.(٢

بەم پێیە گرنگە پەیوەندیەکان بدۆزرێنەوە، دەبێ مێژو لەپشــت زەمەنی ڕوداوەکانەوە ناوەندی مانا دابمەزرێنێت لەبەرئەوەی هێڵێکی ئاسۆییە، لای فۆکۆ یەک مێژو نییە، بەڵکو چەند مێژویەک هەیە، ئەویش مەبەستی

چڕکردنـــەوەی مێـــژو وە لەیەک فاکتـــەردا، ئەو بە دوای داڕشـــتنەوەی یاســـاکان و ڕزگارکردنـــی جـــۆری پەیوەندی و دیاریکردنی ســـنوریان دەگەڕێت، لەســـەر و ئەمانەوە پەیوەندی لەنێـــوان زنجیرە جیاوازەکان بـــۆ دانانـــی زنجیرە لە زنجیرەکان، یان نەخشـــەکان (الجـــداول)، چونکە ڕەخنەکانـــی لە مێژو ئەوەیە کە مێژوی کۆن بە دامەزراندنی (نصب) ی ڕابردو جێماوەکان و بیرکردنەوە و یادەوەری (زاکیرە) وەیە دەگۆڕدرێت بۆ بەڵگەنامەکان. (بەڵام ئەمڕۆ مێژو ئەوەیە کە بەڵگەنامەکان دەگۆڕێت بـــۆ جێگیربونـــی جێمـــاوەکان، هەندێـــک لـــە توخمەکان نمایـــش دەکات کەپێویســـتە دابڕێـــن وە کۆبکرێنـــەوە، دەرخســـتنیان و پەیوەندیـــان و کۆکردنەوەیان لە کۆمەڵەکانیان دا.)٣

ڕۆشنبیری ئێمە بۆ مێژو چۆن سەیری بەڵگەنامەی کردوە لێی دابڕاوین یـــا بەکارمـــان هێناوە بۆ ئیش یان دوری خســـتوینەتەوە لـــە واقیع یان بەمردویی خوێندومانەتەوە یان نیشاندانی ناکۆکی و دۆزینەوەی میرات و تەعبیرکردن بوە؟ ، ئەمانە ئەو پرسیارانەن کە دەکرێن.. بەم پێیەش لـــە وێنەی ڕوداوەکانەوە ســـەیری مێژو دەکرێـــت، ئەحمەدی خانی لەو شۆڕشـــە تازەیەی سەردەمی خۆیدا ئێستا وەکو ئەو سەردەمەی خۆی دەخوێندرێتەوە، بەهەمان کاڵاو زەمەن و مێژوی تایبەتی خۆیەوە، مەم و زین لەخوێندنەوەی ئێمەدا بەعەشق و شوێنکاری خۆی لەپڕۆژەی شانۆ و ئەدەبدا تەنانەت ڕەخنـــەش ڕەنگ دەداتەوە.. جگە لەمەش هەوڵەکانی تـــر لە ڕابـــردوا نوقممان دەکات بەبێ ئەوەی هۆشـــیاری ســـاتەوەختی ئێستا بن و کێشەکانمان بگرنە خۆ،

واتە هەر لێرەوە مێژومان لە بەرگێکی کۆندایە لەسەر ئاستی گوتارەکان جیاکاریان نەکراوە بەئایدۆلۆژیای خواستراو و پیرۆز کردن پەیوەستە، لەبـــەر ئەوەی دەســـەڵات نەیتوانیوە مەعریفەیەکی ئایدۆلۆژی لەپشـــت بێـــت، کە ئیتر گۆڕانی فکری بەرهەم نەهـــات، ئەو گۆڕانانەی ناو ببرێن هیچ ڕۆڵێکیان نەگێڕاوە.

(لەڕاســـتیدا زۆربەی لێـــک دابڕانـــەکان بریتیە لەو دابـــڕاوە کە گۆڕانی تیۆری بەجێیان دەهێنێت، کاتێک کە زانستێک دێت و جیای دەکاتەوە لە ئایدۆلۆژیای ڕابردوی ئـــەو ڕابردوە بەڕابردویەکی ئایدۆلۆژی تاوانبار دەکات.)٤

لێرەوە بەدوای شـێوازی دەسەڵاتدا بگەڕێین، ئایا ئێمە لە کامیانەوە بۆ ئـەوەی تر چوین؟ یاخـود پەیوەندیەکانمان چییە؟ ئەمەش مشـتومڕی لەلایەن دڵسۆزانەوە لەسەر کراوە، ئەوەی جێگەی مشتومڕە هەمو ئەو خوێندنەوانە ڕۆڵی باشیان گێڕاوە بۆ ئەوەی پەنجەرە لەسەر ئەم بابەتە ترسـناکە بخرێتە سەر پشت، هۆی سـەرەکیش کەسی تایبەتمان نەبوە وەکو (دۆلۆز و فۆکۆ) خۆی بۆ ئەم کێڵگەیە تەرخان بکات، بۆیە ئێمەش لێرەدا تەنیا بە گەڕانمان لەسـەر بناغەی شـانۆ بەئامانەتەوە لەسـەری دەدوێین.

سـەرەتا ئاشـکرایە هەمو دەسـەڵاتێک دەبێـت مەعریفەیەکی لەپشـت بێـت، چونکە مەعریفە بەرهەمهێنەری دەسـەڵاتە، دەسـەڵاتی ئێمە هیچ مەعریفەیەکی زانستی و ئایدۆلۆژی لە پشتەوە نەبوە، بەڵکو هەڵقوڵاوی کۆمەڵگای کوردەواری خۆی بوە، بە پاشـخانی ئەو مەعریفە گشـتیەی کە هەیبوە، ئەمەش لەلایەک بۆ بەرگری لەخۆی چەکی هەڵگرتوە و ئەم هۆیـەش کاریگەری ئەوەی هەبوە کـە هەرگیز خۆی بۆ بنیات نەنراوە، لەم سـەردەمەش ئەو دەسـەڵاتەی کـە هەمانە فۆتۆی دەسـەڵاتەکەی ڕابردوی بەر لە خۆی و جوینەوەی مەعریفەی باوە، لێرەوە دەسەڵاتی کوردی دەسەڵاتێک نەبوە لەسەر بنەماکانی مەعریفە دامەزرابێت، بەڵام لێرەدا پۆلێن کاری دەکرێت مەعریفەی گشتی لە مەعریفەی زانستی جیا بکرێتەوە، چونکە دەسـەڵات لەسەر بونیادی مەعریفەیەکی زانستی یان ئایدۆلۆژی بونیات نەنراوە.. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە دەسەڵات بەبێ مەعریفە بنیات بنرێت، وەک هەمو گەلانی ڕۆژئاواو دنیا دەبێت ئێمەش لە مەعریفەوە بۆ دەسەڵات چوبین ؟ بەڵام مەعریفەی ئێمە مەعریفەیەکی ناکامڵەو گشتیە، چونکە لە زۆر بواری شارستانی و ئاکاری کۆمەڵایەتی، مێـژو، ئاییـن، جوگرافیـا، زمان، بەشـدارین کـە ئەمانـەش ڕۆڵیان لە لقەکانـی مەعریفـەدا هەیـە، بەڵام ئـەو بنەمایە نین کە وەکـو ڕۆژئاوا دەسـەڵاتیان بنیات نابێت، لە دۆڵۆزەوە ئەو دەرگایە دەکەینەوە (بەچی مانایەک دەسەڵات پێشترە بەسەر مەعریفەدا؟ پەیوەندیەکانی دەسەڵات پێشـترە بەسەر پەیوەندیەکانی مەعریفە، ئەمەش بەوەی پەیوەندیەکانی مەعریفە بێ توانایە لەوەی کەشتێک بلکێنێت لە شتەکان، لە کاتێکدا هیچ پەیوەندیەکی چاکتر بۆ دەسەڵات لە ئارادا نەبێت.)٥

هەرلێرەوە بەچ پێوەرێک باس لە دەسەڵات بکەین یان مەعریفە؟ بێشک لە مەعریفەوە بۆ دەســەڵات چوین، ئەوەی گرنگە مەعریفە و دەسەڵاتی ئێمە، لەناو کایەکانی خۆیاندا، تا ئێســتا ڕون نیە پەیوەندیەکانیان چین؟ دوای ئەو خوێندنەوەیە دەسەڵات واتای خۆی وەردەگرێت چەمکەکانی مەعریفەش دەردەکەون، لەبەر ئەوەی دەسەڵات و مەعریفە پێویستی بە گەڕانێکی زۆر هەیە لەبواری خۆیاندا بۆ ئەوەی ناسنامەی هەریەکەیان لە بونیادی ئێمە وپەیوەندیان بەیەکەوە دەربخرێت.. ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی جیاجیا هەیە لە حەقلەکانی مەعریفەدا، ئەو ئاڵۆزیەش کەلە بواری ڕەخنەی ئێمەدایە هۆیەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی پەیوەندیەکانی ڕابــردو و ئێســتا یاخــود خوێندنەوەی ئــەو ڕابردوە لەلایەن کەســی تایبەتمەنــدەوە لە پانتاییە جیاجیاکاندا. چونکــە ئەو خوێندنەوەی جۆرا و جۆرە لە بوارەکاندا بەگشــتی نەکراوە، لێرەشدا پەیوەندی مەعریفە و دەســەڵات دیاری دەدا لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە دیارە دەسەڵات مەعریفەی لە پشتە چونکە ناکرێت ئێمە لە دەسەڵاتەوە بۆ مەعریفە چوبین، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ سەردەمی دەوڵەتی ساسانی و شی بکەینەوە دەبینین ئێمە بناغەیەکی گەورەمان هەبوە.. بەتایبەت لە دو ئاینی وەکو زەرادەشــتی و مەســیحیەت.. کە زۆربەی پیاوی ناوداری مەســیحی جیهان بە هۆی ناکۆکی نێوانیانەوە هاتونەتە کوردســتان و دوای ئەوەیش کە دەوڵەتی ســاســانی دوای هاتنــی ڕۆمی بێزەنتــی ڕوخا ئیتر پچــڕان کۆمەڵگەی کــوردی گرتەوە و نەتوانرا ئەو بنەما مەعریفیەی ئەو ســاتەی لە ئاینی زەرادەشتی و مەسیحیەوە گەشەی پێبدرێت و لە دەستیشی دا.

بۆیــەش ئێمە لە مەعریفەوە بۆ دەســەڵات هاتوین.. بەڵام دەســەڵاتێکی کاتــی و پچــڕ پچــڕ و مەعریفەیەکی گشــتی کــە توانای پێگەیشــتن و بەردەوامی نەبوە بەهۆی نەبونی دەسەڵاتەوە.. بەم پێەش مەعریفەیەکی وامان نەبوە بەدرێژایی مێژو دەســەڵات بە مانای خۆی دروست بکات، مەعریفە و دەسەڵات هیچیان نەیانتوانیوە ئەوی تر پێشبخات.. دەسەڵاتی سیاسی ئێســتاش لە هەمو ڕویەکی سەربازی و ئیداری و کۆمەڵایەتی و فیکریەوە پاشــماوەی دەسەڵاتەکەی پێشــوە و هیچ داهێنانی تیئوری نەبوە و ئەو مەعریفەیەش کەلەسەری دروست بوە لەوەوە وەرگیراوە، بەم پێیەش دەسەڵات وەرگیراو (اقتباس) لە زۆر لایەنەوە، چونکە عەقڵی

ئێمە ئایدۆلۆژیای بۆ بەرهەم نەهاتوە، هەرلەسەر چەمکی ئایدۆلۆژیای باو بە شێوەیەکی ناعەقڵانیانە کاری کردوە، ئەمەش بەو مانایە نا کە ئیتر قورسایمان لە مێژودا نیە، یاخود لە بوارەکانی مەعریفەدا، بەڵام واتای ئێمە لێرەدا پەیوەندی دەسەڵات و مەعریفەیە، کە ئێمە لە چیەوە بوچی چوین! ئەوەی گرنگە دەسەڵات و مەعریفە وەکو دو دڵدار عەشقیان هەیە بۆ پێکهێنانی خێزان بۆیە کە دەسەڵات دێت مەعریفەیەک پاڵی پێوە دەنێت، مەعریفە زمانە، مێژوە، شارستانیە، هەمو بوارەکانی زانینی مرۆڤایەتیە، واتا مەعریفە نەبێ، دەسەڵات چییە؟

(دروستە ئەم پەیوەندیانەی دوایی یان لەوەی کەدەکرێت یان کەپەنهانە ئەگەر لکاندنەکەی تەواو نەبوبێت، ئەمەش کاریگەری و کارلێکی ئاڵوگۆڕ لەنێوان پەیوەندییەکانی دەسەڵات و پەیوەندییەکانی مەعریفە لەسەری چەسپاوە، بەڵام ئەگەر چەند پەیوەندیەکی سەرەتایی هەبێت شێوەی مەعریفە گۆڕاوەکان پێکدێت لەو لکاندنەوە، لەسەرو ئەو کەلێنەی کە جیامان دەکاتەوە لەسەروی نەبونی پەیوەندیەکان کە لەنێوانیاندایە، نیشانەیەکی ناڕاستەوخۆی جێکەوتە دروست دەبێت لە نێوان شێوەکانی مەعریفە کە شێوەیەکی هاوبەش ناسەپێنێت، کە هەردوکیان یەکبگرنەوەو هاوجوت بن بەشێوەیەکی دیاریکراو لە نێوانیاندا.)٦

هەرلێرەوە دەسەڵات و مەعریفە لەبواری ڕۆشنبیری ئێمەدا کێشەیەکی زۆری دەوێت، چونکە جگە لەچەند خوێندنەوەیەکی ئەم دواییە خوێندنەوەی ترمان نەبوە بۆی، لەم خاڵەشەوە دەسەڵاتی کوردی مەعریفەی بۆ بەرهەم نەهاتوە لە سەرەتای مێژوەوە تا ئێستا، مەعریفەش جگە لە مەعریفەی گشتی هیچی ترمان نەبوە کە زانستی بوبێ هەتا دەسەڵاتێک لەسەر بنەماکانی دابمەزرێت کە واتای خۆی هەڵبگرێت، لیرەوە عەقڵی کوردی و مێژوی سیاسی ئێمە نەیتوانیوە مەعریفە بەرهەم بێنێ و ئەمەش خاڵێکی ترسناکە مێژوی ئێمە هینانە قسەی ڕابردو کەسایەتی و جێماوە و میرات بوە، ڕابردو وەکو خۆی نوسراوەتەوە وەکو پرۆژەی مێژونوس (مێژوو لەبەرگە کۆنەکەیدا کە هەوڵ دەدات جێگیربونی ڕابردو جێماوەکان بکات بە بیرەوەری و گۆڕانیان بۆ بەڵگەنامە، وەهانی ئەو جێماوانە دەدات بۆ هێنانە قسەیان ئەو جێماوانەی کە زۆرجار لاڵن لەبواری خۆیاندا.)٧

بەم پێیە مێژوی ئێمە پەیوەندی ڕوداوەکان نەبوە لە زەمەندا نەکو زنجیرەی زنجیرەکان.. خوێندنەوەی مێژو وەک خۆی نەکو لەپشت مێژوە وە لە(میتا مێژو) ڕەخنەکانی یان سفربون بوە یان پیرۆزکردن و نوسینەوەیان.. ئەمەش کاریگەری تەواوی هەبوە لەسەر گەشەسەندنی دەسەلاتی رەمزو نیشانەکان ڕێگر بوە لەبەردەم پەرەسەندنی ئەو واتایانەی لە بواری سیاسی و کۆمەلایەتی بەرهەم بێن.. زۆر جار کەلەپور بە کەلەپوری ئەوروپی پێوانە دەکرێت ئەوەش هەڵەیە هەروەکو (محمد عابد جابری) ئەو ڕەخنەیە لەعەقڵی عەرەبی دەگرێت.. زۆر لە ڕەخنەگرانی ئێمە بە گواستنەوەی نوسینی بیریاری ڕۆژئاوا کەوتونەتە چاڵی قوڵەوە لەسەر کلتور و ڕابردوی ئێمە بەبێ ئەوەی جیاوازی بکەن، کەلەپوری ئەوان پابەندی ئەو هەمو بوارە مەعریفی و فەلسەفی و زانستی و ئەدەبی و هونەری و شارستانیەی بەو مێژوە دور و درێژەی کە هەیانە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ سود لە میتۆدەکەیان وەرنەگرین بەلام ئەم شێوازە جیاوازە زۆر جار بەم پێودانگە هێڵی سفر بەسەرسەرجەمی مێژوی ئێمەدا دەهێنرێت هەروەکو باڵاندیە ئەو تێبینیە دەدات (پێویستە ئەوەمان لەیاد نەچێت هەمو کۆمەڵگایەک لەناو خۆیدا قورساییەک لە ڕابردو یان بەواتایەکی تر قورسایی ڕابردو هەڵدەگرێت:وە ناتوانێت بەخاوەن بونی ئیرادە بەجۆرێک هەڵس و کەوت بکات کە ئەم ڕابردوە بونی نیە وە پێویستە لەسەری کە ئێستا و داهاتوی بەلەبەرچاو گرتبێت، ڕابردو دروست بکات، وە هیچ کات ناتوانین کە ئەم خاڵە لەیاد بکەین.)٨

پێویستە خوێندنەوەی ڕابردو لەسەر هێڵە ئاسۆییەکان بکرێت کە لەڕابردودا وێنەی ئێستامان بۆ بکێشێت، نەکو لەودا نوقمان بکات، چونکە قورسایی ڕابردو هەیە پێویستە هەوڵی مادە بدرێت بۆ بنیاتکردنی سیستەمێک کە ڕابردو وێنەی تێدا هەیە، مێژوی ئێمە خوێندراوەتەوە بەبێ بەرهەم هێنانی مادی کاری مێژوونوس بوە بەکاری ئەدیب و هونەرمەند و تەنانەت ڕەخنەگر، تازەترین بەرهەمی مێژو دۆزینەوەی ڕوداوێک بوە کە بێگانە شاردویێتیەوە ئەمەش مێژوی پیرۆز کردوە، لێرەدا پێکهاتنی مێژو دامەزراندنی ئەنسرۆپۆلۆژیایە وەکو باڵاندیە ئاماژەی پێدەکات، ڕەخنەی ئێمە تێکەلاوە با بزانین ڕابردوی ئێمە

چییە؟ چی لە واتای خۆیدا حەشــارداوە بمانداتێ؟ ئەوســا ئەو ڕابردوە بناســین ئەو پەیوەندیانەش لەسەر ئاستی ئێستا واتا پەیوەندی ڕابردو بە ئێستاوە.. ئەوەی کە گرنگە وێنەی ڕابردو لە بیناکردنی مادەوە ڕەنگ هەڵدەگرێت پەیوەندی ئەو هێڵە جیاجیایانەی مێژو کەپێویستە بەردەوام بن و مانای لەدایک بون لە ســاتی ئێســتادا دەربخەن ئەوەش پابەندی ڕابــردوە.. ڕابردوی ئێمە ئەو زنجیرانەی تیــا دانەمەزراوە ڕابردویەکی لاواز و بێ واتا بوە بۆیە ئێستا خوێندنەوەی قورسە.

لێــرەوە بۆ ئــەوەی لەگەڵ ڕابردو ســاتێک دابمەزرێنین کەلە دایک بون بگرێتە خۆ ئەویش بە گەڕانەوەمان بۆ بنەڕەت (الاصل) هەتا پەیوەندیەکان بدۆزینــەوە بزانیــن لەکوێوە دەســت پێ بکەین لە بنەڕەتەوە بۆ ئێســتا یاخود پەیوەندیەکی ئاســۆیی یاخود سەردەم؟ چونکە ئاشکرایە خودی بنەڕەت هەمیشــە هەوڵدەدات ســەرلەنوێ لەدایک ببێتــەوە، هەرلێرەوە پەیوەنــدی ڕابــردو ئێســتا پەیوەندیەکــی ئاســۆییە یاخــود گەڕانەوە بــۆ بنــەڕەت پەیوەندیەکی جەدەلیــە کە دەبێت لە دایــک بون بێت نەک خەون.. چونکە دەبێت خودی قســەکەر لەپاڵاوتنی دەنگی خۆی دەســت هەڵبگرێــت، ئەمــەش لای هایدگەر دەبەســترێتەوە بــە ڕاکردنی مرۆڤ بــۆ ئەمەش بنەمایەکی فەلســەفی قوڵی هەیــە ڕاکردنی مرۆڤ لەخودی خۆی بەجیاواز لە ڕاکردنی پێنەگەیشــتو (ناشــئ) لەترس کە ئەمەش لە شــتێکی دیاریکــراوەوە لە ناوەوەی عالەمەوە دێــت بۆ ئەوەی جێگیری بۆخــۆی دەســتەبەر بکات بۆ بونێکــی نابنەڕەت، لێــرەوە گەڕانەوە بۆ بنەڕەت پەیوەندی شــتێک بەشتێکەوە نەکو پەیوەندی بەهیچ شتێکەوە، چونکە ناکرێت نوقم بون لە بنەڕەتدا چونکە بنەڕەت و کۆی سیفاتەکانی لــە چوارچێوەی پارچەیەک دا لەگەڵ بنەڕەتــی یەکەم چونکە توانایەکە لــە عەقڵــدا وە مەرجە لەبواری ڕوداو لەوێنەی ڕوداودا، ئێمە تا ئێســتا نەگەڕاینەتەوە بۆ بنەڕەت وەچۆن بگەڕێنەوە لەســەر کام بنەمایە؟ چی جەدەلێک دابمەزرێنین؟ پەیوەندیەکانی خود و کۆمەڵ لەســەر ئاســتی ســەرخان و ژێرخانــدا دانەمەزراوە، مێژوی ئێمە بە سیاســەت و ئاین و ئایدۆلۆژیاوە شــوبهاوە، خودی خنکاندوە دەرگای لەســەر داخستوە بەهەمــو بەها تایبەتیەکان (ئەوانەی بەتایبەتمەندییەکی ڕەهاو داخســتن لەسەر خودەوە قسەدەکەن ئاسۆ تەسکن وهیچی تر.)٩

هەرلێرەوە پەیوەندی/ ڕابردو ئێستا/ چەمک و بنەڕەت شێواو بوە.. چونکە تاقیکردنەوە لەسەر هەموو شتێک دەرچونە لە تاکیەتی و گەڕانەوەی یەک بەیەکە بۆ بنەڕەت کە دەلالەتێکی کاملـی دەبێت.. لێرەوە بنەڕەت دەگوێزرێتەوە بۆ مەرج لە تەماهییەوە بۆ دابڕان لە یەکەوە بۆ زۆرێتیو لەوەسفانیەوە بۆ عەقڵی، ئەم شیکردنەوەیە لە مێژوی ئێمەدا نەبووە لێرەوە دوور لەو قەدەرەی کە مێژوو کارەساتەکان بەرهەمیانهێناوە، بەرەو ئامادەکردنی مانا دەڕۆین ئەو مانایەی کە ناتوانین لێی دورە پەرێز بین، چونکە ناوەندێکی(سیمیۆلۆژیە) بۆ پاراستنی بەهاکان، مێژوی ئێمە ئەوەندەی خەریکی دۆزینەوە و ناسین و ڕەش وسپیە ئەوەندە بەدوای واتادا وێڵ نیە.. هەروەها پەیوەندی ڕۆشنبیریش.. چونکە ئەم بۆ ئەو واتایەیە کە هەڵیدەگرێت لە زەمەنی ڕوداو لەزەمەنی واتادا، بەم پێیەش لەسەر ئاستی زنجیرەی زنجیرەکان خوێندنەوەمان نەبوە یان گەڕان بەدوای بنەڕەتی مەعریفەدا کە ناسنامەو بنەڕەت بدۆزینەوە(هەمو تێڕامانێک گشت ڕامانێکی بەئاگا لە ڕوح بگاتە دەوری خۆی بێ ئەملاو ئەولا ئەکەوێتە ڕەوتی کەلەپوری مێژویی خۆی، و ئەمیش کلتورێکە هیچ ڕێگەیەک نیە بۆ شیکردنەوەی لە ڕێگەی ڕامانەوە.)١٠

ئەم هۆشیارییە کەخود دەیکات لە پەیوەندیەکانی ئێستا و داهاتو پڕۆژەیەکی گەورەیە.. لێرەوە لە تازەگەریەوە بڕوانین چەمکێکە ڕوانینی تەواوی لە پەیوەندیدا هەیە بەڕۆژگارەوە یان سەردەم بەو واتایەی دامەزراندن بێ وەکو فەلسەفەی خۆی بینا دەکات بەرامبەر بەجیهان وەکو مێژوی بیناکردوە، لێرەوە لە بەرهەم هێنراوەوە بۆ مانا، ئەمەش ڕابردو ئەو جێماوە و ئاماژانەی کە هەریەکە زنجیرەی بیرەوەریمان لە بنەمای دۆزینەوەی وێنەدا لە ڕوانینی نوێدا سەر لە نوێ بدۆزینەوە لەو ناوەندە سایکۆلۆژیەی کە هاوشانی زەمەنی ڕوداوەکانە.. لێرەوە زەمەن ڕابردو جێماوەکان زیاتر لە بیرەوەری ڕابردودا نوقمیان کردوین تەنانەت لە گەڕانەوەش بۆ ئەفسانە هەمان چەشن بوە لە پڕۆژەکاندا، داهێنانی لەسەر نەکراوە، بەتایبەتی لە بواری شانۆدا بەبێ لەبەر چاو گرتنی جیاوازی کەلەپور و میرات.. کە بانگەشەی ڕابردویەکی پیرۆزی بۆ کراوە، شانۆ لاسایی ڕابردوی کردۆتەوە، بەردەوام ئەوەی نیشان داوە کە کراوە نەک کە پێشزانی کردنی دەکرێت ئەوە لە زۆربەی

شانۆگەری و تەنانەت ئەو هەولانەی بە فیلم بلاو دەبنەوە جگە لە چەند هەولێکیان تەنیا گێرانەوەی ڕوداوی ڕابردون، تەنیا نیشاندانی ئەو وێنە و ڕوداوانەن کە دیومانن.. شانۆی کوردی لە دەقە بیانیەکانیشدا وەکو سەردەم و کاتی خۆی ئەو دەقە نیشان دەدات کە بەرهەمی عەقڵ و شارستانی سەردەمێکی تری نەتەوەیەکی ترە، بەبێ ئەوەی پۆلێنکاری کات شوێن و جیاوازی بکەن.. کە ئەم جۆرە کارانە تەنیا ئەوەن بە ناوی هونەرەوە دەبنە کار و هیچ گەشەو پێشکەوتنێک بە دەست ناهێنن.
جگە لەوەش پێویستە بپرسین ئەو ڕۆڵە تیئوری و ریشەییانە چین کە لەسەری دامەزراون ؟ سینەما بەر لە هەمو شتێک زانستە ئێمەش نیمانە ئەی ناکرێت تەنیا ئەو وەرگرتنەش جیاوازی وەربگرێت وەخوێندنەوەیان بۆ(اقتباس) هەبێت.. کە ئەمەش پێویستی بە جیاوازی هەیە لە تەکنیک و زمان و ڕوداو و شێوازدا.. نەک و باز بازێن لە شانۆوە بۆ سینەما.. بەبێ ئەوەی هیچیان خوێندنەوەیان بۆ کرابێت؟.
جگە لەمانەش پێویستە بپرسین بۆ پێکهاتەی سینەما لە روی زانست و ئامێر و دەق و کاراکتەری سینەما کە پێویستی بە مەعریفەیەکی قوڵ و پرۆڤەی بەردەوام هەیە کە لە فلمە کوردیەکاندا وای لێهاتوە پێویستە مەکتەبێک بۆ دۆزینەوەی ئەوانەی دەیانەوێت دەوری ئەکتەر ببینن و بۆ وەرگرتن و پێویستی دەرهێنەر بکرێتەوە لە بری ستۆدیۆی ئەکتەر.. ئایا کامەیە واتا و بزوتنەوە و مەعریفە و زمانی ئەکتەر یا خود سینەما بە پێکهاتەکانیەوە؟.
شانۆ زمانە.. زمانی تۆڕی ئاماژە و نیشانە و بیرکردنەوەیە چونکە زمان گواستنەوەی بیری نەتەوەیە هەروەکو لای هایدگەر دوا پێناسەی دەدات (زمان نیشتەجێ بونی بونە.)١١
بەم پێیە زمان واقیعێکە بەگۆڕانی هەمیشەیی تێدەپەڕێت شانبەشانی ڕۆشنبیری هەموی بەوەرچەرخانی چۆنیەتی کە دەلالەتی زمانە.. بەم پێیەش خوێندنەوە و بەرهەمهێنانەوەی ڕابردو و مێژو گواستنەوەی ئەو مێژوە بۆ ڕابردو ئیمرۆ لەجیهانێکەوە بۆ جیهانێکی نوێ.. کاری شانۆیە ئەو لە دایک بونە لە ناواخنیدا هەڵبگرێت چونکە گۆڕینی واقع دەکات بۆ خەیاڵی ڕێژەیی.. چونکە شانۆ لەپرۆژەی خۆیدا هەڵگری بونیادی دەلالی ونیشانە و ئاماژەیە لەبەر ئەوەی کێشەی شارستانی

و ئیستاتیکی و هونەریە.. لێرەوەش بزانین هۆکاری ئەو پەیوەندیانە چین کە ناسنامەی شانۆ لەسەر ئاستەکانی زەمەن دەردەخەن؟.. ئێمە گەڕاینەوە بۆ (بنەڕەت ڕابردو ئێستا) پەیوەندیەکانمان شیکردەوە لێرەوەش ئەوەی کەلامانە لە ڕابردوی شانۆ لە کارپێکردنی وەکو هونەر لەم چاخەدا جگە لە زمان و ئاین و شارستانی و لەو پەیوەندیە ئاهەنگ سازیە کە شێوەی شانۆی وەرگرتوە هیچی ترمان نیە، ئەوەش ڕابردو لەڕێگەی نهێنی و ڕۆحی و ڕەمزەکانیەوە بەکۆمەڵی یا لاسایی کردنەوەوە بەرهەمیان هێناوە کەپێویستە لە وێنەی ئێستادا لە دایک ببنەوە، لەسەر ئاستی ئێستا نەکو هێنانەوەی میرات وەکو عبدالکریم برشید یاخود شانۆی کوردی چونکە ئەوە پەلاماردانی مێژوە.

(ئەگەر ویستمان پەلاماری مێژو بدەین ئەوا مێژو لەسەر خۆی کێلۆن دەدرێت و دادەخرێت وەخۆی گێل دەکات و خۆی نادات بەدەستەوە ئەمە شکست هێنانە بەهیواکان.)١٢

هەر بۆیە شانۆ خوێندنەوەی ڕابردوی خۆی نەکردوە و لەسەر پەیوەندیەکانی زەمەن خۆی نەدۆزیوەتەوە هەتا ڕیشەی خۆی دابمەزرێنێت.. تەنیا کار کردنە لەو وەرگرتن و فێربونەی کە هەیە لە سەری.. کەشانۆ دەبێت ڕیشەی تیئوری و بنەمای کارکردنی هەبێت هەتا جیاوازی دروست بکات.. ئەوەی کەساڵی ڕابردو نوێ بوە، ئەمڕۆ کۆنە.. چونکە تازەگەری گرنگیەکی مێژوییە بۆ چەرخی نوێ بۆ بزوتنەوەی زەمەن و داهاتو (کەس ناتوانێت لەسەر مێژو بدوێت لەڕستەیەکدا بەئازادی تەنیا کەسێک نەبێت کە لە مێژودا نیشتەجێیە.)١٣

بەم پێیە مێژو بەردەوامیە ئامادە کردنی مانایە وەکو لای (هۆسرڵ) لە ئاوێنەی شۆفێری ناو ئۆتۆمبێلەوە ئاماژەی بە ڕابردو ئێستاو داهاتو کردوە، ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ ئەو زەمینەیەی کە بەرەو پرۆژەی شانۆ و ئەنجامی کارکردنی و، هەروەها هۆیەکانی ئەو پەیوەندیەو هۆکارەکانی دانەمەزراندنی شانۆی کوردی و نەبونی و گەڕان بۆ هەڵکۆڵینی مەعریفی سەرەتایی وپاشماوە و جێماوەکانی باپیران ئەوا ناچار دەبین کە گەڕانێک بکەین و بزانین چیمان هەیە؟

ئاشکرایە کە مێژوی کورد لە سەرەتاوە هەتا ئەمڕۆ لە ناوچەی شاخاوی و جێگە سەختەکاندا بوە و بەردەوام خەریکی شەڕ و کوشتار

و بەرگریکردن بوە لە باری جوگرافی و نەتەوەیی خۆی و شــەرەف و کەرامەت و لە بەرامبەر چەکیش دا هەمیشــە کەلە رەق بوە، ئەوە هەر لە هێرشــی پەنجا هەزار کەســی یۆنانی بە سەرکردایەتی(زەینەفون) و لە ئیســلام و داگیرکەرانەوە کە توشــی چەند شــەڕی خوێناوی هاتوە، ئەگەرســەیر بکەیــن دەبینین وشــەی شــەڕەف بوەتە ئەفســانەیەک و نەیهێشتوە نێرو مێ بەیەکەوە بە ئازادی بیرو باوەڕی خۆیان بگۆڕنەوە یاخود بتوانن لە ژیان بگەن، پەرەیەکی ئەفسوناوی لەبەر چاوی خودی مرۆڤــی کوردیدا کێشــاوە ڕوانینەکانــی تەڵخ کردوە، گرێــی ئودیب لە دوبارە بونەوەدا بوە، چونکە خود هەستی بە سەربەستی نەکردوە، تەنها لەڕێگەی باوکیەوە فێری هەمو شتێک بوە، ئەم چەمکەش کاریگەرێتیەکی گەورەیە لەســەر کەســێتی کوردی.. هەمیشــەش بە پاراستنی شەرەف و کەرامەتــەوە لە بۆتەی شــەڕدا بوە.. یاخود شــەڕی نێــو خۆیی تیرە و هــۆز و عەشــیرەتگەریی، ئەگــەر ســەیری بــاری جوگرافــی بکەین دەبینین بەهۆی سەختی شاخ و کێو و زەمینەی خاکەکەی لەو ئاستەی ســەرەتای مرۆڤایەتی(کۆمۆنــەی ســەرەتایی) و نەبونــی کەرەســتەی بەرهەمهێنان، ئەوە بارێکی زۆر ســەختی هەبوە کە زیاتر لەبەر بژێوی ژیانی ڕوبەڕوبونەوەی پێداویســتیەکانی زمانی بــەکار هێناوە و فێری بوە، کە ئەمە سامانێکی گەورە و لقێکی مەعریفی ژیانیەتی،

بەڵام ئەم زمانە گوتارێکی مەعریفی بەرجەستە نەکردوە نەهاتۆتە بواری نوسین و خوێندنەوەوە، ئینجا بەو بابەتە سەختەی ژیانیەوە لە کاروانی ڕۆشــنبیری دواکەوتوە، چونکە پشــکنینی مێژویی کــورد حەفەریاتێکی مەعریفی نیە کە زنجیرەکانی مێژویی دابڕان وجیابونەوەیان وپەیوەندیان لەســەر ئاســتی سۆســیۆمێژویی بەیەکــەوە ببەســتێتەوە و پەیوەندی جیاکاریــەکان دەربخات، بەرهەمهێنانی مەعریفــە لەبونیادی میکانیزمی کارکردنیدا ڕوی نەداوە،

چونکە خوێندنەوە و نوســینی نەبوە بۆیەش گوتاری خۆی بۆ بەرهەم نەهاتــوە لەســەر ئاســتی حەفەریاتەکانــی مەعریفــەدا، چونکــە هەمو دابڕانێکــی مێژویــی دەبێت هەڵگــری گۆڕانە تیۆریەکان بــن، دابڕان لە چەمکــی ئایدۆلــۆژی ڕابردو. (چونکــە کردنەوەی مێژو یاخــود دانانی گوتارێکــە بــۆ گەیانــدن وهەســتی مرۆڤایەتیە، ئەو ســەرچاوەیەی کە

هەمو کۆششـێکە زیندویتی وەکو مێژو پچـڕان نییە، بەڵکو بەردەوامیە بزوتنەوەی ناوەوەیەنەکو تەنها پەیوەندی کاری، چونکە ئەو کارێکە بۆ سەربەستی، بۆ ئەوەی هەوڵێکی بەردەوامی هۆش بێت، هەستی خودی تیادا بەدی بکرێت.)١٤
ئـەم دابڕانەو ئەم هەسـتی خودە لـە بنەمای مێژویـی، عەقڵی کوردیدا نەبوە، چونکە ئەگەر ئاسـایی بڕوانین دەبینین لەسـەر ئاسـتی هەست و نەسـت دا شـیرازە پچڕاو بوە، لە سەرەتای مێژوەوە بەردەوام لەناو شەپۆلی نەست دا ژیاوە، یەکێک لە خاڵە گرنگەکانی لە ئێستاشدا ئەوەیە کەسۆسـیۆ ڕۆشنبیریەکی جیاکار و نا پێکهاتەی بوە ئەگەر بەدو قۆناغ شی بکەینەوە:
سـەرەتا ناپێکهاتەو بێگوتاری مەعریفـی، دواییش(جیاکار) تاکڕەو بوە، چونکـە لەسـەرەتادا زەمەنی خوێندنەوە و نوسـینی نەبـوە و دوایش نەیتوانیوە سۆسـیۆ ڕۆشـنبیری خۆی هەبێت، بنەماکانی سـەرخان و ژێرخان دابڕژێت، پیادە کردنی دەوری سەرکردایەتی تاکە کەس لەوێوە ئاراسـتەی واقع کراوە، لێرەشدا ڕۆشنبیری هەرەس دێنێ چونکە ئەمە دورە لەڕوداوی ڕۆژانەوە جیهانێکی ڕۆحییە دژی مادی، چونکە سۆسیۆ ڕۆشنبیری پەیوەندی نێوان بونیەی سەرخان و ژێرخانە لەسەر بناغەی ئەم پەیوەندیەوە نواندنی سـەرچاوەی تیۆری دەکات بۆ کاری سۆسیۆ ڕشـنبیری تاک، کە جێگەیەکی تایبەتی هەیە بۆ دەستەی ڕۆشنبیرەکان و پەیوەندی ئەندامێتی نێوان هەردو بونیەکە لەسـاتێکی مێژویی دیاری کـراودا، چونکە سۆسـیۆلۆژی ڕۆشـنبیری شـیکردنەوەی سروشـتی پەیوەنـدی ئێسـتایە کە لـە نێوان شـێوەکانی بەرهەمهێنانـی فیکری و بونیەی کۆمەڵایەتی و دیاریکردنی ئەرکەکانیەتی ئەمەلەو کۆمەڵگایانەی کـە لە یـەک هاوتـای چینایەتیـدان، واتـە سۆسـیۆلۆژیای کۆمەڵگای مەدەنی.. چونکە شـیکردنەوەی سۆسـیۆلۆژی بونـی دەرکەوتەی تاک ڕەت ناکاتـەوە کە فرۆید لە نەسـتدا نوقمـی دەکات و هەروەها خودی تاک ڕەت ناکاتەوە بەڵکو لەبەرهەمهێنانی فیکرەوە بۆ پەیوەندیەکان لێی دەڕوانێـت.. لەم ڕوانگەیەوە هونەر لە ئیسـتاتیکا و شـێواز.. هتد خۆی دەردەخات.. ئەمەش شیکردنەوەی ئەو دیاردە و دەرکەوتانەی سۆسیۆ مێژوییە، چونکە ئـەم لێکۆڵینەوەیەی مێژو پەیوەندی تاک بە کۆمەڵەوە

کۆمەڵیش لەپەیوەندیەکی هاوسەن و گشتیدایە.. ئاساییە ئەگەر بڵێین خوێندنەوەی ئێمە لەم پەیوەندی کارەدا نەکراوە.
جگە لەپاڵەوانێتی و دەرکەوتەی ئەمانە و نوسین و گێرانەوەیان وە دەرکەوتەی خود وەکو خۆی، وەکو پەیوەندیەکانی لەسەر بناغەی پەیوەندیەکانی کۆمەڵ نەبوە، چونکە شیرازەی پەیوەندیەکانی تاکە کەس بە سۆسیۆلۆژی ڕۆشنبیرییەوە دانەمەزراوە، چونکە سۆسیۆلۆژی تایبەت بەخۆمان نییە، وەکو لێکۆڵینەوەیەک کەپشکنینی حەفریاتەکانی مەعریفی کردبێت ڕۆشنبیریش تاک ڕەوبوەو لە تەوەرەی نەست دا خولاوەتەوە ئەوەی شوێنەوار و مانەوەی مێژوی مەعریفی ئێمە بێت (زمانە) کە گرنگترین پێناسەی شارستانیەتی هاوچەرخمانە بەڵام ئەم زمانە تەنها گواستنەوەی مێژوی نەتەوە بوە بۆ ئاخافتن وبیرەوەری و ئەفسانە.. لە بەر چڕی و سەختی کوردستان و کەمی ڕێگا و دوری لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیوەندی ناوخۆیی و دەرەوەی داخراو بوە. زەمەنی نوسین و خوێندنەوەی نەبوە بۆیەش نەیتوانیوە گوتارە مەعریفیەکان بەرجەستە بکات.. زمانیش تەنها مەعریفەیەکی سەرەتایی تاکە کەس و کۆمەڵە لەبەرامبەر خۆی و پێداویستیەکانی سروشتدا و زمانی جوتیاری و بەرگری و مانەوە بوە.
ئەگەر چاوێک بە مێژوی شارستانیدا بخشێنین دەبینین کورد خاوەنی شارستانی گەورە بوە یاخود دەسەڵاتی لە شارستانیەتەکاندا هەبوە وەکو میدیا و ساسانی و لۆلۆ و بابلی و ئاشوری و سەردەمی زەرادەشت و دوایی و هەمو میرنشینەکانی بەر لە ئیسلام و، دوای ئەویش کە هەمویان باڵا دەست و ناودار بون، بێگومان مانای ڕاستەقینەی شارستانێتی بون و عەقڵێکی پێشکەوتوی ئەو چەرخانە بون، گومان لەوە ناکرێت کەپێشکەوتو بون و ئەوروپا بە ئەوروپیە کێویەکان بەناوبانگ بوە.. بەڵام پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای ئەوان وایکرد کە ببنە باڵا دەست.. مانای ئەگەر شۆڕ ببینەوە ئەوا دەبێت کورد خاوەنی هونەر بو بێت یاخود لە شانۆ نزیک بوبێتەوە، ئەگەر سەیری جێماوەکان بکەین لەگرد و تەپۆڵکەکان جێماوە و شوێنەواری میرو وەزیرو قەڵاو شوراکانی کە ساڵەهای ساڵ زانستی ئاساریان لەسەر بوە، جێماوەی ئاڵتون و مس و دەیان مادەی دەست ڕەنگینیان تێدا بوە،

بێگومان ئەمانە ئەوە دەرئەخەن کە لەو چاخانەدا و بەپێی بارودۆخی هاوکاتی جیهان کورد پێشکەوتو بوە، لێرەدا پرسیارێک سەرهەڵئەدات لە بون و نەبونی ئەو جێماوە هونەری و مەعریفیانە ئەویش لەیەک خاڵدا گرێ دەدەین، کە زۆربەی میرنشینەکان بەهۆی شەڕو گەمارۆدانەوە لەناو چون و داگیرکەر هەمو شتێکی بردون.. بۆیە ئێمە ئەمە بەهۆیەک دادەنێین کە جێماوەیەکی مەعریفی و هونەری و زانستیمان بەدەست نەکەوتوە نەبونی دەسەڵات و مەعریفە خۆی پرسیارێکە؟ ئەگەر ببوایە دەبو کارتێکردنی بەسەر عەقڵ وخودی مرۆڤی کوردییەوە هەبوایە.. گەڕانەوە بۆ ئەم جێماوەیە ڕەنگە لە زۆر گومان دڵنیامان بکات.. چونکە کە عەقڵی کوردی شی دەکەینەوە هەمان بنەمایە کە تا ئیستا بناغەی لەوە تێپەری نەکردوە، مانای ئەگەر جێماوەیەکیش هەبو بێت ئەو دەورە گرنگەی نەگێڕاوە ئەمەش لە دوای ئیسلامەوە ئاشکرایە تەنها گومانەکەمان بەر لەوەو هیچی تر.

ئەوەی لێرەدا گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین شانۆیە گەڕانەکەمان بەدوای دۆزینەوەی بونیاد وچەمکی ئەو دایە، چونکە شانۆ جێماوەیەکی هونەر یانەی نیە هەتا لەناو نیشانەکاندا (العلامات) مابێتەوە، لەسەر ئاستەکانی تریش هەمان چەشن و ئەمەش پرسیارێکی سەرسوڕهێنەرە.. لێرەدا ئەگەر بەراوردێک بکەین بۆ ئاستی دێرینەی شانۆ و ڕۆشنبیری جیهانی پێویستە بزانین بۆچی بەدرێژایی مێژو کورد خۆی بۆ ڕێکنەخراوە و دواکەوتو بوە.. ؟ ئەوادەگەڕێینەوە بۆ چەند خاڵێک:

1. باری جوگرافی کوردستان.. کە ناوچەیەکی سەخت و شاخاوی و دور لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوە و بەم هۆیەش لە پەیوەندی جیهانی و ناوخۆیی داخراو بوەو نەیتوانیوە خۆی دابمەزرێنێت*.

2. نەبونی سنوری ستراتیژی دەریا.. کە ئەم هۆکارە زۆر گرنگ بوە لە بواری پەیوەندی جیهانی و لە بازاری هاوبەش و پەیوەندی و بازرگانی جیهان دابڕاوە و نەیتوانیوە فێری مەعریفەی جیهان ببێت.

3. سەختی و چڕی ناوچەکە.. کاریگەری ئەوەی هەبوە کە ڕێگەو پردو هاتوچۆی ناوخۆیی کەم بێت و ئەمەش کاری کردۆتە سەر پەیوەندیەکانی لە هەمو رویەکەوە بۆیەش هەمو میرنشینێکی بە هێرشێک روخاوە چونکە پەیوەندی هات وچۆی تەواو گران بوە.. بەتایبەتی نەهاتنی

داگیرکەر کە تا ئێستاش میسر شانازی بە ناپلیونەوە دەکەن کە فێری شارستانی کردن.. بۆیەش کوردستان تەنیا ئەو شارستانیەتەی بوە کە خۆی بەرهەمی هێناوە.. هاتنی ئەسکەندەری مەقدۆنی لە تورکیا شاهیدی ئەم راستیەن.. چونکە کوردستان هیچی تیا نەبوە نەبۆتە جێگەی تەماع تا تیایا بمێننەوە.. هاتون کاولیان کردوە و رۆیشتون.. هەتا دۆزینەوەی نەوەت کە راستەوخۆ سەردەمی زێڕینی کورد و چاو کردنەوەی بو.

4. تێکچونی شیرازەی چینایەتی.. بەم هۆکارانەوە شیرازەی چینایەتی پچڕاوەو بە درێژایی مێژو خۆی بۆ ریک نەخراوە.. چونکە بەشداری هیچ شۆڕشێکی پیشەسازی و ریشەیی و بۆرژوازی نەکردوە و دەسەلاتێکی بەردەوامی نەبوە و بەهۆی دوری لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست و نەبونی بازاڕی ئابوری ستراتیژیەوە.. نەیتوانیوە خۆی رێک بخات.. گۆڕانی چینایەتی بۆ نەکراوە.. جگە لە پیشەی خۆماڵیش پیشەسازی نەبوە و تەنیا کشت و کاڵ و ئاژەڵداری کردوە کەئەمەش وەک خۆی بەبەردەوامی هێشتویێتیەوە.

5. یەکنەگرتنی شێوەی زمانی کرمانجی سەرو خوارو.. بەهۆی نەبونی خوێندنەوە و نوسین و سەختی ناوچەکە کۆمەڵێک شێوە زمانی ناوچەیی هەبوە و ئەمەش کاری کردۆتە سەر دروست نەبونی زمانی رۆشنبیری.. لە دوای ئیسلامەوە فێری خوێندنەوە و نوسین بوەو بەهۆی داخراوی و نەبونی پەیوەندی ناوخۆیی و جیهانیەوە و نەبونی پێگەی رۆشنبیریەوە زمان و رۆشنبیری دروست نەکردوە و تا هاتنی چاپەمەنی کە علی حرب لە چیاکانی لوبنانەوە ناوی زەمەنی مۆدێرنێتەی بۆ عەرەب لێدەنێت.. بۆیەش تا ئەو زەمەنەی چاپخانە ناتوانین باس لە مۆدێرنێتە بکەین.. وەک باختینیش ئاماژە بە زەمەنی خوێندنەوە و نوسین دەکات بۆ رۆمان.. چونکە هەوڵی زۆر هەبوە وەک شەرەفنامە.. مەم و زین.. .هتد کە دوای چەند سەدەیەک بینراون.

6. هەوڵدانی گوندنشینی و خۆبچوک کردنەوە بەرەو شاخ و سەختی و دور کەوتنەوە لە شار و شارستانی.

ئەمانە کاریگەری ئەوەیان هەبوە کە دەسەلات دروست نەبوبێت.. چونکە میرنشینیەک دروست بوبێت بەهۆی گۆڕانێکی مێژوییەوە

دەسەڵاتێکی بەردەوامی نەگرتوەتە دەست.. هەتا لەو نێوەندەدا وتارێک سـەرهەڵبدات.. بەر لەئیسلام کەسێتی کورد خۆی لە بەردەم ئەفسانەو کێشـە ئاڵۆزەکانـی گەردونـدا دەدی.. هاتنی ئەمانیـش وەکو گوتارێک عەقڵـی نەتەوەیی داپۆشـی و بـو بەچاودێری و یاسـای عەقڵی.. لەبەر ئەوەی خۆی دەسەڵات و خوێندنەوەی نەبوە.. لێرەدا دەتوانین ئاستەکان بکەینە چوار قۆناغ:

یەکـەم: پێش زەرادەشـت کەسـێتی کـورد لەنێوان خود و ئەفسـانەدا بوە، شـەپۆلی نەسـتی لـە دەرکەوتـەو غەیبانیەت تێکەڵاو بـوە، دوای زەرادەشـت لەنێوان خود و کەینونەیەک یان پەروەردگارێکی شەفەوی دا و ئاکارێکی کۆمەڵایەتی و ئاینی گەورەی هەبوە.. ئەو بەهایەی بەبێ داهێنان ماوەتەوە.

لـەدوای ئیسـلام لەنێوان خود و ڕاسـتەوخۆ پـەروەردگار.. شـەپۆلە نەسـتەکەی هەمـو وێنەیەکـی لێکـردوە بـەو.. چەمکی نەسـت بوە بە یاریدەدەری زاڵبونی گوتاری ئیسلامی.. چونکە بەهۆی ئەو هۆکارانەوە عەقڵـی کـوردی هاو کات گونجاو بوە بۆ ئـەوەی ئەم گوتارە ببێتە باڵا دەستی بیرکردنەوەی، بەهۆی ترسی خواوەند و بڵاوبونەوەی ئاینەوە مل کەچ بوە.. ئەمەش لەڕوی نەبونی مەعریفی و بونیادنەنانی عەقڵی خۆیەوە ئەم زەمینەیەی خۆشـکردوە.. ورد تر هەمیشە بەهۆی ئاینەوە کەوتۆتە ژێر ڕکێف چونکە هۆکاری ئەو چەمکە هەمیشـە ترسـاندویەتی، لەگەڵ ئەوەی ئیسـلام چۆتە زۆربەی وڵاتانی جیهان و بەڵام ئەوان توانیویانە سودیشـی لێوەربگرن و خۆیان دروسـت بکـەن.. چونکە خوێندنەوە و گوتاری خۆیان هەبوە.. دەبو ئیسلام ببوایە بە پانتاییەکی کراوە چونکە خوێندنەوە و نوسـینیش لەوەوە فێر بوین و یاسا کۆمەڵایەتیەکانش لە ئاینی ئیسـلامەوە پیادە کراوە.. بەڵام کورد چونکە بەهۆی داخراویەوە پـرۆژەی خۆی نەبوە و ئـەو هۆکارانەی کە ئاماژەمان پێدا وەک هەمو بیر و ئاینەکانی تر بۆتە کارێکی ترسـناک بۆی.. ئەگەر ئاسایی بڕوانین کـورد لە خاکێکی سـنوردار و چڕو شـاخاویدا ژیاوە و دەسـەڵاتێکی عەشـایەری یا نیمچە ناوچەیی و دەسـەڵاتێکی خۆبەخۆیـی هەبوە، لە بوارێکـی بەیـاردا، هەمو ئەمانە بونـە هۆی ئەوەی کـە گوتاری ئاینی زاڵ بێـت بەبێ ئەوەی کـورد پرۆژەیەکی خۆی هەبێت و لەو نێوەندەدا

کەسێتی کوردی نەتوانێت خۆی بدۆزێتەوە.
ئەگــەر لێــرەوە بەرەو ســەرهەڵدانی ئاینــی بچینەوە دەبینیــن ناکۆکی لەئایندا نیە، چونکە مرۆڤ دەخاتە ناو نەســتێکی شــاڵاو بەرەوە چونکە هەمیشــە ئایین لــە دڵیــدا دەگەڕێت، سەربەســتی وەرناگرێــت چونکە ئایین ســەرەکیترین دەرکەوتەی کۆمەڵایەتیە، ئیش کەرێکە خەڵک ڕێک دەخات، بەپێچەوانەی ئابوریەوە کەلە دەرەوەی ویژدانی کۆمەڵایەتیدایە، جگەلەمەش پشــتیان بەوە نەبەســتوە کە دەرکەوتــەی فیکری و گیانی بەیەکــەوە ببەســتنەوە، هــەر بۆیــە خــودی مرۆڤی کوردی پێناســەی کەســێتی خــۆی نەکردوە، لەســەرەتای مێــژووەوە ڕەوتێک بەســەریدا کشــاوە، ئاشــکرایە هەرگیز عەقڵ بەئاســانی ڕزگار نابێت لە کۆمەڵێک دەرکەوتەی ســەرەتایی کە ڕەگی لە عەقــڵ و ناخی مرۆڤدا داکوتا بێت، یاخود لە نەســتدا ئەو جێگەیەی کەوێنەی خەیاڵ و ئەفســانەیە، ئەمەش نەوە بەنەوە چین بە چین بەجێیان هێشتوە.
لێرەشــدا بەرەو خاڵــی چوارەممان دەچین کاتــی خۆیەتی پەردەی ئەو ڕاستیە هەڵبدەینەوە بەهۆی ئەو شاڵاوە زۆرەی کراوەتە سەری لە دوای ئیســلامەوە مەغۆل و تاتار و عوســمانی و فارس و عەرەب و تورک، چونکــە چوارەم خاڵمان گوتارە تێکەڵەکانــە، گوتاری جێماوەی کۆن و گوتاری ئیستعمارگەریی، زۆر جار بەم هێرشانە هەموی شوێنەوارێکی بــوە بە کای ســەرملە، هەر بــەو پێودانگەش جێمــاوە مەعریفیەکان بە دەرناکەوون و عەقڵی کوردیش گۆڕانی تیادا نەکراوە.
هەرلێــرەوە دەگەینــە ســەرهەڵدان و جێماوەی مەعریفــی.. چونکە کە مێــژوی ئەســینا دەخوێنینــەوە ئــەوا بەهــۆی ئەفلاتون وســوقرات و ئەرســتۆوە هەمــو زانیارییەکی ئەو کاتــە وەردەگرین، بۆیــە ئاماژەی جێمــاوەی مەعریفیــەکان بۆ ئێمــە ناکرێت، چونکــە گرنگترین خاڵ خۆ نەدۆزینەوەی خودی مرۆڤی کوردیە تا ئەم ســاتە، چونکە سیســتەمی نواندن هەمیشــە جێگەی خۆی بەجێدێڵێ بۆ توانای شــتەکان، لەجێگەی خۆیاندا ڕاســتەوخۆ بێ ونبــون، بەبێ ئەوەی شــیرازەیان بپچڕێت، لە کرداری زهنیدا دەمێنێتەوە.
ئاساییە ئەگەر بڕۆینە ناو پانتایی یەکی تر بەرەو خۆ نەدۆزینەوەی خود و نەبونی حەفریاتە مەعریفیەکان لەســەر ئاســتی هونەر، چونکە ڕزگار

بونی جیاکاری نویَ لەگەڕانەوەی ئەو شتانەی کەنواندنی خودی خۆیان دەکەن لەڕێگەی ترەوە، نەوەکو ئەو وێنانەی کەلە بیر دەچنەوە، چونکە ئەگەر بگەڕێینە بۆ ئارکیۆلۆژیا ئەو چەمکێکە لە شتەکاندا، لای (فۆکۆ) (میتا الاشیاء)، بۆیە ئەو گەڕانەی بۆ دابڕانێکی ئەبستمۆلۆژی بێت ئەوا دەبێت دۆزینەوە و لابردنی شتێکی کۆن و هێنانە کایەی شتێکی نویَ بێت، چونکە خۆ دۆزینەوەی خود لەڕوبەری مێژوەوە سەر هەڵدەدات ئەو مێژوەی کە ڕێڕەوی خۆی پاراستبێت.

(مێژوی لکاو و بەردەوام بەرامبەرێکی پێویستە بۆ ڕۆڵی دامەزرێنەرانەی خود، هەر ئەو دەتوانێت ئەوەی کە لێی ونبوە بۆی بگەڕێنێتەوە، پیَ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە زەمەن جیاوازی لە نێوان شتەکاندا ناکات، تەنها بۆ ئەوە نەبێت کە یەکێتیەکەیان بگەڕێنێتەوە، ئەوەشمان لە بیر نەچێت هەمو ئەو کار و کردارانەی کە جیاوازی ڕایماڵیون لە توانای خود دایە (لە وێنەی هۆشمەندی مێژوییدا) ڕۆژێک لە ڕۆژان بیگرێتە خۆی بۆ ئەوەی باڵا دەست بێت لەسەریدا و ئەوەی تێدا بەدی بکات کە دەکرێت ناوی بنێین نیشتەجیَ.)١٥

لێرەدا فۆکۆ ئەو پەیوەندییەمان نیشان دەدات کە ئاستی خۆ دۆزینەوەی خود و جێماوەکان و پەیوەندی کاری مێژویین، هەرلێرەوە بەرەو ئەو خۆنەدۆزینەوە و داهێنانە مەعریفیە دەچین، ئەو دەسەلاَتە غەیبیانەی کە بەسەر عەقڵی کوردیدا زاڵ بوە و مێژویەکی لکاو و بەردەوامی مەعریفی خۆی نەبوە، لە شالاَوی گوتارە تێکەڵەکانەوە ژێر دەستەیی چەند زمانێکی جۆرا و جۆر بوە.

جگە لەمانە خاڵێکی گرنگ هەیە ئەویش هاتنی ئەو گوتارانەیە کە وەک و گوتارێکی یاریدەدەری رزگاری هاتون.. کەچی ئەوانیش جۆرێکی ناعەقلاَنیانەیان گرتوە لەوانە مارکسیزم ڕاستەوخۆ بو بە یاسای پێوانەیی بەسەر عەقڵی کوردیەوە، هیچ دابڕان و گۆڕانێکی نەکرد، چونکە خودی مرۆڤی کوردی خۆی لە بەردەم مارکسدا دەدی، مارکسیەکان نەهاتن شیکردنەوەی سۆسیۆلۆژیای کورد بکەن و لەناو میکانیزمی عەقڵی کوردیەوە مارکسیزم بڵاو بکەنەوە وەک و (ماکس فیبر) سۆسیۆلۆژیایەکی نویَ دابرێژن، بەڵکو ئەوانیش وەک و مەلاکان مارکسیەتیان بە پیرۆز کردن هێنا.. مارکس و لینین و ستالین

چیـان گوتبو هەر ئەوە بو، یا تەنیا کێشـەی بونـی خواوەند و نەبونی، سـەردەمانێکی زۆر ئەم ڕسـتەیە عەقڵی کوردی داگیـر کرد بو، دوای ئەوەش بیری وجودی سـارتەر کە لەوە باشـتر هەنگاوی نەنا، سەیرە ئەم بیرە فەلسـەفیانە لەناو هەمو ولاَتانی ڕۆژهەلاَت و ڕۆژئاوادا دەبنە مایـەی گۆڕانێکـی گـەورە.. بەلاَم لـەلای ئێمە هەمو بونەتـە حاڵەتێکی نـا عەقلاَنی چونکە ئێمە سـەیری هەر مەزهەبێکـی ڕەخنەیی ئەوروپی دەکەیـن دەبێـت ڕەچاوی ئەوە بکەین کە لە بنیـادی کلتوری خۆیانەوە بنیاد نراوە، ئێمە توانای تێگەیشتنمان نەبوە لەوان.. لێرەدا خاڵێکی گرنگ هەیـە بەرهەم هێنانی عەقڵ لە میکانیزمـی کارکردندا نەکو بە واتایەکی تەقلیدی ڕەخنەگرتن لەناو عەقڵدا کە پێوانە بێت چونکە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ فینۆمینۆلۆژیا لای (باشلار) عەقڵ بەرهەمێکە لە بەرهەمەکانی زانست و مەنهەجیـش وەک و عەقـڵ وایـە، لێرەدا بـەرەو پەیوەندی ناوەوە و دەرەوەی کـردار دەڕۆین، چونکە ئەم خاڵە گرنگە لەسـەر تێکشـاندنی ئەو چەمک و بونیادانەی عەقڵی کوردی و نەگەیشتنی تیۆرە زانستی و مەعریفیەکان، بەشـێوەیەک کە خودی مرۆڤی کوردی دروست بکەن و لەسـەر ئاستێکی سۆسـیۆلۆژی بینای کۆمەڵگای کوردی بینا نەکراوە، ئـەم خۆ نەدۆزینـەوەی خودە دەرفەتی ئەوەی نـەداوە کە بتوانێت لقە مەعریفیەکانی دابمەزرێنێ و لەسـەر ئاسـتی شـانۆش ئەو کارەساتانە بەربەستیان لێ کردوە.

لێـرەدا تەنهـا گەڕانمان بۆ لقێکـی تری مەعریفیە، ئـەو پەیوەندیەی کە کەسـێتی بـە شـانۆوە هەیبوە، ئەگەر ئاسـایی بڕوانینـە مێژوی کورد لەسـەرەتاوە بەهـۆی خـۆ دۆزینـەوەی لەگـەڵ ژیـان و دیاردەکانیدا ڕوبەڕوبونـەوەی پێداویسـتیەکانی، ڕاوکـردن و ژیانـە تایبەتیەکانـی ئەشـکەوت، لەمانـەوە کەشـێتیەکی بەرفـراوان لەناوی دا بـوە، ئەوی دیار و ئاشـکرا بێت لەدوای زوحاکەوە، شێوەکاری لاسایی کردنەوەی بیـرەوەری و ئاهەنگسـازی خـۆی دەسـت پێکردوە، بەوپێیـەی ئاو و هەواو خاک و مێژو ڕەو ڕەوەیەکی تایبەتی گەڕانێکی ئاهەنگسازیانەی کۆمەڵی بوە، دوای سـەرکەوتن بەسەر زوحاکدا ساڵ بەساڵ چیرۆکی ئـەو سـەرکەوتنە نوێندراوەتـەوە.. ئاگرلەسـەر چیـاکان کراوەتەوە و خەڵکی بەجلی جوانەوە بەشـدار بون، چەندەها روداوی لەم جۆرە باو

بوە، لەڕەوشــت و بیـری کۆمەڵایەتیدا بزوتنەوەی ســەمایی و ئاهەنگە کۆمەڵایەتی وخێڵایەتی و ئاینیەکان و سۆفی گەرێتی و خەڵوە و وەرزا و وەرزی خێـڵ و هــۆز و خێڵایەتــی و قــەرەج و کــۆچ و کــۆچ بار و شــت ومەکی دەستکردی هەمە جۆرەی کۆمەلایەتی، ئەمانە بەشەفەوی شــێوەیەکی ســارەتایین بــۆ کەشــێتی و بنەمای هونەری شــانۆ، زۆر قولایی گرنگیش هەیە وەکو ئاینی زەردەشــت و کەشــێتیەکەی، لاسایی کردنەوەی میرو وەزیرو دەستەڵاتداران و یاری و ئاهەنگی قەشەنگ و بەهلەوانێتی، بەپێی مێژو بەهۆی جەژنە ئاینی وەرزییەکانەوە حیکایەت و گۆرانی و ئەفسانە کوردیەکان، ساڵانە بوکە بەبارانە، ئەمانە و دەیان شێوەی تر ســەرەتایەکی گەورە و پەیوەندیەکی سەرتاسەری چێژێکی هەمیشەییان بەنەتەوە بەخشــیوە، بۆیە هەر لەسەرەتاوە، پەیوەندیەکی خۆڕســک بەشــانۆوە هەبوە ئەمەش پەیوەندیەکی مەعریفیانەیە، بەڵام نەبونی شــانۆیەکی ڕەســەنی کوردی سۆســیۆلۆژیای تایبەت بەخۆی پرســیارێکە سەرهەڵدەدات، ئاشکرایە وەکو توخمێکی هونەری شانۆ لە شوێنکاتی ڕۆشنبیری هاوچەرخیدا خۆی نەدۆزیوەتەوە.

لێرەوە بناغەو لقە مەعریفیەکان و پەیوەندیکاریان بەشانۆوە شیکرایەوە، بــەرەو بناغەیەکــی گرنگ دەچین کە شــانۆ دامەزراندنــی خۆی بکات، کاتێــک کە شۆڕشــی نوێخــوازی و هاوچەرخێتی دەســت پێــدەکات.. گۆڕان بەســەر بەسەر شتە ســواوەکانی رابردودا دەکات، ئەوانەی کە مــردون و توانــای نوێ بونەوەیان نیە، ئەم خاڵــە گرنگە بەرەو گرێدان و گەیشــتنی واتای ئەو بناغەیەمان دەبات کە بۆ شــانۆی کوردی ببێتە بناغە، چونکە گەڕانەوەمان بۆ کەلەپور لەســەر ئاستە مێژویەکان باس بکرێــت پەیوەندی بــە گوتاری شــانۆوە کارێکی گرنگــە ڕەنگە یەکێک بێت لەو نەخۆشــیانەی شــانۆی کوردی کە بەبێ چارەسەر ماوەتەوە.. ئاشــکرایە هیــچ کاتێک ژیانمان واتای ڕاســتی وەرناگرێت ئەگەر هەمو چەمکە شێوێنداراو و لەکەڵک کەوتوەکان داڕن نەکات، چونکە شۆڕشی نوێخوازی ناگەڕێت بە شــوێن شــتی کۆن و دوبارەوە بو ئەوانەی کە نواندنیــان ناکرێــت، بۆیە کاتی خۆیەتی ئاماژە بەوە بکەین کە شــانۆی کــوردی نەیتوانیوە خوێندنەوەی مەعریفیانــەی مێژوی خۆی بکات، لە چەمک و بونیادەکانی ڕابردو ســود وەربگرێت، یاخود لە عەقڵی ئێســتا

و روانینیـدا بیخاتە کار، زنجیرەی زنجیرەکانی مێژو بەیەک گەشـتن و جیاکاری و دابڕانیان بدۆزێتەوە بۆ زەمینە دارشتنی خۆی، بەبەردەوامی و لەسـەر ئاسـتەکانی گەیانـدن و دابـڕان بیانخوێنینەوە، ئـەم چەمکە شـێوێندراوە لە شانۆی کوردیدا بۆتە ئەفسانە، نەیتوانیوە ئاوڕدانەوە و خوێندنـەوەی مەعریفیانەی لەسـەری هەبێت، لەبەر ئەوەی نیەتی ژیان بەیـەک گەیشـتنێکی بەردەوامە بـە واتایەکی زینـدوی بەردەوامی، کە ژیانی ئێسـتامان پەیوەندی کۆمەڵێک ویست و خواستە چونکە هەمیشە ڕابردو کاتێکی بەسەرچوە و ژیانیش بەردەوامە، تەنها تاقیکردنەوەیەکە کە پێشکەش بە جیهانی دەکات، ئەمەش لە دەنگی تایبەتی خۆی و شێوە و هاوکێشـەی تایبەتـی، چونکە ئەگەر ڕابردو تەنهـا بیر کردنەوە بێت، ئەوە چێژی لێ وەرناگیرێت.. پەیوەندی نێوان ڕابردو و ئێسـتا لەسـەر بناغەی درکاندنی ڕاسـتی ئەو نهێنیانەیە کە جێماوە، کرداری ئێستامان پەیوەنـدی هەیە بە داهاتووە، ئەوە کارێکـی بێگومانە، چونکە پەیوەندە بـە جێماوە و سـەر هەڵدانەکانـەوە، ڕابردو زەمەنێکی بـێ کۆتاییە کە دەمانگەیەنێت بە ئێسـتاو بە داهاتو، تەنها ڕێڕەوێک ئەوەیە ڕابردومان دەخاتـە بەردەم، لێـرەدا دەچینە ناو نەبونەوە، لە نقومبونی ڕابردودا لە خەونـی وندا سـەرگەرم دەبین یان خەیاڵاتێکی بـێ وێنە، بەڵکو دەبێت ڕابردو لە بەردەوامی و ساتە گرنگەکانی پەیوەندیکاری مێژو بێت، ئەم چەمکـە لای فۆکـۆ لە زنجیرەی زنجیـرەکان و دەستنیشـان کردنیاندا یاخود نەخشەکان (الجداول). کە ئەمەش تەقەنیەی سینەما و بزوتنەوەی لە نیشانەدا (العلامە.)

کەلەپور لە ناوەڕۆکی زەمانمادایە نەوەکو بیرێک بێت، بەڵکو هەڵوێستەیەکە کە لە ئامادەبوندا چونکە نامەیەکی نەوەکانە.. ئەم سیستەمە جیابونەوەی نابێـت لە ئێمە بەڵکـو ئێمە جارێکی تر لە دەریـای ڕوانینی لە دایک بو دروسـتی دەکەینەوە نەکو بیرکردنەوە.. بەبەردەوامی لەگەڵ زنجیرەی ئێسـتا و داهاتـو و ڕابردودا دەبێت لەسـاتەوەختە مێژوییە گرنگەکاندا لەدایک ببێ، ئەو کاتە لە ڕوانینی ئێمەوە وێنەی داهاتو ڕەنگ دەداتەوە، ئەوی گرنگە لێرەدا دواندن و لە دایک بونی کەلەپورە یاخود گەڕانەوەی بـەرە و مێـژو چونکە ئێسـتا مێژو لـە ڕواڵەتێکی فیکـری و مەعریفی باڵادایە ئەو کاتە بەسەر چو کە هەڵکۆڵینی مەعریفی هەوڵی جێگیرکردنی

جێماوەکان (الاثر) بکات لە شـوێنەواری مـردووەوە، چونکە جێماوەکان خامۆش بونن لە رابردودا و مانەوەی لەسیسـتەمێکی ئاماژەکاندایە وە مێژوی ئێسـتا بەرگێکی نـوێی گرتوە، کێشـەکان پەیوەندیان بەکۆی زنجیـرەکان و دیاری کردنی توخمەکانیان هەیە(ئەو مەدلولە ئاسـۆییە کەزنجیـرە یەک لەدوای یەکەکان دروسـتی دەکەن، هەروەها ئەو وێنە پێویسـت و باڵا دەسـتانەی کە دەکرێت لە نێوانیاندا گەشـە بکەن، وە هەمو ئەوانەی دەکرێت جیاوازی زەمانە جیاکان وێنە جۆراو جۆرەکانی مانـەوەی لـێ لەدایـک ببـێ، هەروەها ئـەو کۆمەڵـە لێـک جودایانەی کەلەهەمـان کاتدا لە ڕەگەزەکان خۆیانی تێا ئەنوێنین، بەکورتی بەوەوە ڕاناوەسـتێ لـە بەرگێکی نوێدا پرسـیار لـە زنجیرەکان بـکات، بەڵکو زنجیرەی زنجیرەکان، یان بەواتایەکی تر نەخشەکان.)١٦

بۆیە مێژو لە ئاوڕدانەوەی تەقلیدی و بیرکردنەوەی بێهودەییدا ناتوانێت خوێندنەوەی هیچ ئاسـتێکی مەعریفیان بۆ بکات کە لەدایک بون لەسەر زەمینەی ئێسـتادا لەخۆ بگرێت، باشترین شێوە بۆ ئەوەی مێژو لەدایک بـون لەخۆ بگرێت، لە بەرگێکی نـوێی هاوچەرخی و نوێدا بدۆزێتەوە چەمکـی جیابونەوەیە بۆ ئەوەی لەگوتاری مێژوییدا ڕێک بخرێت دوای جموجوڵەکانـی خـۆی کە ئەمـەش چەمکـی جیابونەوەیـە، جێگەیەکی گـەورەی هەیە لەلقـی مەعریفی مێژوییدا، پانتایی خـۆی داگیر دەکات، مێژوی کورد ئەو بەسەردا چونە مەعریفیەی نەبوە ئەو پرۆسە گرنگەی نەکەوتۆتـە کار کـە توانـای لابردنی لەلای مێژو نـوس هەبێت، چونکە ئەمە وێنەو ئەرکی خۆی چۆنیەتی تر وەردەگرێت لەناو حەفەریاتەکاندا، لەمەیدانی توانای خۆیدا، بەرهەمهێنانی مەعریفی لابردنی شـتێکی کۆنە کـە تەقنیـەک بچێتە جێگەی ئەوی تـر، ئەو پانتاییە دەبێتـە منداڵێک بۆ مەیدانـی لە دایک بـون. چونکە زنجیرەکان پێویسـتیان بە دیاریکردنی توخم و سنور دەسەڵاتیانەوە هەیە لە شوێن کاتی خۆیاندا، وەپەیوەندی کاری جیابونەوەیان، لەسـەر بناغەی یاسای جیابونەوە و ڕێکخستنیان. لێـرەدا گەڕانەوەمان بۆ مێژو مانای ڕاسـتەقینەی خۆی و ئاسـتەکانی مەعریفیانەی دەردەکەوێت، دور لەو هەڵدێرەی کە بیری لێدەکرێتەوە لە شـانۆی کوردی و بگرە لە بوارەکانی تریشدا، چونکە کەلەپوری زیندو هەمیشـە هاو ڕێگا و هـاو دەنگمانە گوتارێک دروسـت دەکات، کاتێک

کەدەنگێک دێتە بەر گوێ وێنەیەکی فۆتۆگرافی خۆی نیشان دەدات، ئەو کاتە هەست دەکەین کە لە زیندویەتی وێنە و دەنگێک لەبەر چاودایە، بۆیە دەبێت شـانۆ لەڕوانینی کەلەپوردا خاوەنی گوتارێکی ڕەسەن و تایبەت بەهەسـت و دەرونی ئەو نەتەوەیە خۆی بێت، کاتێک کەلەپوری زیندو بخرێتە بەرچاو لەوێنەیەکی هاوچەرخی و هاوکاتدا ئەوە تەنیا شـتێکی ڕابردویی هەسـت پێدەکرێت، لەو هەستەدا لە منداڵدانی ئێستادا، چونکە کەلەپور ئەگەر نەتوانێت مانای لەدایک بون هەڵبگرێت مانای مردوە یان بەمردویی دەخرێتە بەرچاو وەک و دەرهێنانەوەی ئێسقانە لە گۆڕێکدا، چونکـە ئەگەر موفرەداتی کەلەپور وەربگرین، مردوە، خاڵێکە لە مێژودا بۆ توخمێکی سەرەکی زیندو دەبێتەوە، لە ناو ئێستای سیستەمی شانۆدا وەکو کەلەپور نامێنێتەوە، بەڵکو وەکو لەدایک بونێکی نوێ چونکە مێژو خوێندنـەوەی خـۆی هەیە، ئەگەر چاوێک بە مێـژوی هونەری خۆماندا بخشـێنین ئەم دابڕانـە نەبوە بەقەد ئەوەی وەکو خۆی نیشـان دراوە، وەکو وێنەو خەیاڵ، بیرکردنەوە، لەناو قاڵبی بەرگێکی شێواودا، گەیشتن لەمانای کەلەپور سەرلێشـێوان بوە، ئەگەر کەلەپـور مانای زیندویەتی خۆی لە بیرو باوەڕ و هەسـت و نەسـتماندا دروسـت کـرد بێت ئەوە گشت کاتێک لەسەر بناغەیەکی نوێ خوازیانە دەوری دەگێڕێت.. چونکە شـانۆ تریفەیەکـی پاکژە، بۆ پاکـژی مرۆڤایەتی و مادەکانی پێویسـتە شـتی کـۆن و دوبارەوە بو لە خۆی نەگرێت مانـای کەلەپور دەبێت لە بەرگری هاوچەرخی دا پرسیارە مەعریفیەکانمان بۆ دروست بکات لەم ساتەدا، چونکە هەمو ئەو مادانە دەبێت لە پرۆسەو پرۆسیسی خۆیاندا مانایەکی تازەگەریانە هەڵبگرن لە (جەستە و زمان وگیاندا) لە دایک بون لە شوێن و کات و کەش و بارو دۆخی تایبەتیدا، بۆ ئەوەی لە نەخۆشی باوک پارێزراو بین، چونکە کەلەپور نابێت تەنیا پیرۆز کردن بێت، بۆیە هەڵگرتنـی ئەو واتا گرنگەی کەلەپور پێویسـتی بەو بەسـەراچونانەوە هەیە، ئاشکرایە شانۆش تەنیا بریتی نییە لەو یاخود توخمێکی سەرەکی ئەو بێت، بەڵکو شانۆ زمانە، ناتوانێت قسەی گەلێک بکات جگە لە ڕێگای زمانـی خۆیەوە نەبێت، چونکە کەلەپور بە گشـتی ئـەو جێماوەیەیە کە لە سـەرەتای چەرخەکانەوە ماوەتەوە، لە دایک بوی کرداری نەوەکانە نەتەوە لە مەعریفەیەکی فراواندا کۆ دەکاتەوە، هەمو ئەو شتانەی کە لە

نرخی شارســتانی مێژویی دەکەن، نوسراو، یا هەڵکەندراو، بە واتایەکی ترئەوانەی باپیران بەجێیان هێشــتبێت، داهێنان و بەها بەجێ ماوەکان، بەگێڕانەوە یاخود بە نوسراو، کەلەپور مەرجێکی گرنگە بۆ هەمو فیکرو داهێنانێک بە دەســتکەوتێکی فیکری رابردوەوە.. پەیوەندی بە شــانۆوە تــازە نییــە لە ســەردەمی ئەغریقیەوە هەبــوە، لە کۆندا یەکێــک بوە لە پێکهاتە گرنگەکانی شانۆ، لە سەر جەستەی ئەکتەریش کاریگەری خۆی هەیە، بە مەرجێک لە ناو زمانی شانۆدا مانایەکی لە دایک بو لە مێژودا وەربگرێت.

مێژو لە شێوەی کۆندا هەوڵدان بو بۆ جێماوەکانی ڕابردو.. بەڵاَم ئێستا مێــژو بەرەو بونیادی جێمــاوەکان دەڕوات، ئەو نومایشــی چەند یەک لــە توخمەکان دەکات، دەکرێت دابڕێــن و کۆ بکرێتەوەو ڕزگار بکرێن پەیوەندیەکانیــان لە ناوەوەی کۆمەڵەکاندا، مێــژو ئەگەر گەڕانەوە بێت بــۆ مادەکانی رابــردو هەڵە دەکەوێتەوە، بەڵکو لــە ڕێگەیەکی بنچینەیی بەڵگەنامە بۆ جێماوەکان کە مێژو مانای لە دایک بون وەربگرێت، دەبێت نزیــک بکەوینــەوە لێی بەگوتــار.. چونکە بەرەو حاڵەتێکــی لە دایک بو دەڕوات.. بــەرەو ســەلماندنی پەیوەنــدی هەمو ئەو شــتانەی کە پێمان دەگات لە بونیەی گوتارێکی مەعریفیدا کە مادەو شوێنەوار و جێماوەکان بگرێتە خۆ.

ئاشــکرایە شــانۆ نابێتە توخمێکی ســەرەکی بۆ کەلەپور، بەڵکو شــانۆ پێکهاتەی کۆمەڵێک زانســتی و بیرو باوەڕی زانســتی و هونەرە، وەکو دەرونزانی و ڕەگەزناســی و ئیســتاتیکا و فەلســەفە و زانستی مرۆڤــ. .هتد. وە هەروەها پێکهاتەی چەند هونەرێکە وەکو تەشــکیلی و مۆسیقا و ســەما.. هتد بۆیە دەبێت بەها ئیســتاتیکیەکانی خۆی لەدەست نەدات، گوتاری شانۆ بپارێزێت.

لێرەوە بەرەو ئەو خاڵە بنچینەییە بچین دەکرێت دامەزراندنێکی خۆڕسک بۆ شانۆ بکەین، چونکە زۆربەی شانۆی جیهانی لەسەر بناغەی کەلەپور دانەمەزراوە، وەکو شــانۆی مەلحەمیانەی بریخت و شــانۆی تەعبیری ئەڵمانــی، بەڵکــو ئێمە لێرەدا بڵێــی، ئەو خەرمانــەی کەلەپور هەرکەس دەتوانێــت لــە واتایەکــی لە دایک بو ســودی لێ وەربگرێــت پەیوەندی بــە هەولی خۆیــەوە هەیە، چونکە شــانۆ دەتوانێت لە نێــو چەمکەکانی

ئێستادا خۆی دابمەزرێنێت.. ئەمەش بە خوێندنەوەی نوێ و بە تیئوری شانۆ و پڕ کردنەوەی کەلێنەکانی.. لێرەوە گەڕانەوەمان و خوێندنەوەی پێکهاتـــەی بناغەکانـــی دامەزراندنی شـــانۆی کوردی لـــەم گەڕانە ماندا جەمسەری خۆی گرت لەسەر ئاستێکی نوێدا بۆ میکانیزمی کارکردن و خۆ دۆزینەوەی بەرەو ئاینده.

سەرچاوەکان:

١. اركيولوجيا المعرفة/ ميشيل فوكو/ ت-سالم يفوت/ص٩
٢. فلســـفة المانية حديثة/ تاليف/ روديجر بوبنر/ ت. فؤاد كامـــل، ص٨٦، مراجعة وتقديم: د.عبدالامير الاعسم/ سنة ١٩٨٧دار الشؤون الثقافية العامة.
٣. اركيولوجيا المعرفة/ص٩
٤. اركيولوجيا المعرفه/ص٧
٥. المعرفة والسلطة مدخل الى قراءة ميشيل فوكو/ جيل دولوز/ ت: سالم يفوت ص٨٩
٦. المعرفة والسلطة مدخل الى قراءة ميشيل فوكو/ص٨٩
٧. اركيولوجيا المعرفة/ص٩
٨. گۆڤاری گوتار/ ژمارە١/ دەسەڵات و نوێگەری/ جۆرج باڵاندیە
٩. گۆڤاری گوتار/هەمان سەرچاوەی پێشو
١٠. فلسفة المانية حديثة /ص٨
١١. فلسفة المانية حديثة /ص٧٠
١٢. گۆڤاری گوتار/هەمان سەرچاوەی پێشو
١٣. فلسفة المانية حديثة /ص٩
١٤. اركيولوجيا المعرفة/ص١٣
١٥. اركيولوجيا المعرفه/ص١٣
١٦. اركيولوجيا المعرفة/ص١١

*زۆر لەو خاڵانە لە ڕێبازی بزوتنەوەی ئازادی خوازی کوردستان/ سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) ١٩٧٩ ئاماژەی پێکراوە.

*دەستنووسە کۆنەکە هەڵەی زۆر تیا کرابو هەڵەکانم ڕاست کردۆتەوە جارێکی تر دامڕشتۆتەوە و گۆڕانم تیا کردوە. لە گۆڤاری شانۆی ژمارە (٧) ی ٢٠٠٨ بڵاو بۆتەوە

سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان

لەم خاڵەوە دەچینە نێو قوڵایی باسەکەمان کەهەڵگری کۆمەڵێک پرسیارە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای شانۆ.. کەپێک هاتەی گوتاری جیاکار و چەمک و روانین و بونیادی شانۆی کوردییە.. ئاشکرایە ئەم شۆڕبونەوەیەمان لەبەر تیشکی هونەری شی کردنەوە و بەراورد کاری و روانینی نوێ و هاوچەرخی و تازەگەری بێگومان توشی دودڵی و رارایی و گومان و کۆمەڵێک پرسیاری گرنگمان دەکات، لە گێژەنگی ئەو هەمو کەلەبەر و بۆشاییە هونەری و مەعریفی و گوتارە جیاکارانەی کەلەم چەرخە پڕ بایەخەدا.. لە سەردەمی روناکبیری (عصر الانوار) دا بەجەستەی شانۆی کوردیەوە بۆتە نەخۆشی کوشندە.

ئاشکرایە رەوتی هونەر و لە کار کەوتنی کارێکی سەختە لەسەر سۆسیۆ رۆشنبیری کۆمەڵ.. چونکە هونەر تەنیا ئەوە نیە بڵێین هەمانە یان پراکتیکی دەکەین، بەڵکو ئەوەیە بزانین چیمان دەداتێ و چی لایە؟ کام پرسیارانەی هەڵگرتوە؟ چی پەنجەرەیەکی نوێ دەکاتەوە؟ چۆن ئایندەمان نیشان دەدات؟ .. .هتد. بە پێچەوانەوە دەبێتە خاڵێکی بەربەستەی پێشکەوتن.

سەلام جەلال

ئەم شـۆڕبونەوەیەمان لەم ئاستەدا سەرەتا بەرەو ئەو پرسیارانەیە کە ئێستا واقیعی ژیان و هونەر لێمان دەکەن.. یاخود مێژو لەبەردەم ڕەوتە نەوەستاوەکەیدا دەیکات.. ئاشکرایە هەتا ئێستا شانۆی کوردی نەیتوانیوە ببێتەشانۆیەکی ڕەسەن و تالەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژی بونیادی خۆی دانەمەزرێنێـت.. نەیتوانیوە تیـۆر و ڕوانیـن و خوێندنەوەیەکی قوڵ و سەرتاسـەری خۆی هەبێت، جگە لەلاسـایی کردنـەوەی ناعەقڵانیانەی شانۆی عەرەبی و جیهانی.. چونکە هەوڵدانەکانی شانۆی لەسەر ئاستی نومایشـتی شانۆیی زۆر سەرەتایی پێناسەی دەقی کردوە و زۆربەیان بە مانای دەقی شـانۆ مردون.. یان دەقە بیانیەکانی وەک خۆیان هێناوە بەبێ جیاوازی زەمەن و شـوێن و ڕوانینـی نوێی دەرهێنان.. نکۆڵی لە هەوڵێکی سـەرەتاییانەی وەرگێڕان ناکرێت لە دەق و ڕەخنە و باسـی شـانۆیی.. یاخود چەند هەوڵێکی دڵسۆزانە.. بەڵام ئەمانە نەگەیشتونەتە ئەو ئاسـتەی تینوێتی شـانۆ بشـکێنن.. شـانۆ لـە بونیادەکانـی خۆیدا دانەمەزراوە.. ڕەخنەو لێکۆڵینەوە لەسەر ئاستێکی هونەری نەیتوانیوە لە دەروازەی شانۆ بدا.لێرەوە ئەگەر لەسەر دو ئاستەوە شی بکەینەوە:

1توێژینـەوە و ڕەخنەی شـانۆ.. لە بواری توێژینەوەی شـانۆیی ئەوە هـەژاری بـە جۆرێکـە خوێندنـەوە بۆ وەرگرتنیـش نەکـراوە.. بواری ڕەخنـەش ڕەخنەیەکـی بێ توانا و مردو بوە.. توانـای ئەوەی نەبوە لە نـاوەوەی بونیـاد و دەقدا کار بـکات.. توانای دواندنی دەق (اسـتنطاق النـص) و دۆزینەوەی بونیادە دەلالی و موفرەداتەکانی شـانۆی نەبوە.. بە قەد ئەوەی کەپێک هاتەی کۆمەڵێک ڕسـتەی سواو بێ کەڵک بوە.. ؟ بارت گوتەنی:نەگەیشـتۆتە ئەو ئاستەی پێی بگوترێ: (میتا زمان).. هەر بۆیەش ئەو ئاسـتەی شـانۆی کوردی نادیارە ئەگەر کارێکی جوانیش بوبێت لەو گێژەنگەدا بزر بوە.

ئاشـکرایە کاری ڕەخنـە لەدەقدا دۆزینەوەی دەلالەتـەکان و دواندن و کار کردنـە لـە تەوەرەکانی بونیادەکانـی دەق و دۆزینەوەی ڕوانین و چەمکی ئیسـتاتیکایی و گوتاری شانۆیە. لە نومایشتی شانۆشدا هەمان چەشـن و بگـرە قوڵترە بەرەو زمانی جەسـتە (لغە الجسـد) و مادە و شـتەکان و چۆنیەتـی پەیوەنـدی کار کردنی (سـیمیوطیقي) بە دەق و نمایشـتەوە.. بارت لای وایە: شانۆ ئامێرێکی سیبرنیتیکیە.. چونکە شانۆ

هەڵگری بونیەی نیشـــانەیە (علامات) رەخنەی شـــانۆی کوردی بەهۆی ئیفلیجی خۆیەوە نەیتوانیوە خۆی لەم ئاستـــە بـــدات.. لە ئامۆژگاریەکی ســـادە تێپـــەڕی نەکردوە.. یاخـــود رەخنەیەکی کۆن و ســـواو.. ئەمەش کەلێنێکی گەورەی دروســـت کردوە.. رەخنـــە وەکو گوتارێکی رەخنەیی کاری خۆی ئەنجام نەداوە.. جیا کار بوە لە بونیادە دەلالیەکانی شـــانۆ.. هەر بۆیە شـــانۆ توانای گەشە سەندنی نەبوە.. گوتارەکانی بەجیاکاری کاریـــان کردوە.. توانای ئـــەوەی نەبوە گوتارەکانی لە سۆســـیۆلۆژیای شانۆدا رێک بخات.. کەلە ناو زمانی شانۆدا کار بکات.. ئەمەش نەبونی سۆســـیۆ رۆشـــنبیری کوردی لەســـەر ئاســـتی ســـەرخان و ژێرخانی (البنـــاء الفوقـــي – و البناء التحتـــي) هەر بۆیەش نەتوانـــراوە بنەمایەکی تیئوری دابمەزرێت و هەر هیچ نەبێت خوێندنەوەیەک بۆ ئەو وەرگرتن (أقتبـــاس)ە بکرێـــت ؟ یاخود لـــە تەقینەوەی روانینـــی دەرهێنەرەوە ئەو جیاوازیانـــە بزانیـــن کە لە شـــێوە و زمانی شـــانۆ و هـــۆکاری تەکنیک و روانینـــی دوارۆژ و بزوتنـــەوە و گوتـــاردا بەرجەســـتەیە.. بۆیـــەش سۆسیۆلۆژیای شانۆی کوردی دانەمەزراوە.

لێرەوە لەم ئاستەوە گریمانەو گەڕانمان لەسەر ئاستی کردەی شانۆی کوردی و زەمینەی سەرەتای کار کردنیەتی تا ئێستا و خۆ دۆزینەوەی لـــە بونیـــادی گوتـــارە جیـــا کارەکان و چۆنیەتی میکانیزمـــی کار کردن و لەگـــەڵ ئاوڕدانەوەیەک لە شـــانۆ و ئاســـتەکانی هونـــەری لەجیهاندا.. بـــۆ یەکگرتـــن و دۆزینەوەی ئـــەو چەمک و گوتـــار و بونیادانە.. چونکە یەکێک لە ئەرکەکانی (نیشانە) (علامة) لە شانۆدا یەک بونی توخمەکانی نومایشـــتی شانۆیە و یەکخستنیانە لە شێوەی گوتاردا.. سۆسیۆلۆژیای گوتاری شـــانۆیی لە میکانیزمی خۆیـــدا.. والا کردنەوەی ئەو پەردەیەی کەسەڵەهای ساڵە شانۆی کوردی لە تراژیدیا نوقم کردوە و نەیهێشتوە لە روانینێکی نوێدا کاری خۆی بکات.. شێوازی هەڕەمەکی سواو توشی کارەساتیان کردوە.. هەمیشە بەهۆی زاڵ بونی گوتارێکی شێواو زمانی شـــانۆ لاڵ بـــوە.. چونکـــە پتر عەقڵی شـــانۆی کوردی لەپێوانـــەدا کاری کـــردوە.. ئـــەم پێوەدانگە زۆر جار تیوری ســـەدەیەک لـــەوە بەر بوە و لەبەر پێودانگی عەقڵێکی ســـواو پیادە کراوە. یاخود لە حاڵەتی نەســـت (لاشـــعور) کاری کردوە.. یاخود لە شالاوی تراژیدیای دوبارە بونەوەدا

بوە.. لە سەر ئاستی سۆسیۆ رۆشنبیری توانای داهێنان نەبوە.. چونکە وەک خود خۆی لەپەیوەندیکاری کۆمەڵدا نەدۆزیوەتەوە.. لەم گێژەنگەدا کەوتۆتە ناو کردەی پیرۆز کردن.. بۆتە عەقڵێکی سۆفی گەری بۆ تیورێکی جیهانی بەبێ خوێندنەوە و بەرهەم هێنان و خستنە سەر.. هەر ئەمەش باڵا دەستی گوتارێکی کردوە سیاسی یان درامی.. .هتد. چارەسەرێکی سۆسیۆلۆژی سەربەخۆی بە گوتارەکان نەداوە لە بەهای ئێستاتیکی دا.. بە دۆزینەوەی ئەرکەکانی خۆی و بۆ بەردەوامی ئەم بەهایە یاخود بۆ ژیاندنەوەی لە بارودۆخێکی دیاری کراودا.. شیرازەی ئەم پەیوەندیانە پێویستیان بە قوڵ بونەوە و شۆڕبونەوەیەکی بەردەوام و تازەگەریانە هەیە.

لەسەرەتای شانۆوە هەتا چەند چەرخێکی بەسەردا چو زیاتر لە هەمو جیهاندا تەنیا بایەخ دان لەسەر دراما و کاری دراما بوە.. وەکو تەنیا دراما داهێنەری سەرەکی شانۆ بێت.. ئەوە ئەو قۆناغە هەوڵ و بنچینەی سەرەتای شانۆ بون و بەپێی گۆڕانەکانی مێژو گۆڕانیان بەسەردا کراوە، بەڵام پاش تێپەڕبونی چەند سەدەیەکی شانۆی جیهانیدا، لە شانۆی کوردی دا هەتا ئێستاش باس کردنی کاری شانۆیی راستەوخۆ دراما و چەند ئەرکێکی تەقلیدی و کۆنە.. بەبێ ئەوەی هۆشیاری گۆڕانە گەورەکانی دراما بن.. لێرەوە کاتی خۆیەتی لەچۆنیەتی شانۆ و ئامانج و رەوشت و ئێستاتیکای بپرسین؟ لەگەڵ قۆناغەکانی مێژودا کە بەسەریدا رۆیشتوە.. ئەگەر لەسەردەمی ئەغریقەوە پرسیار بکەین.. ئەوان پابەند بون بە دروشمی ئاینی ریتواڵ بۆ گەلی یۆنان.. بەڵام دراما هەنگاوی گەشەسەندنی خۆی ناوە.. لەرێگەی ئاهەنگی دیۆنێزی کەشێتی و سەما و سرودە جۆراو جۆرەکانی گۆڕانی بەسەردا هاتوە.

ئیلام سەرەتا کتێبەکەی بەوە دەست پێدەکات : کە ئایا دەتوانین کتێبی هونەری شیعری شێوە ئەرستۆ دوبارە بکەینەوە لە زمانێکی سیمیاییدا، کە مانای هەمو بیروباوەڕەکان(پەیوەندیەکان، نواندنەکان، لۆجیک، ئەندێشە، زمانەوانی، بونیەویەت لە شانۆ و درامادا بێت.)

ئەم خاڵە پرسیارێکی جەوهەری چڕە.. ئەگەر چاوێک بە مێژودابخشێنین دەبینین ناکۆکی مرۆڤایەتی رۆژ بەڕۆژ لە گۆڕاندا بوە.. هەر لە کۆمۆنەی سەرەتایی و کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی و سەرمایەداری.. جگە لە

گۆڕانەکانی تری نێو خۆی ژیان و سروشت و جیهان.. بەم پێیە بەپێ ی هەمو ناکۆکی و گۆڕانکاریەکان بێگومان دراماش لە شانۆدا رواڵەتێکی تری وەرگرتوە.. چونکە ئەگەر لێرەدا وشەی (دراما) بگرین بە مانای ناکۆکی دێت بۆیە هیچ کات نابێت لە قاوغێکدا بمێنێتەوە چونکە ئەم مانەوەیەی مانای ژەنگ هەڵهێنان و مردن دەگرێتە خۆی.. چونکە ناکۆکی وەستاو نی یە.. هەمیشە لە شەپۆل دایە.. کاتێک بوەستێ زەنگی کۆتایی ژیانە.. مانای دراما بێ سنورە.. لەگەڵ گۆڕانەکانی مێژو و ناکۆکیەکاندا لە دایک دەبێت.. لای من (میتا گیانە*) لەسەرو گیانەوە.

ئەگەر بە وردی چاوێک بخشێنین ئەو گۆڕانانەی کە لەروی هونەری یەوە بنچینەی درامای گرت.. لە سەدەی شەشەمەوە شانۆ گۆڕانێکی گەورەی بەخۆیەوە گرت.. کە لەو رەوتەی خۆی هاتە دەر و لەناو زمانێکی ناوچەگەریدا.. گۆڕان و ئاڵوگۆڕی زمان شەپۆلێکی خستە شانۆوە.. ئەمەش یەک خاڵی گرنگی بە دەستەوەدا کە ناوەڕۆکی شانۆی کردە دەقێکی درامی.. چونکە ئاشکرایە پێشکەوتنی دراما پتر لە هەمو شتێک پەیوەندی بە ناکۆکی یە مرۆڤایەتی یەکانەوە هەیە.. لێرەوە هونەری شانۆ رەورەوەی گەشەسەندنی گرتوە.. چونکە لە گیانی ئایینی لای ئەغریقی و سەدەی ناوەڕاست شێوەیەکی گەلی و خەیاڵی وەرگرت.. کە ئەم روبەرە گۆڕنێکی گەورە و هەژاندنێکی زۆر بو بۆ ئەوەی بەرەو پێشی ببات.. هەتا لە سەردەمی مەلەکیەتی ئینگلتەرەدا کەوتە ناو مەودا و قوڵ بونەوەیەکی تر.. ئەمانەش بەپێی شوێنکاتی خۆی بوە.. چونکە شانۆ بە بەردەوامی پێویستی بە گۆڕان و سۆسیۆ رۆشنبیری هەیە.. شۆڕشە بەهێزەکەی رۆمانسی لە سۆز و توانای روانینی رۆمانسیانەدا لە قۆناغێکی تردا شانۆی گرتە ئامێز و رواڵەتێکی تری پێ بەخشی.. دراما لەم پەیوەندیە سۆز و روانینە قوڵەدا هاتە ناو مەیدانێکی تری گەشە گرتو.. لەو قاوغەی کلاسیک هێنایە دەر کە تەنیا گێڕانەوەی ژیان بێت.. کە بەردەوام ئاراستەی جێگەیەکی تر دەکرێت کە لە رابردودا دیاری کراوە.. بەڵکو هاتە سەر ئاستی دروست بونی واقیع و دۆزینەوەی راستیەکان.. دوای ئەوەش رەخنەی کۆمەڵایەتی شانۆی هاوچەرخ و هەوڵدانی هونەر دۆزینەوە و شی کردنەوە و رەخنە گرتنی واقیعی کۆمەڵایەتی و سریالیەت و رەمزیەت و ئیمائیەت

و تەئسـیریەت و واقعیەتی سۆسـیالیزمی و عەبەسیەت. کە هەر هەمو ئەمانـە بون بەهـۆی زەمینە خۆشـکردنی ناکۆکیـە مرۆڤایەتیە قوڵ و جیاجیاکانی جیهان و توانیان شۆڕشـی هونەری بۆ بەرە و پێش چون و گەشەسەندنی دراما بکەن.

هەرچەنـدە ناکۆکیە قـوڵ و جیاجیاکانیان کارتێکەرێکی راسـتەوخۆی شـانۆ بون بەگشـتی.. بەڵام لەم خاڵەدا لێکۆڵینەوەکەمان لەسەر گۆڕانە بنەڕەتیەکانـی درامایـە لە شـانۆدا.. (کیـر ئیلام ئـەو جیاکاریە دەکات بەوەی کەمەبەست لە وشەی شانۆ ئەوەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتنی دیاردەی هاوبەشـی لە مامەڵەی (گەیەنەران و بینەران) واتە لە بەرهەم هێنانـی واتا و گەیاندنی لە رێگەی نومایشـت خۆیەوە و ئەو رەوتانەی کە بناغەیان بۆ پێکهێناوە.

وشـەی دراماش مەبەسـت ئەو خەیاڵ بردنەوەییەی چاودێری نواندنی شـانۆییە کە لە سـەر پێکهاتنی درامـی تایبەت بنیات نراوە.. لێرەشـدا باسـکردنی شـانۆیی کورت دەبێتەوە بۆ ئەوەی لە نێوان گەیەنەران و بینەراندا رو دەدات.. ئەمەش لە کاتێکدا ئاماژە بە کۆمەڵێک هۆکار دەکات کە بە خەیاڵکردنی ئەکتەرەوە دەبەسـترێتەوە لە نێوان دو جەستەدا کە جیاکردنەوەیەکـی رەهـا نیە.. بەڵام ئەم جیاکردنەوەیـە بە واتایەکی تر جیاوازە بۆ دیاردەی یەک رۆشـبیری بۆ هۆکاری شـیکردنەوە.ئەمەش لەوەوە سەیر دەکات کە لێکۆڵەرەوەیەک لە شانۆدا دەڕوانێتە دو رەوتی جیاوازی تەواو بۆ مادەی دەق، ئەو رەوتەی لە شانۆدا بەرهەم هێنراوە و ئەو رەوتەی لە پێناوی شانۆدا ئامادە دەکرێت).١

ئەگـەر رەوتـی شـانۆی درامی لە ئەسخیلۆسـەوە دەسـت پێ بکەین دەبینیـن هەتا (بەرنادشـۆ) و (بیراندیلۆ) و (ئارسـەر میلـەر) هات و لە شـانۆی ناماقوڵ (لامعقول) دا کۆتایی پێ هات.. ئەویش لەسەر بناغەی کردنـەوەی کێشـەی ناکۆکیەکان.. ئەوان نـوێ بونەوەیان لـە درامادا بەجۆرێـک سـازاند کە بۆ ناوەڕۆکی درامـی و کردنەوەیەکی نوێ بو.. ئەمەش ناکۆکی دۆزینەوەی دایەلۆژە کە ناکۆکی دا لۆژیکی ترە.. وە دابڕ کردنی پەیوەندی گەیانـدن.. بەپەیوەندی گەیاندنی ترەوە.. لێرەدا دراما لـەو قاڵبە کۆنەی خـۆی هاتە دەرەوە.. ئەگەر لەم خاڵـەوە بگەڕێینەوە بۆ گۆڕانی (ئەبسـن) کەلە درامادا کردی.. ئەویش بەگشـتی کێشەیەکی

خەبات کردنی گرتەخۆ.. زیاتر بەوەش کەڕەوتی شـانۆی لە شـیعرەوە گواسـتەوە بۆ پەخشان و هەنگاوی باڵای لە نوسەرێکی کۆمەڵایەتیەوە بۆ نوسـەرێک کە تێڕوانینی قوڵ و تێڕامانی هەبێت و لە سـایکۆلۆژیادا قـوڵ ببێتـەوە.. ئەو بەراورد کاریانـەی کە لە تەبیعیـەوە بۆ رەمزیەت کردی.. ئەم گۆڕانانە لەجیهانی شانۆدا بەربڵاون.. چونکە رەنگە دەیانی تر هەبێت کە ئاماژەیان بۆ بکرێت لەناو پانتاییە قوڵەکانی شـانۆدا هەر لە شکسپیر و راسین و.. هتد.

لێـرەدا گرنـگ ئـەو گۆڕان و نـوێ کاریانـەن کە هاتـون.. نکۆڵی لەو تازەگەرێتیەی سترند بێری ناکرێت لە گواستنەوەی بیناسازی جێگرەوە بـۆ بونیەی ناشـێوەیی و هەروەها لای بریـو و ڤیدیکتر و هاوپتمان و پێتـس و برنادشـۆ.. کە هەریەک لەمانـە لە روانینێکی قوڵـەوە کاریان تیـا کردوە.. بەڵام سـەرجەم لەو زنجیرە یەک لـە دوای یەکانە بون کە لە گوتارێکـی درامی رزگاریان نەبوە.. هەتا گۆڕانە سەرتاسـەریەکەی شـانۆی ناماقوڵ.. دوای ئەوەش لای برێخت و پیتەر فایس و چەندانی تر.. بەڵام ئەم رەوتە لە شانۆی کوردیدا بۆتە گوتارێک و زاڵە.. روانینی هونەریانـە و گوتـاری رەخنەیـی زیاتر تەنیا درامـا و گرنگی دانە پێی لەسـەر بناغەیەکی زۆر زۆر کۆن.. ئاسـاییە کە دراما واتای ناکۆکیە و نـوێ ترین شـێوازی درامیش ناکۆکیە مرۆڤایەتیەکانـە.. چونکە ئەمرۆ جیهـان لـە بارودۆخێکی تری ململانێکانـدا دەژی.. دراما سـنوری نی یـە وەکو عەقلە سـەلەفیەکان لـە تەوقێکی ئاسـنین دا (دۆگمانیزم) لێی دەڕوانـن.. چونکە (دراما) نابێتە هۆی بەرهەم هێنانی دەق.. چونکە دەق بەرهـەم ناهێنێ.. ئەگـەر بگەڕێینەوە بۆ (زمان) ئەوا نکۆڵی لێ کردن لە زیندوێتی زمان کارێکی مەحاڵە.. دراما لەناو بونیادی زمانەوە دروست دەبێ.. دراما چی یە؟ ئەمە پرسـیارێکە؟ ئەگەر لە بونیادی دەقدا نەبێت مانای بونی نی یە.. چونکە ئەو کەینونەیەکی غەیبی نی یە.. ئەگەر زمان نەبێت.. زمانی قسـەکردن و جەسـتە ناکۆکی لە کوێـوە پەیدا دەبێ؟ .. چونکە سەرتاپای روانینەکانی دەق دایدەپۆشی.. چونکە دەق پێک هاتەی دەلالەتی فراوانە.. هەڵگری بونیەی سیمۆلۆژیە.. بۆیە هەر رەخنەیەک بۆ دراما لە زمان و بونیادی دەقەوە نەبێت مانای تەنیا رەخنەیەکی جیاکار و دور لـە دەق ونمایشـت و بونیادەکانیانە.. چونکـە دراما توخمێکە لە

توخمە هونەریەکان.
شـــانۆ تەنیا بریتی نییە لە دراما.. بەڵکو پێکهاتەی بونیادی دەلالیە.. کار کردنێکی ســـیمۆطیقی یە کـــە پەیوەندی هەیە بەچۆنیەتـــی پەیوەندی لە نێوان نومایشت و دەقدا.. لێرەدا کاری رەخنە لەوە قوڵتر دەبێتەوە.. کە بە تەنیا دراما وەک ئێســـقانێک دەربهێنێ و لە شـــوێنەردا شی بکاتەوە.. چونکە شانۆ گەڕانێکی نوێیە.. ناگەڕێت بە دوای شتی سواو و دوبارەوە بو.. بەڵکو هەمیشە لە نوێ بونەوەدایە.
ئـــەم رەوتە لە شـــانۆی جیهانـــی دا گۆڕانێکی هونەری باڵای بەســـەردا کرا.. چونکە دراما دیل نیە تابخرێتە قاڵب و سنور دیاری کردن.. بەڵکو ناکۆکییـــە.. ناکۆکـــی بەردەوامـــە.. بەپێی بارودۆخ و ســـەردەم و چرکە گۆڕدراوە.. بە تایبەتی لە چەرخی بیســـتەمدا.. گۆڕانی بنچینەیی و قوڵ و ناکۆکی فیکری و فەلسەفی و ناکۆکی مرۆڤایەتی باڵا و جەنگی سەر مانگ.. ئەمە کارێکی کردۆتە ســـەر ئەوەی دراما بێ ســـنور بێت.. ئەگەر نمونەیەک لە شانۆی رەش بێن (غضب) بهێنینەوە.. لای (ئەلبێر کامۆ) بون لەهەر وێنەیەکدا بمێنێتەوە باشـــترە لە نەبون (عدم) بەڵام لای ساموئیل بیکت هەمو شـــتێک نەبونـــە (عدم) ئەم ناکۆکیە قوڵە مانای لە ســـنوری بیرکردنەوەی شانۆی ناماقوڵدا گۆڕان و جیاکاری و ناکۆکی جیهانیمان دەخاتـــە بەرچـــاو.. ئەو گۆڕان و مـــل ملانی فوتوییانـــەی رۆژانەی رو دەدەن و بێ سنورن.. نەوەکو وەک یاسایەکی (دۆگمانی) ئەگەر سەیری شـــانۆی تورەیـــی (غضـــب) بکەین، لای (ئۆز بـــۆرن) و (جۆن ئاردن) و (هارۆڵد بینتەر) و (تۆم ستۆبارت) ئەوە دەبینین هەریەک لەمانە روانین و جۆرێک بەکارهێنانی درامایان هەیە.. کە هەریەکە جیاوازە لەوی تر.. چونکە واتای ناکۆکی و کێشە و مل ملانێ مرۆڤایەتیەکان بێ سنورن.. ئـــەوە هەر لە شـــانۆی سیاســـی و پێشـــرەو تورەیی (غضـــب) بەراورد بکەین.. چەندەها گۆڕان و روانینی جۆراو جۆر دەبینین.. دەتوانین تەنیا لـــە شـــانۆی رامیاریەوە، لای (بیســـکاتۆر) و (برێخـــت) و (پیتەر فایس) کـــە هەمویان لەیەک پانتاییدا کاریان کردوە.. لە بیرکردنەوەی شـــانۆی رامیاریدا بەڵام لای هەریەکەیان شێوازێکی تری وەرگرتوە.. بچوکترین نمونە ئەگەر سەیری یاسای دژ بە دژ بکەین لە دیالتیکدا کاتێک ناکۆکی نەمێنێ ژیان دەوەستێت.. دوا خاڵی یاسا تەقلیدیەکەی دراما چارەسەرە

کە ئەمە وەستانی ناکۆکیەکانە.. بە دەستەوەدانی وەڵامە.. ئەگەر بەپێی تازەگەریتی بڕوانین ئەوا هەر دەقێک وەڵام بو مانای ژیانی لە دەست داوە و مردوە.. چونکە دەبێت هەڵگری پرسیاری مەعریفی بێت.. کە لە ناوەوەی کایە ئەبستیمیەکانی عەقلی مرۆڤایەتیدا کار بکات و پرسیار بێت.

لێرەدا دەگەینە ئەو خاڵە گرنگە کە دراما بێ سنورە.. لە دیاری کردنی ناکۆکیەکاندا.. هاوکێشە و پێوانەی نی یە.. لێکۆڵینەوەی دراما پەیوەستە بە بونیادی کارە شانۆییەکەوە بەزمان و گوتاری شانۆوە.. دەق لە زمان پێک دێت.. لەو ئاستەدا لە بونیادی سیستەمی زمانەوە خاڵی درامی شی دەکرێتەوە.. لەسەر ئاستی پەیوەندیەکانی بە توخمەکانی ترەوە.. هەر لەم خاڵەشدا بۆ ئەو چەمک و بونیادانە بچین کە پێک هاتەی ناکۆکی دەکەن.

دراما واتای ناکۆکیە.. چینایەتی.. خۆشەویستی.. رامیاری.. کۆمەڵایەتی.. مرۆڤایەتی.. هتد.. ناکۆکی لەو روداوەی کە هەیە.. ئەگەر ورد ببینەوە دەلالەت یاخود روداوێکی ئاسایی ناتوانێت زاڵ ببێ.. لەبەر ئەوەی دەق کۆی دەلالەتە تەنیا گوتارێکی ئایدۆلۆژی.. دەرون زانی.. نییە هەڵگری بونیاد و دەلالەتی فراوانە.. کە لە تیۆرەکانی شانۆ و زانیاری مرۆڤەوە بەرهەمی دێنێت.. مانای یەک خاڵی میتێۆدی دەبێتە هۆی هەرەس هێنانی دەق.. چونکە خاڵی دوەم لە تازەگەریتی دا زاڵ نەبونی ئایدۆلۆژاپایە.. واتا کاتێک کە ئایدۆلۆژیا زاڵ بو بەسەر دەق و نومایشتدا یان هەر کارێکی هونەری ئەدەبیدا.. هونەر تەنیا دەبێتە گوتارێکی رامیاری.. شیعارات.. گوتاری شانۆ و سۆسیۆ گوتاری شانۆ تێک دەشکێ.. چونکە ئەدەب و هونەر لەو رەوتە تەقلید ئامێزە دەرچون و کۆی دەلالەتن.. نەکو چەمک و بیروباوەڕێکی تاک رەو و داسەپاو زاڵ ببێ و ببێتە سیستەمی سەرەکی چونکە شانۆ مانای قوڵ و فراوانەکەی هونەر و بونیاد و وێنە ئێستاتیکی جۆراوجۆرەکانی دەخاتە بەرچاو.. ئاشکرایە دەقی درامی چەمکێکی رەمزی و پێک هاتەی وشەو ئاماژەیە.. کۆی دەلالەتە.. یەکەیەکی زمانی دەلالەتی جۆراو جۆرە و بەپێی هەمو سەردەمێک گۆڕانی دەلالیانەی قوڵی خۆی دەکات.

ئەگەر لێرەدا لە شانۆی رەمزی و شیکردنەوەی واقیعی و شانۆی

پێشـڕەو و رامیاری.. هتد پیا ببێین ئەوە هەست بە گۆڕانە سەرەکیەکان دەکەیـن.. چونکـە روداوی درامی هـۆی ناکۆکیە لە شـانۆدا.. روانینی نوسـەر لـە هەمو چەرخ و بـارو دۆخێکدا شـێوەیەکی بەرهـەم هێنی درامـی نوێی هەیە.. نومایشـتێکی نوێ دادەهێنێ.. شـێوازێکی هونەری نوێ.. لەلایەکی تریشـەوە پێک هاتەکانی شـانۆ مانای دراما ناگرێتەوە بـە تەنیا.. بەوەی بەسـەر کارە هونەری یەکانـدا زاڵ ببێ.. یاخود ببێتە گوتارێکی باڵا دەسـت چونکە دەق لەپرۆسـەی شـانۆدا دەتوێتەوە.. لە کاری هونەریانەدا هەمو توخم و گوتار و زمانەکان دەبنە زمانی شانۆ و لەناو ئەو زمانەدا کار دەکەن.. هەمان چەمک و واتا لە سـەرچاوەی دەق و لە روانینی هونەریانەدا.. بۆیە خۆپاراستن لە گوتارە جیاجیاکان گوتارێـک کە لە زمانی شـانۆدا یـەک نەخرێت.. یاخـود گوتارێک بێت گوتارەکانـی تر لاببات.. ئەوە کارێکی گرنگی میکانیزمی کار کردنە ئەم بۆشـاییە بۆتە هۆی لاوازی شـانۆی کوردی.. تێگەیشـتنی دراما تەنیا لـە قاڵبە کۆنەکەی خـۆی دەرنەچوە.. زیاتر بایەخ بـە دراما دراوە.. بە تایبەتی لە سـاڵانی رابردودا و تا ئیسـتاش.. هەرچەندە شانۆی کوردی لـە چەند تاقی کردنەوەیەکی تردا خۆی دی.. کە بەردەوام هەرشـتێکی نوێی بهێنایە راستەوخۆ دەبوە گوتارێکی جیاکار.

ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ دراما ئەوە ئەم رەوتە هەتا شـانۆی ناماقـوڵ (لامعقـول) لـە هێزدا بـو.. (چونکە شـانۆی ناماقـوڵ) هێنانی گوتارێکـی دەرونـی بـو.. زیاتر گرنگی بـەم چەمکـە دەدا.. ئەویش لە ئەنجامـی تیۆرەکانـی فرۆئیـد و دەنـگ دانەوەیـان لـە جیهانـدا. کە راسـتەوخۆ زۆربەی دەرهێنەرانی جیهان کەوتنـە ژێر کار تێکردنیەوە چونکە فرۆید توانی شـی کردنەوەی دەرونزانی لە شـانۆدا بکات وەکو لـە ئـەدەب و زانسـت و مرۆڤایەتـی دا کـردی.. میکانیزمـی دەرونی بەسـتەوە بە میکانیزمی عەقڵی مرۆڤایەتی.. بەخۆڕایی نییە کە زۆربەی تیئۆرزانانـی ئەوروپی فرۆید بەو کەسـە دادەنێن کە توانیویەتی دابڕان لەگەڵ پێشودا بکات و لە کلتوری پێشو دابڕێت.. شی کردنەوەی فرۆید پەیوەنـدی مـرۆڤ و میکانیزمـی دەرونی مرۆڤ بو.. بەو جۆرە شـی کردنـەوەی خوێندنەوەی شـانۆ لە رێـگای دەرون زانیەوە تەفسـیری دەکـرا.. بە تایبەتی شـی کردنەوەی گرێی ئۆدیـب (عقدە اودیب) دەنگ

دانــەوەی جیهانی هەبو.. ئــەم هۆکارانەش کار تێکردنی دەرونیان کردە گوتارێکی باڵا دەســتی شــانۆ.. ئەمەش وەک رۆلان بــارت ئاماژەی بۆ دەکات: کاری پزیشــکەکانە.. چونکە شــانۆ تەنیا بریتی نی یە لە دەرون زانی وەکو پێشــتر لە دراmادا رەچاو دەکرا.. ئەم رەوتە لەناو شــانۆی کوردیشــدا هەوڵی لەســەر درا.. لە زۆر تاقی کردنەوەدا و تا ئێستاش.. هەرچەندە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ ســەرهەڵدانی لەجیهانیدا ئەودا دەبینین لەسەردەمی(ئەنتۆنان ئارتۆ) ەوە زاڵ بو بەسەر شانۆدا.. وەکو گوتاری دەرونــی.. یەکێک لــەو هۆیانەی کە بەربەســتی گەیشــتنی رەخنەکانی ئارتــۆی کــرد مانەوەی بو لەم بازنەیەدا.. چونکــە هەوڵی ئارتۆ دەرون زانــی بو.. مانــەوەی بو لە کرداری نــاوەوە (باطن) دا ئەمەش نەســت (لاشــعور) زال دەکات بەســەر هەست (شــعور) داو لە هەمو شتێک بێ بەشمان دەکات.. تیئورەکانی ئارتۆش لەو خەونەدا تێپەڕی نەدەکرد:

(شــانۆی توند و تیژی بەڕاســتی شــانۆیەکە بۆ خەون، بەڵام خەونێکی قورس، واتە پێویســت و سنور دارە.. بەشــێوەیەکی موتڵەق، خەونێکی پێــش بینی کراو و ئاراســتە کــراوە، دژ بەو ئــاژاوە ئەزمونگەریەی کە ئارتۆ لە خەوە خۆبەخۆیەکەیدا دەیبینێ، رێ و شوێن و وێنەکانی خەو دەکرێت بەدەسەڵات گرتن بەسەریدا گوێیان لێ بگیرێت)٢

هەرچەندە ئارتۆ بیری شــانۆی شیکردنەوەی دەرونی رەتکردەوە.. کە بە شــانۆی دەرونی نــاو ببرێت.. یا خود دراmای دەرونی بێت.. لەشــی کردنــەوەی دەرونــی فرۆید خــۆی دورە پەرێز دەگرت.. دەیویســت لە رێگای شانۆوە لەخەون نزیک ببێتەوە.. کە لە خەون کەشتیەکی رەسنی لێ دروست بکات.

بەڵام ئەو خەونە ئارتۆی لە نەســت (لاشعور) نزیک دەخستەوە چونکە هۆشــمەندی لای ئارتۆ لــە کوشــتنەوە دەژیایەوە.. هۆشــمەندی یەکە بەکوشــتن.. چونکە ئارتۆ هەوڵی کوشتنی باوکی دەدا (مقتل الاب) دژی خواوەندی شــانۆ کە مل کەچی دەســەڵاتی وشــەو دەقە.. بەم پێ یەش چوە ناو جیهانی نەستەوە:

(لەدواییدا.. شــانۆیەکی شــی کردنەوەیی دەرونی پڕ کێشی دەکات.. کە بــەرە و جەمســەری پیرۆزی دەڕوات.. بەمە رۆژئــاوا لە پرۆژەکەی و لە رێڕەوی خۆی دا دەچەســپێنێ، بەڵام شانۆی توندوتیژی شانۆیەکی

کەشی یە.. گەڕانەوەشی هەر بۆ نەستە).٣
لێرەوە پەردە لەسەر جیهانە نەستەکەی ئارتۆ لا دەدرێت.. چونکە ئەگەر ئاسایی بڕوانین ئارتۆ لە شێتی یەوە توانی داهێنانی خۆی بکات کە ئەمە توانا و گرنگیە مەزنەکەی ئارتۆیە.. بەڵام توانا و هەوڵی ئارتۆ لەو بارودۆخە ناهەموارەی تێیکەوت ئەو شێت خانەیە بو کە لە ئامێزی گرت.. بەم پێیە شانۆ دوای ئەویش کەوتە ژێر گوتارێکی دەرونی.. لە شانۆی پێشڕەودا بایەخێکی گەورەی پێ درا.. هەرچەندە ئەمە کودەتایەک بو کارێکی گەورەی خستە سەر پێشکەوتنی شانۆی جیهانی ئەویش ئەنجامی تێکەڵ بونی شاڵاوەکانی جەنگی جیهانی یەکەم و دوەم و کپ بونەوەی مارکسیزم لە عەقڵی رۆژئاوا و ئیستیبدادیەتی ستالینی بو.. ئەگەر لەروانینی ئێستاوە سەیری بکەین.. دەبینین تیۆرەکانی فرۆیدیش بۆ نەست (لاوعي) بو کە هەست (وعي) هیچ دەورێکی نەدەما.. زاڵ بونی ئەم چەمکەش لە هەمو شتێک بێ بەشمان دەکات.. ئەم کودەتایەش لەلای (کلۆدلیڤ شتراوس) و (جاک لاکان) کۆتایی پێ هات، لە رەوتی شانۆشدا بەهۆی روداوەکانی جەنگی جیهانی و کارەساتەکانی مرۆڤایەتی گوتاری رامیاری سەری هەڵدا.. واقعیەتی سۆسیالیزمی شانۆی خستە ناو گوتارێکی ئایدۆلۆژی.
ئەم رەوتەش لە جەنگی جیهانی یەکەمەوە رچەی گرت.. واتە شان بەشانی گوتاری دەرونی لای (ئاروین بسکاتور) لە ئەڵمانیا.. لە ئەنجامی تێک شکاندنی سەربازی جەنگی جیهانی یەکەم.. پاش ئەوەی تەعبیریەت نەیتوانی بەهۆی سۆز و قوڵ بونەوەی چەمکە مرۆڤایەتیە پڕ لە سۆزەکانیەوە تێپەڕی گێژاوەکانی جەنگ بکات بۆیە شانۆی رامیاری ئەو کەلێنەی پڕکردەوە.. هەوڵەکانی بسکاتۆریش گرنگی دان بو بەرامیاری و کێشەکانی و پەیوەستەی هونەری شانۆ.. ئەم هەوڵدانەشی لەسەر ئاست و بیرکردنەوەیەکی رامیاریانە بو.. ئاشکرایە شانۆی رامیاریش پڕۆپاگەندەی رامیاری و فێرکردن دەگرێتە خۆی.. هەروەک بسکاتۆر خۆی ئاماژەی بۆ دەکات.
لەلای برتولد برێخت بە تەواوەتی کەوتۆتە ناو پانتاییەکی فراوانتر.. شانۆی مەلحەمیانە تیئور و بناغەکانی لەسەر ئەم بناغەیە و واقعیەتی سۆسیالیزمی دارشت.. دواییش شانۆی (وثائقی) بەڵگەنامەیی پیتەر

ڤایس ئەم هەوڵدانە زاڵ بونی ئایدۆلۆژیا و جیاوازی چینایەتی سـور و ڕەش کە تێکەڵ بونی (دراما و مەلحەمە) یە.
(کیر ئیلام لە شیکردنەوە ڤولەکەیدا ئاماژە بە بونیادگەرانی پراگ دەکات کە دوای ساڵی ١٩٣٠ چەند لێکۆڵینەوەیەک دەرکەوتن لای اوتارکارزیش زانسـتی ئیسـتاتیکاو هونەر و دراما.. کە ئەو ڕەوتـە باوەی گۆڕی کە شاعیریەتی درامی و زانستی وەسفی باڵا دەست بێت.. هەروەها گرنگی پەیوەنـدی نێـوان ڕەوتە ناهاو ڕەگەزەکان کە ئەمیان سـەر بەویانە لە شـانۆدا.. هەروەها ئالیەتی دەقی نوسـراوی لابـرد و کە لە ڕەوتەکاندا جێگـەی خۆی دەگرێتەوە.. کە هەڵدەسـتێت بە نواندنی درامی هەموی.. چونکە بابەتی شانۆیی خۆی جێگەی مەدلولە جیاوازەکان دەگرێتەوە.
دوای ئەو مۆکارۆڤسـکی شـیکردنەوەی بونیەوی پێکهێنا.. بەرێرەوی سـیمیایی تایبـەت بە نومایشـت.. وای دانـا کە هەر کارێکی نمایشـتی شـانۆیی وەک هەمویەتی.. دەقی نومایشت نیشانەی گەورە بێت واتای خۆی لە سەر بنەمای ڕوداوێکە کە هەمویەتی.. یەکەیەکی سیمیاییە (هەر شتێک لە شانۆدا بێت دەبێتە نیشانە).. ئەو ستراتیژیەتەی مۆکارۆڤسکی و هاوڕێکانی ئەوە بو کە بنەمای لێکۆڵینەوەی نومایشـت نیشـانەیەکی تەنیـا نیە بەڵکو یەکەی سـیمیاییە پەیوەندی دەکـەن بە ڕەوتە جیاوازە ناکاتەکانەوە.
دوای ئەوەی بۆگاتیریف پێشنیازی جەستە و شتەکانی کرد کە ڕیشەیی دەگۆڕدرێـن تیایدا کە دیاری کـراون.. بەمەش هەوڵی جیاوازی مادەی شـانۆیی کرد کە هەڵگری مەدلولە دەبێت مێزی شـانۆیی لە مێزێکی تر جیا بکرێتەوە کە ئەندێشـە ئامێزە.. چونکە بابەتی شانۆیی دەگۆڕدرێت بەوی تر بۆ یەکەیەکی سـیمیایی. ئەمەش یاندریش هونزل و برۆسـاک و چەندانـی تـر پەرەیان پێدا و (تاودیـۆ کاوزان) ی پۆڵەندی کە توانی ئاماژەی سروشـتی و دروسـتکراو لێک جیا بکاتەوە بـەم پێودانگە کە نومایشت نیشانەی سروشتی دەگۆڕێت بە نیشانەی دروستکراو.. لێرەدا دەتوانرێت نیشانە دروست بکرێت.
وەهەروەها لای لاونس و ڤلتروڤسـکی چەندانی تر کاریان کردە سـەر گۆڕانی باڵا لە شـانۆدا.. ئەمەش کارێکی کرد کە سەرتا سەری شانۆی جیهان هەوڵی دامەزراندنی بیر و باوەڕی دەلالی شـانۆیی بدەن.. دوای

ئەوەش لە زۆر وڵاتی جیهان پرۆژەی سیمیایی بەرز بوەوە.
ئیلام جیاوازی لە نێوان سیمیاییەکی درامی و ئەوی ترا لە نێوان جیهانی خەیاڵی و حەقیقەتی داسەپێنراوەوە دەردەخات.. ئاماژە بە بیتر هاندکیە و ئەزمونی بیراندیلۆ دەکات کە جیهانی درامی فراوان دەبێتەوە کە نوسەر و بینەران و هەتا شانۆش بگرێتەوە.. پێویستە گەشەسەندنی ژینگەی ئەکتەر ئاماژە بۆ شانۆ و دیکۆر بکات وە بۆ نمونە ئەکتەرەکان کەسەرچاوەی درامین.. لێرەوە پەیوەندی ئیمائی و بونیەی بەرهەم هێن بەدەست دینێت.
لە شانۆدا گرنگی گەورەی درامی لە رۆڵی ئاگادارە بێژەییەکانەوە لە فەراهەم کردنی جیهانی درامیدا دەبێت.. وەسفکردنی نیشانەی نیشانە پێکراو گرنگ لە رەوتی ئامادەوە بێت کە هاوتای رەوتەکانی ئێرەیە.. کامە راستیە کە داڤید لویز ئاماژەی پێدەکات ئەوە ئاگادارە وەکو(أ) لێرە ئێستا لە گەڕانەوەیدا پشت دەبەستێت لە ساتەوەختی بێژەیی.
لای ساندروسیرپیری پەیوەندی کەسایەتی درامی بینراوە وە بیستراوە کە چەسپاوە و ریشەو پەیوەندی هەندێک بە هەندێکی ترەوە یان بە شتەکانەوە یان بە فەزای شانۆوە.. لە رێگەی پەیوەندی فەزاییەوە.. لەبەر ئەوەی شانۆ گێڕانەوەی راستەوخۆیە بۆ ژیان نەکو جیابونەوە لە گێڕەرەوە.. باوەڕی داڕشتنی نواندنی درامی خەیاڵکردنەوەی ئامادە بونی جیهانی ناسراوە.. پێویستە کەسایەتی درامی پابەند بن بە دراماوە بە گشتی و کرداری درامی هەمیشە دەکەوێتە ئێستاوە.. ئەو تێپەڕینی زەمەنی ئێستا لە دراماد دیاری دەکات.. ئێستا دەروات و دەگۆڕدرێت بۆ رابردو لێرەدا دەوەستێت بەو پێیەی ئێستایە.. ئێستا تێدەپەڕێت ئامادە بونێکی نوێی جیاواز دادەمەزرێنێت.
بەم پێەش دراما قەرزار باری بونیەویەتی براغە کە سلاڤنسکا و جانسن توانیان توخمە درامیەکان دیاری بکەن و بە تیئوری هلمسلیف شیکردنەوەی وشە بکەن کە لەگەڵ شێوەی درامیدا گونجاو بن.. یەکەیەکی بنەرەتی دیاریکراو بە هاتنەناوە و چونە دەرەوەی کەسایەتیەکان.وە مارتشلوپانیینی شوێن کەوتوە گێڕانەوەییەکانی پیادە کرد کەلای بارت لەسەر خۆرافەیە لە درامادا.. سیرپییری لە لێکۆڵینەوەی دابڕینی بۆ دەقی درامی پیادەی کرد.. هەروەها لە رومانیا و وڵاتانی تر هەوڵی

پەیوەندیـــان دا لـــە نێـــوان دەقی درامـــی و دەقی نومایشـــتدا. پەیوەندی دەقی نوســـراو|دەقی نومایشـــت پەیوەندیەکی پێکهاتەییە لەو ڕێکخستنە ئاڵوگـــۆڕەوە کە کەپەیوەندی دەقئاوێزانێکی ئەکتیڤ پێکدەهێنێت.. هەمو دەقێـــک شـــوێنەواری دەقێکی تری تیایە بۆ ئامادەبـــون هەروەک جۆلیا کریستیڤا ئاماژەی پێدەکات. . ئەمەش جەدەل دروست دەکات. ٤

شـــانۆی کوردی لەو هەوڵە تێکەڵاوەیدا سەردەمانێکی زۆر بەپێی باری چەوساندنەوە و کامڵ نەبونی خۆیەوە کەوتە ژێر کارتێکردنی گوتاری سیاســـی چەند ڕستەیەکی ســـواو گوتاری شانۆی دەمراند.. چونکە خۆ بەســـتنەوە بـــە بســـکاتۆر و پیتەر ڤایـــس و برێخت بەشـــێوەیەکی زۆر ناعاقڵانیانە بوە.. ئەو ڕاســـتەیش بخەیتە بەرچاو هەتا ئێستاش زۆربەی شـــانۆی عەرەبی بەم دەردە دەتلێتەوە.. ئاهەنگ ســـازی لەلای (عبدول کەریـــم بەرشـــید) تەنیا جیاوازیەکـــی لەگەڵ برێختـــدا ئەوەیە ئەو لە دو ڕەنگـــەوە جیـــاوازی چینایەتی دەردەخـــات و ئەم لەچەنـــد ڕەنگێکەوە.. بەڵام شـــانۆی کوردی چونکە خاوەنی تیئـــور و لێکۆڵینەوە و ڕوانین و بەرهـــەم هێنانی ڕۆشـــنبیری خۆی نەبوە.. ئـــەم کارە ناقوڵا کەوتۆتەوە وەرگرتن و گواســـتنەوەیەکی سادە و ناعەقڵانیانە.. چونکە ئەو هۆیە و سســـتەمی ڕۆژانەش ئەم هێزەی زیاد کردوە.. هەر بۆیە گوتاری شانۆ ئاڵۆز و جیاکار بوە و هەر ماوەیە گوتارێک باڵا دەســـتی گوتاری شانۆ بـــوە.. بـــە مانای هونەر دەوری ئێســـتاتیکای خۆیان نەگێـــڕاوە.. چونکە ئەگەر بەوردی ســـەیر بکەیـــن دەبینین ئەم گوتارە هونـــەر دەخنکێنێ.. ئەو مەیدانەی کە ئابوری لەســـەر شی دەکرێتەوە نزیک دەکەوێتەوە لە ئایدۆلۆژیا.. چونکە چینی باڵا دەست لە هەمو زەمانێکدا بیر و باوەڕێکی ســـەپێنراو و تاک ڕەو و باڵا دەســـتە.. هەروەکو مارکس و ئەنجلس لە ئایدۆلۆژیەتـــی ئەڵمانیادا ڕونی دەکەنەوە.. چونکە ئەگەر پەیوەندیەکانی لەســـەر ئاستی ســـەرخان و ژێرخان (البناء الفوقي _ البناء التحتي) شی بکەینـــەوە.. ئایدۆلۆژیا و چینی باڵا دەســـت تـــاک ڕەو دەبێت پەیوەندی بەبونیەکانـــی ترەوە بکەن.. لەســـەر بناغەی سۆســـیۆلۆژیای کۆمەڵگای مەدەنی.. چینە باڵا دەستەکان لەرێگەی گوتارێکی ئایدۆلۆژیانەدا دەژین.. باڵا دەســـتن.. لێرەدا ئەگەر بونیەی ســـەرخان و ژێرخان شی بکرێتەوە بەهۆی ئایدۆلۆژیای باڵا دەســـت تەفســـیری توخمەکانی ســـەرخان بۆ

ژێرخانــی کۆمەڵایەتــی و ئابوری دەپچڕێت.. لێــرەدا بونیادەکان کاری توخم کاری خۆیان ناکەن.. لەم خاڵەوە ئایدۆلۆژیا و زاڵ بونی بەســەر هەر کارێکی ئەدەبی و هونەریدا مایەی خنکاندن و نەگەیشتنیەتی.. بۆیە دەرباز بون لەو هەوڵە تەقلید ئامێزانە و رزگار بونی هونەری شانۆ لەو سیســتەمە ناعەقلانی و تێکەڵاو و جیاکارانە.. چونکە شــانۆ پێک هاتەی دەرون زانــی و درامی و ئیســتاتیکی و ئایدۆلۆژی و رەگەزە زانســت و.. هتد.. نەوەکو (ئایدۆلۆژیــا)و (دەرونزانی) و (دراما).. ببنە گوتارێکی بــاڵا دەســت.. گوتارێک کە توانای رێکخســتنی گوتارەکانی تری نەبێت (لە شــانۆدا سیســتەمی باوک دروســت بکات).. ئەوی گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین هونەر بەر لەهەمو شــتێک (گوتارێکی ئیســتاتیکی) ە پێویستە هەمو زمانەکان لەیەک زماندا کار بکەن کە زمانی رەســەنی شــانۆیە.. چونکە کێشەو مل ملانێ و روداوەکان مانایەکی ئیستاتیکی دەبەخشن.. سروشــت و کاری هونەری روانین و گەڕانەوەی گوتارێکی ئیستاتیکیە بۆ یەکتر.. لێرەوە بەرو بونیاد و چەمکی ئیستاتیکی و دەلالەتە قوڵەکانی شانۆ و گوتاری شانۆدا رۆدەچین.

بــەرەو سۆســیۆلۆژیای گوتارە جیــاکارەکان و یەک خســتنیان لەناو زمانی شانۆدا.. لای ئیلام جیهانی گوتار تێپەڕی بازنەی جیهانی درامی دەکات کە بینەران دایدەمەزرێنن.. لێرەدا قســەکەر روداو و کەســەکان بیر دەهێنێتەوە بەبێ وەســتان.. بابەتەکانی گوتار ئەو بونەوەرە واقیعی و ناواقیعیانەن کەدەتوانین قســەیان لەســەر بکەین.. تایبەتمەندێتیەکانی جیهانی دراما بابەتی داهێنانە.. یەکەم جیهانی گوتارە واتە هەر شــتێک کە قسەکەر بۆی دەگەڕێتەوە و دایدەمەزرێنێتەوە.

گوتار پێکهاتەی کۆمەڵێک ئەدلەیە.. لەســەر دو روانگە دەســت پێدەکات و ئەویش پەیوەستە لە نێوان یاساکان و پێک هاتەی شتەکانە.. نوسراو یــان گوتراو بەڵکــو قوڵتر ببنەوە راراییەکە لە هەســتماندا.. لەناو هەمو کۆمەڵێکدا بەرهەمی گوتار چاودێرە.. رێکخەرە بەپێی ئەو دەورەی کەلە دەسەڵات دور دەکەوێتەوە و دابەش دەبێت.. لەشی کردنەوەی دەرونیدا جۆرێکــە لــە بابەتی ئارەزوەکاری.. بەڵکو ئیدایە کــە ناکۆکی لە رێگاوە دروســت دەبێت.. یاری خوێندنەوە و نوســینە.. یاخود لە ئاڵ و گۆڕی ئەو نێوەندە دروست دەبێت کە دەبێتە هۆی دروست بونی رەمز لێرەدا

سیســتەمی دال (نظام الدال) دەسەپێنێ.. چونکە گوتار – چەمکی روداو و زنجیرەیەکــە پەیوەندی بەچەمکــی ترەوە دەکەن بەبــێ جیابونەوە.. ئەمەش پەیوەندیەکی جەدەلیانەی بەرەو ئەو مادانەی کردار تیا کراون.. نەکو تەنیا پەیوەندیەکی جەســتەیی.. بەڵکــو پەیوەندی کار کردنە.. ئەم دۆزینەوەیــەش لەو پرۆســەیەدا ســەرەنجامی خــۆی هەڵدەگرێت.. کە هەیەتــی و ئــەوە دەبێتە گوتــار.. چونکە ورد تر بۆ کێشــەکە بڕۆین – مەیدانێکی گشتیە.. بونیادە بۆ کۆمەڵێک دەستەواژە (العبارات) ئەمەش لە بناغەیدا کارکردنە لە میکانیزمی خۆیدا.. دەلالەت ئاماژەیەکە بۆ وەسف کردنی لە کۆمەڵێک دەســتەواژەی دیاری کراو.. لای فۆکۆ دەســتەواژە لەســەر سێ ئاست شی دەکرێتەوە ئاستی مەنتیقی کە لە بونیەی خۆی دەردەچێــت.. لێکدانەوەی ئەوەی کە کۆمەڵێــک توخمی زمانیە لەوێنەی رســتەدا.. کرداری زمانــی کە جیابونەوەی زمان دەســتەواژەیە یاخود جەســتەیەکی بینراوە.. کە دەستەواژەی لێوە دروســت دەبێت.. لێرەوە بنەمای گوتار کرداری بنچینەیی خۆی دەکات.. پەیوەندی بەچەمکەکانی ترەوە دروســت دەبێت.. چونکە شــانۆ لەپێکهاتەی سیســتەمی دەلالەتە قوڵەکەیدا (نظام الدلالە) هەڵدەســتێت بەئەرکی سیمیائی نیشانە (علامة) بونیــەی ئەمەش جۆراو جۆرە کە لەپێک هاتەی شــانۆ و لە تەفســیری ئەرکەکانــی بونیــاد و دەلالەتەکانــی گوتارەکانی واقعیــەوە و دەلالەتە نهێنیەکانــی دروســت دەبێت.. هەریەکەیــان گەڕانەوەیە بــۆ ئەوی تر.. چونکــە نیشــانە (علامة) لە شــانۆدا تەنیــا گرنگی دان نییــە بەوەی کە بڕوانێتە شــتێکی خەیاڵی و بەس.. بەڵکو ئەندامێکەلە ئەندامەکانی یاخود دالێکــی بــێ زمانیە.. کــە هەوڵی دروســت بونی زمان دەدات.. لەســەر تەختــی شــانۆ بەرهەمی ناکۆکی لە نێوان نیشــانە (علامة) و دروســت بونی وێنەدا.. گوتاری نومایشتەکە و لە ڕێگەی سیمیائی نیشانە (علامة) لەســەر تەختی شــانۆ.. چونکە سروشــت و کاری هونــەری چەمکێکی نێوەندە بۆ مادە ئەم گەڕانەش ئیستاتیکیە.. نیشانەی بێ زمانیە.. چونکە شانۆ پێک هاتەی بونیەی ئاماژەییە.

نیشانە لە شــانۆدا لەڕێگەی بەستنەوە و پەیوەندی هەندێک بەهەندێکی تــرەوە.. لە بینــای کۆمەڵێک دالدا دەردەکەوێت.. (ســیمیاء) لە شــانۆدا توانای گواســتنەوە و گۆڕینی هەیە لە مادەیەکەوە بۆ یەکێکی تر.. ئەم

دەسەڵاتەشی لە توانای نومایشتی شانۆییەوەیە.. ئەگەر لێرەوە (سیمیاء) ئاماژە شــی بکەینەوە زانستیەکە گرنگی بەلێکۆڵینەوەی (انظمة علامات) دەدات.. زمان و سیســتەمی نیشــانەی (نظام الاشــارات) و فێرکردن و هتد.. کە ئاماژە مادەیەکی هەســت پێکــراو وێنەیەکی ناوەند لە روانیندا دەگرێت.. بەشێوەیەک کە گەمارۆدانێکی گرنگی یە لە ئیحای پەیوەندیدا.. چونکە نیشانە (علامة) ئەو نیشانە دالەیە کە توانای گەیشتنی واتای هەیە.. پەیوەندی نێوان دال و مەدلولە.. پەیوەندی نێوان هۆ و هۆکاردایە.

لێرەوە بۆ قوڵایی ئێســتاتیکا رۆبچین.. لەو وێنە ســواوانە دەرباز ببین کە بونەتە هۆی پەک خستنی گیانی شانۆ.. ئەمەش لە ئەنجامی دروست بونی گوتارێکی ئێســتاتیکیەوە چارەســەر دەکرێت.. چونکە ئاشــکرایە ئێســتاتیکا بەرەو رۆچون لە ناوەڕۆکی بیرکردنەوەیدا لە ســەردەمێکی نوێــدا دواندنی دەلالەتە قوڵەکانی کارێکی گرنگی زانســتی ئێســتاتیکی یە (علم الجمال) کە بەواتای ســۆز و تەفســیری درەکەوتەی هونەریە.. هەروەک لە پێناویدا وشــەی (ئێســتاتیکا) مانای مەلیکەی هەست کردنە هەوڵی ئەوە دەدات کە کام هەست پێ کراو و دیارە.

هونەر وێنەیەکی واقیعیە.. هاوکێشــەی ئــەم ئەزمونە قوڵەش لە ڕێگای زانســتەکانی ترەوەیە وەک دەرون زانی و زانســتی مێژو و رەوشــت و کۆمەڵایەتــی و زانســتی هاوجوت بون (المماثلــة) و ئەوانی تر کە لە زانســتی ئێســتاتیکا نزیک دەبنەوە ئەم وشــەیە مانای هەســتی خودە.. یاخود هەست کردنە بەپەیوەندی لە مەعریفەدا.. ئەگەر لە دو روانگەوە ســەیری بکرێت.. لە (هەســتی و عەقڵی) یەکەم زۆر ئاڵۆزە.. دوەمیشی ئاشکرایە.. لێرەوە زانستی ئێستاتیکا لە مەیدانی ئەو دو نێوەندەدا خۆی دەدۆزێتەوە.

ئەگــەر بگەڕێینــەوە بۆلای هیگەڵ لای ئەو هەســتی و عەقڵی و رۆحە.. هەرچەنــدە ئــەو رزگاری نەبــو لــە مانای ئێســتاتیکا میثالــی.. چونکە تەفســیری زانســتی بەشــێوەیەکی گشــتی نوانــدن و روت بونــەوە و هەڵبــژاردن و نــاوەڕۆک و لێکۆڵینەوەیە لە تیئۆرزانیدا.. بەڵام زانســتی ئێســتاتیکا خۆی نواندنە لە زیهنی خوێنەردا.. ئەگەر سیستەمی رەمزی (نظــام الرمزي) ســیمای بکرێتە دو بــەش: مەنتیقی و ســۆز.. مەنتیقی پەیوەندی بەڕوانینی بابەتی بۆ جیهانی دەرەوە هەیە کەخۆی دەسەڵاتی

دەکات.. پەیوەندییەکە دور لە سـۆز.. لێرەدا دەلالەتی ئێسـتاتیکا شـتە هەسـت پێ کراوەکانە.. ئەرکەکانیشـی تەنیا گەیشتنی نامەیەک ناگرێتە خـۆی بۆ واتا بەڵکو لەسـەر ئاسـتی خـۆی خودێکە.. ئەگـەر قوڵ لێی بڕوانیـن مـادە و نامەیە.. ئەمەش ئەرکـی دالی ئێسـتاتیکی ئەو ئاوەڵ واتایەی هەیە کە جاکۆبسـن ئاماژەی بۆ دەکات (ئەرکەکانی شـیعرییە) چونکە زانستیەکی فەلسەفیە گرنگی دەدات بەفەلسەفەی ئێستاتیکا نەکو تەنیا بەمەرجەکانی ئێسـتاتیکا لە ئەدەبدا وەکو بیر هەیە.. جیاوازی ئەم روانینە لەگەڵ هونەردا تەنیا لەوەدایە کە لە هونەردا هەستی یە (حسی) لێرەدا تەنیا مەبەسـت وشـە و دەنگ نی یە.. یاخود وشە و دەستەواژە چونکە هاوکێشـەکەمان لەوە قوڵتر رۆچوە.. دەنگ هەڵگری وێنە و واتا و سـۆزە.. بۆیە لە هونەردا هەسـتیەو لە ئەدەبدا هەسـتی فیکریە.. لەم خاڵـەدا بگەڕێینەوە بۆ ئەو پەیوەندی کاریانە لە شـانۆدا.. کە کودەتایە لە عەقڵی مرۆڤایەتی.. ئەمەش لەسـەر گوتارێکی ئێسـتاتیکی یە چونکە بینـەران لـە وێنە فۆتۆگرافی و بینراوەکانەوە بنەمای کارە شـانۆییەکە دەخوێننەوە لە گریمانەی ئەو مەیدانەوە کە ئەکتەر بونیادێکی ئێستاتیکی دەخاتـە بەرچـاو.. نەکـو وێنەیەکی سـواو.. ئەم گوتارە پەیوەسـتە لە هەمـو بۆشـایی و رەوت و بزاوتە و مـادە هونەریەکانـەوە.. تەنانەت بەشـوێنەوە.. ئەمەش تایبەتمەندی خۆی لەوەوە وەردەگرێت کە دیاری کراو نەبێت.. تەنیا مەبەسـت لە بوعدی ماتماتیکی یاخود فەلسەفەی نی یە.. بینەر لە هۆڵێکدا دانیشـتوە لە وێنەی ئێسـتاتیکای ئەو ژیانەدایە کە دەخرێتـە بەرچاوی و دەلالەتە قوڵەکانی دەخوێنێتەوە.. چونکە شـوێن لە کەشـێتی شـانۆوە لەرێگەی پرۆسـەی دەرهێنـان و نواندنەوە ئەو روانینـە دەخاتـە بەرچاو کە جێگەی رودانـی روداو و وێنە مێژوییەکە بێت.. واتە شـوێن ئاسـمان و زەوی پرۆسە هونەریەکەیە.. هەر لێرەوە نومایشـتی شـانۆیی چەند ئەرکێکی هەیە بۆ دیاری کردنی پەیوەندی.. چونکە نیشانە (علامة) لە شانۆدا دەبێت گۆڕینی مادی بکات.. ئیشکردن لە بینینەوە بۆ بیسـتن و بەپێچەوانەوەش.. وە هەروەها توانای گۆڕین کاری تـەواوی هەبێت.. بۆیە پێویسـتە دیـاری کردنی پەیوەندی یەکەم و دیاری کردنی شـوێن.. چونکە شـوێن لەجێگەی نومایشدا روبەرێکی ترە.. دەبێتە (دال) ئەویش دەبێت ببێتە هۆی پرسیار، لەلای بینەر چونکە

چەمکی ئێستاتیکا دەخاتە مێشکی بینەرەوە.. لێرەدا بگەڕێینەوە سەر گرنگترین کێشە ئەویش بوعدی فەلسەفەیە.. دیاری کردنی جێگە دەبێت کەشیتی لەروانیندا بسازێنێ ببێتە متمانەی خوێندنەوەی بینەر ئەویش لە هەوڵ و کرداری دوبارە نەبو.. دور بون لە جوینەوە و سازدانی چەمکی ئێستاتیکی لە مێشکی بینەردا.. چونکە نمایشت دەبێت لە دایک بون بگرێتە خۆی.. شوێن سیستەمی نیشانەیە (نظام العلامة) ئەکتەر لە روانینێکی هونەریانەدا یاری هونەری دەکات.. گۆڕان بەسەر زەمەن و جێگەی روداودا دێت.. لەحاڵەتێکەوە بۆ یەکێکی تر.. لەپلە و پایەیەکەوە بۆ جێگەیەکی تر.. ئەم گۆڕانە بەپلەی یەکەم لە شوێندا و دوایی لە توخمەکانی تر وەکو دیکۆر.. چونکە دیکۆری نیشتەجێ تا کۆتایی نابێتە کردەی لەدایک بون لەبەر ئەوەی دیکۆر ئەگەر وەک لەسەرەتاوە تا کۆتایی مایەوە مانای لە دایک بون ناخولقێنێ.. مانای نیشانە (سیمیاو) پەیوەندی خۆی دروست ناکات.. چونکە دیکۆر بەپەیوەندی بە مادە و کەسێتیەکانەوە هەیە.. نیشانە و ئاڵ و گۆڕین هەیە.. بۆیە دیکۆری وەستاو وەکو زۆربەی هەرە زۆری شانۆی کوردی وەکو ئەوە وایە ئەندامی جەستەیەک لە کار بکەوێت.. ئەم ئیشکردنە بە کار خستنەی لە ڕێگەی گۆڕانەوەیە.. بەتیشک.. کەشێتی.. یا گۆڕانی بنچینەیی.. یاخود پەردە و گواستنەوە.. ئەوە کاری دەرهێنەرە.. ئەم گۆڕانکاریە لە چەمکی جێگەدایە.

سیستەمی نیشانە (نظام العلامة) یەکێک لە ئەرکەکانی نیشانە لە شانۆدا یەکەیەکی توخمە نمایشی شانۆییە.. نمایشی شانۆیی یەکەیەکی سیموتیقیە لە هۆشی بینەردا.. بەبێ وەسفکردنی و شی کردنەوە و باسکردن.. بەڵکو بەهۆی گەیاندنی دەلالەت و چەمکە ئێستاتیکیەکانەوە.. دەق قسە دەکات لە ڕێگەی پەیوەندی خۆی و هونەرمەند و نومایشت و دیمەنەوە.. لەگەڵ خۆی وەکو هەمو بابەتی خۆی بێت هەتا بگاتە بینەر.

لێرەدا دەلالەت پێک هێنەرەکانی نمایشی شانۆیی دیاری دەکەن.. ئەکتەر کە دێتە سەر شانۆ.. مرۆڤێکی ترە.. پیر.. گەنج.. ژن.. پیاو.. دەبێت کۆمەڵێک مەدلولی نوێ بخاتە بەرچاو.. کەلەوەبەر نەبینرابێت.. (سمطیقیە)ەی شانۆیی پەیوەندی بەئەکتەر و سیفەتە جەستەیی و

زمانە جەستەییەکەوە هەیە (لغة الجسد) یەکەیەکی دینامیکی یە (وحدة دینامیکیە) بۆ کۆمەڵێکی تەواو لە نیشانە و توانای گێڕانەوەی نواندنی جەستەی ئەکتەر و گۆڕینی بۆ شتێکی دی هەیە.
لێرەوە دەکەوینە نێو ئەو تۆڕەی کە هونەر لە کۆتاییدا جێگەی چاوپێکەوتنی نێوان داهێنەر و ئەرکەکانیەتی.. دەکەوینە نێو ئەو پەیوەندی کاریەی کە بونیادەکان بە یەکتری دەبەستێتەوە.. بنەمای دەلالی پەیوەندی یەکتریان دادەمەزرێنن.. چونکە ئەگەر وەکو بنەمای جەمسەر بونی سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان بکەین ئەوە دەبینین لە بینای سەرخان و ژێرخان دا پەیوەندیەکان پەیوەندیەکی سۆسیۆ رۆشنبیرین.. هەموویان پەیوەندیان بەیەکترەوە هەیە.. بەبێ جیابونەوە.. یاخود زاڵ بونی گوتارێکی ئایدۆلۆژی یان دەرونزانی.. یا درامی.. بەڵکو کاری شانۆ لەوە قوڵتر بۆتەوە.. لەو بونیادانەو پەیوەندیان بەیەکترەوە خۆی دەدۆزێتەوە.. یەکێک لە ئەرکەکانی نیشانە لە شانۆدا یەک بونی توخمەکانی نومایشتی شانۆیی و رێک خستنیانە لە شێوەی گوتاردا.. چونکە شانۆ پێک هاتەی کۆمەڵێک زانستی و بیرو باوەڕی زانست و هونەرە.. دەبێت بەها ئێستاتیکی یەکانی لە دەست نەدات.. چونکە هەمو توخم و زانست و هونەرەکان لەیەک زمان و گوتاردا کۆدەبنەوە کە گوتار و زمانی شانۆیە.
لێرەوە پەردە لەسەر ئەو تراژیدیایە هەڵدەدرێتەوە کە شانۆی کوردی گرتۆتەوە.. بیری داهێنانی گوتارێکی ئێستاتیکی نەکردۆتەوە نەیتوانیوە خۆی لەم بونیاد و چەمکانە بدات.. چونکە ئەگەر سەیری شارای شانۆ و درەنگە کاتی سەرهەڵدانی بکەینەوە و نەبونی تیئور و رەخنە و لێکۆڵینەوە ئەوا دەبینین کارەکان لەسەر روانین و رۆشنبیریەکی تاک رەو کراون بۆیە ئەو کەلێنانە کەوتونەتە سەری.. پێویستە بپرسین ئایا بونی شانۆی کوردی تەنیا بۆ ئەوەیە بڵێین ئەوە شانۆ و فلممان هەیە بە کوردی ؟ یاخود بۆ بونێکە کە جیاوازی خۆی هەڵگرتبێت؟ کە ئێمە بخاتە ناو بیرکردنەوە و پرسیارەوە ؟ کە گۆڕان دروست بکات و بتوانێت واقیعمان لێبگۆڕێت و ئێستامان لێ بکاتە ئایندە.. ئەمەش بەوە ناکرێت کە تەنیا هونەر بە کوردی ببینین بەڵکو جیاوازی و خوێندنەوە و تێپەڕاندن و لێکدانەوەی نوێ و خەونی ئایندە و خستنە سەر و داهێنانە

لــە هەمو رویەکەوە.. کامە هەڵگری کێشــە مەعریفیەکانی ئێمەیە؟ چۆن دەبێتە ئاوێنەی ئۆتۆمبیلەکەی هۆســرل ؟ ئەم گۆڕانانە زۆریان دەوێت جێگەی سەرسوڕمانە کە دەرهێنەری زنجیرەیەکی درامای تەلەفیزیۆنی کتێبێک یان خوێندنەوەیەکی جیهان بینیانەی لەسەر تەنیا ئەو أقتباسەوە نەبێــت کــە لە ســینەمادا دەیکات.. یا خود شــانۆ.. جگە لــەم نامۆ بونە ســەیرە لە دەیەها پرسیاری بێ وەڵام دەچن زنجیرەیەکی درێژ دەکەن کە لە ئاستی کلتوری ئەوروپاشدا قورسە.. یەک فەیلەق ئەکتەری دەوێت ئەمــە بەر پرســیاریەتێکی گەورەیە.. چونکە بڕۆ لە بــازار ئەکتەر پەیدا بکــە.. بەس پێــی بڵی ئاوا بجوڵێرەوە.. ئەی کامەیە چێژ و ئیســتاتیکا و زمــان و فەلســەفەی ئەکتــەر؟ کامەیە پەیوەندیەکانــی دال و مەدلول و خوێندنەوەکان.. ؟ یاخود پەیوەندیەکانی بینەر و ئەکتەر؟ ئەمەو دەیەها پرسیاری تر.. ئەگەر بۆ دەق و سیناریۆ بچین ئەوا جگە لە زەلیلیان ئەو روداوانەن کە بینراون و ســواون.. تۆ بڵی هارییپۆرتەرت نیشــان بدەن ؟ .. یان هەڵەبجەو ئەنفال ببنە ســەر مانگ ؟ .. عیشــق ئێســتا چۆتە ناو ئەســتێرە بە ئەفســانەی تەکنەلۆژیا تێکەڵ بوە کەچــی بە داخەوە جگە لەو عیشــقی زەمەنە تەقلیدیەی دیویانە بە بێهێزی هیچی تر نیە.. نامەی قوتابیەکانی سەرەتایی بە هێز ترە لەو دەقە مردوانە؟ لە هەموی سەیر تر ئەوەیەلە ســەر کەناڵەکان دەڵێن ســینەمای کــوردی.. کام کوردیە؟ چیت هەیە لەزانســتەکان؟ کە ســینەما بەر لە هەمو شتێک زانستە.. چی خستنەســەرێکت بــۆی هەبوە؟ چی جیاوازیەکت دروســت کردوە؟ کام گۆڕانە لە بیر و تەکنیک و زمان و شێوەدا؟ کام ریشە تیئوریەت هەیە.. ؟ ئەمــە زۆر ترســناکە زۆر وا دەزانن بە گۆڕینــی چاکەت و پانتۆل بە جلی کوردی مانای ســینەمای کوردی بەرجەســتەیە.. دوا پرســیارمان ئەوەیــە ئێمــە هونەرمان بۆ چیە.. ؟ ئەگەر نەبێتــە مایەی کارتێکەری و گۆڕان و یاری عەقڵ و بیر و هۆش و ببێتە ئاوێنەی ئایندەمان و ئێستا و رابردومان بخاتە بەر توێژینەوە.. نەوەکو نیشاندانی رابردویەک کە لاڵە و هیچی نادیاری تیا نیە.. نهێنیەک نیە بیدەم بە نەوەی چەرخی بیســت و دو.. یا خود لە ئێســتادا قســە کەر بێت.. من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم ســەرقاڵم بکات.. کەلەم پانتاییەشدا دەکرێت ئاماژە بکەین بە رۆڵی ســینەما لە بەشەکانی تری کوردســتان کە جیاوازە بەهۆی کارتێکەری

سەڵاح جەلال

کلتوری تورکی و فارسی لەسەریان.. ئەمەش پرسیارێکی گرنگی بواری ڕۆشــنبیری و کلتوری ئێمەیــە کە خوێندنەوەمان بۆ ئــەو جیابونەوەو یەکگرتنەوەیەش نیە.. وە هەروەها بۆ چەند هەوڵێکی جوان کە لە بواری کورتە فلمدا کراون.؟

لێرەوە پرســیارەکانمان بۆ هەوڵدان و بەســەرا چونــەوە و ڕەچەیەکی نــوێ هەتــا بتوانێت لەســەر بناغەی قوڵەکانــی شــانۆ کاری هونەری خــۆی بکات.. چونکە شــانۆ هەڵگــری هەمو ئەم بونیــاد و چەمکانەیە.. بەبــێ ئەوانە ناتوانێت گیانی زیندوی خــۆی دەربخات بۆیە لێرەوە ئەو بناغەیە دەردەکەوێت.. لە خەرمانەی تێ بینیەکانەوە کە شانۆی کوردی کاری لەســەر کردوە.. بۆیە ئێمە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکانــەوە شــیکردنەوەی ئەو بونیاد و چەمکە ســواوانەمان کرد بــۆ بونیــاد و چەمــک و دەلالەتی نوێ.. بــەرە و دامەزراندنی شــانۆی کــوردی و ڕێک خســتن و کار کردنی هونەریانــەی خۆی.. چونکە بون و زیندوێتی و بناغە دارشــتنی شــانۆ گرنگیەکــی مێژوییە لە گۆڕەپانی ئێستای سۆسیۆ مێژویی و سۆسیۆ ڕۆشنبیری کۆمەڵگای کورد.

تێبینی: لەرۆژی ١٩٩٢/٨/١١ لە رۆشنبیری جەماوەر ئەم لێکۆڵینەوەیە لە کۆڕێکی فراواندا خوێنرایەوە. بۆ جگەر گۆشەکانم (هونەرمەندەکان) لەگەڵ (ئارکیۆلۆژیای شانۆی کوردی) دا (بەهەمو ئەو هونەرمەندانە پێشکەشە کە پارچەیەکن لەجەرگم و لەناو جیهانی خۆشەویستیمدا دەژین بەنەمری.)

لە ١٩٩٨/٦/١١ لە ڤیســـتیڤاڵی شـــانۆی عێراقی دا لە بەغداد لە هۆڵی منتدى المســـرح لە کۆڕێکی تایبەتدا پێشـــکەش کراوە.. کە قسەم لەسەر نومایشتەکانی ڤیســـتیڤاڵیش کرد.. بەڕێوەبەری پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد گوتی : تا ئێســـتا کۆڕی وا دەوڵەمەند لە ســـەر شـــانۆ لە پایتەختی بەغداد نەگیراوە کە کاکە لەو شـــاخەوە هات و پێشکەشـــی کرد.هەر ئەو رۆژە بۆ شەوەکەی لەسەر رەخنەی من ستیودێوی ئەکتەر لە بەغداد بڕیاری کرانەوەی درا.

سەرچاوەکان:

١. بڕوانە سیمیاء المسرح والدراما: کیر أیلام : ت. رئیف کرم :١٩٩٢

٢. مسرح القسوة وحدود التمثیل، الکتابة و الاختلاف، جاك دریدا، ت کاظم جهاد، ص .٨٩

٣. هەمان سەرچاوە ل ٩١

٤. بڕوانە سیمیاء المسرح والدراما: کیر أیلام، هەمان سەرچاوەی پێشو.

(*میتا گیان) (میتا) وشـــەیەکی یۆنانیە.. لە (ســـەرو) لەگەڵ وشـــەی گیاندا لێکداوە واتە (لەسەرو گیان)وە وەك (میتا زمان.(

**دۆگماتیزم: بریتی یە لەو وشـــەی کە لە بەرگێکی ئاسنی نەگۆڕدا دەمێنێتەوە.. دژی دیالیکتیکە یاخود بەپێچەوانەوە.

لەگەڵ دەستنووســـە کۆنەکەدا تەواو دەســـتکاریم کردوە و بەهێزم کردوە.. کە بەشێکی لەگۆڤاری شاکار ژمارەی (٣٢)ی وەك کۆنەکە بڵاوبوەوە نەیانزانی بو کەدەســـتکاریم کردوە.. بەشی دوەمیشی بڵاوبوەوە لە ژمارە ٣٣ ی ٢٠٠٨ی هەمان گۆڤاردا.

فەزای شانۆ

فەزای سیمیایی سدرا ڕەمز و کۆدەکانی نمایش

سـدرا نمایشێکی فیسـتیڤاڵی شانۆی عێراقی بو لە بغداد لە ١٩٩٩/٣/٢١ پێشکەش کرا.

نوسینی: دخزعل الماجدی

دەرهێنانـی: د.فاضـل خلیـل/ ڕاگـری ئەکادیمیای هونـەرە جوانەکانی بەغداد

ئەکتەرەکان

1 عزیز خیون __________ حام ______ کوڕە گەورەی سدرا

2 د.میمون الخالدی ______ سدرا_______ پیرە باوک : سدرا

______عمرا________ برای سدرا

3 أقبال نعیم __________ لیلیث _______ ژنی سدرا

4 هیثم عبد الرزاق _______ هام _________ کوڕی بچوکی سدرا

5 فیصل جواد __________ یافث _________ کوڕە ناوەنجی سدرا

بەرلـەوەی بکەوینە خوێندنەوەی بونیاد و ڕمز و نیشـانە و کۆدەکانی
سـدرا پێویستە تەنیاو تەنیا چرپەیەک لەسەر فەزا (الفضاء(SPACE))
بکەین، چونکە ئەم زاراوەیە نوێیە ئێستا بۆتە زانست، ئەمەش ئەنجامی
بایـەخ دانی بـو لە هەمو بوارەکانـدا. هەر بۆیە لەلای زانـای ئەمریکی
ئیدوارد هال بو بە زانسـتی بونیاد (علم البون أو البونیە) واتە زانسـتی
جێگە (علم المکان) بۆیەش ئەم زاراوەیە لەسەر ئاستی شانۆ زۆر نوێیە
و بایەخێکی گەورەی پێدراوە، چونکە فەزا لە شـانۆدا هەر گشتگیریەک
نییـە، بەڵکـو لە فـەزای جێگەوە بۆ فـەزای درامی و فـەزای وەهمی و
فـەزای ڕەمـزی و فەزای دەق و فـەزای.. .. هتد. ئەمـەش بێگومان بۆ
شـانۆی گەلانـی کەنار قورسـایی و زەحمەتـی هەیە، بە هـۆی کەمی
سـەرچاوە و زۆر هـۆکاری تر، لەکاتێکدا ڕۆژ بـەڕۆژ لەجیهاندا پەرە
دەسـتێنێ.. . بەردەوام سـیمائیەکانی زانستی برۆکسیمیا بەرهەمهێنانی
لەسـەر دەکەن، هەر بۆیەش ئەم زاراوەیە بەوەوە نەوەسـتاوە کە تەنیا
بەڕوبەر یان بەپانتایی ناو ببرێت، چونکە بوعدێکی فیزیکی و فەلسەفی
و هەندەسیشـی هەیە و لەسـەر ئاسـتی زمانیش بەهای تایبەتی خۆی
هەیە. لەشانۆشـدا بەردەوام لەلایەن تیۆر زانانەوە گەشـەی پێدەدرێت،
(پیتەر بروک و ئۆبرسـفیلد) لەسـەر ئەوە تەبان کە شانۆ لەسەرتادا و
بەر لەهەمو شتێک شوێنگەی بەتاڵە (الفضاء الفارغ) ئەمەش مانای شانۆ
لەهەمو شـوێنەوارێکی بینایی ودیکۆر و شـتی تـر خاڵی بێت، ئەمەش
شۆڕشە بەسەر هەمو ئەو شتانەی لەشانۆدا بەمردویی دەمانەوە، بۆیە
فەزای بەتاڵ مانای گۆڕان.. گۆڕانی هەمیشەیی لەشتەکاندا لەشتێکەوە بۆ
شتێکی دی. ئەمەش لەفەزای بەتاڵەوە کە بەدەنگ و جوڵەی کەسەکان و
پەیوەندی شـتەکان فەزا پڕ دەبێتەوە، ئەمەش دەرخستنی هێزی فەزا و
جیهانبینیەتی، بەم پێیەش هەمیشە کردەی گۆڕانی شتەکان دەکات، هەر
بۆیە ئەم زاراوەیە ئەرک و سـیفاتی لەشـانۆدا زۆرە و ڕۆشـنبیریەکی
فراوانی دەوێت بۆ پیادەکردنی لە شـانۆدا لەهەمو لایەنەکانەوە، چونکە
تەمەنـی سـەرهەڵدانی خودی زاراوەکە (٥٠) سـاڵە کـە دواتر برەوی
پێدراوە و بۆ شانۆش زۆر نوێیە. ئەوانەیشی کە گەشەیان بەم زاراوەیە
دا:
(جاسـتۆن باشلار و یۆری لوتمان و ناثان نوبلر جیندریک هونزل، کیر

ئیلام، یاسین نەصیر، ئۆبر سـفیلد، پیتەر بروک، سامیە ئەحمەد، سیزا، ئەحمەد قاسم، ئەدوارد هال.. .تاد)
بەتایبەتی لەلای ئەدوارد هال ئەم زانستی برۆکسـیمیایە لێکۆڵینەوەی تەواوی هەیە بۆ هەسـتی مرۆڤایەتی بەرامبەر بە شتەکان و بایەخێکی گەورەی لەلای هال وەرگرت.
(کەئەویش لەبنەڕەتدا چارەسـەری چەمکی ڕوبەر دەکات لە دەرەوەی مەیدانی هۆشدا (١)، ل.٤٦
بـەم پێیەش بایـەخ و تایبەتمەندی زۆری هەیە بۆ شـانۆ و پەیوەندی بەهەمو کۆدەکانی شـانۆ و کۆدەکانی سـینۆگرافی و وێنە و بیناسازی و دیکۆر و ئیکسیسـوار و مۆسیقا و شـیکردنەوەی دراما و پەیوەندی کەسەکان و پەیوەندیە ئابوری و کۆمەڵایەتیەکان و ئاینیەکان و زمان.. . هتـد، هـەر بۆیـە لای ڕەخنەگر و زانایانـی عەرەب بـەدوا گەڕانێکی زۆریان لەسەری هەیە بەگەڕانەوەیان بۆ ڕاکانی (عەبدوالقاهر جرجانی) و (ئیبن سینا) (ابن خەلدون) (محمد مورتەزا ئەل زوبەیدی و سەیفەدین ئەلئەمەدی و جوبران مەسعود و فەراهیدی و چەندانی تر.
(فەراهیدی دان بەوەدا دەنێت، فەزا: (جێگەیەکی فراوانە) جەبران مەسعود لە فەرهەنگی ڕائیددا پاڵپشـتی دەکات پێناسـەی فەزا دەکات بەوەی کە سیفەتێکی چۆڵ و فراوانی هەیە)(٢) ل.٨
بـەم پێیـەش جێگە (المكان) و فەزا لێکۆڵینەی زۆر لەسـەر وەسـف و سـیفەت و واتایان هەیـە، لای زۆر لە تیۆر زانان جێگـە بە کێڵگەیەکی دەلالی چڕ دەزانن یا بە سەرچاوەی لەدایک بون. هیدیجر لە بیرچونەوەی جێگە (المكان) بەمەرگ دەزانێت
(لێرەدا بون پیرۆزی جێگە ئاشکرا دەکات، جێگە ئەو شتەیە کە ڕێگا بۆ مرۆڤ دەکاتەوە کە مرۆڤ بێت، ونبونی جێگە مردنە(٣ ل.١٨
ئەمەش ماناکانی جێگە، بەڵام جیاوازی جێگە و فەزا و توێژەران فەزا و بوعدی فەزا و وەسفکردنی بەزیاتر دەزانن لە جێگە (المكان.)
(فـەزا سـیفەتێکی کراوەیە بۆ جێگە (المكان) بەڵام خـودی ئەو جێگەیە نییـە، هەروەها وەسـف کردنی زیاتـرە لە جێگەیەکی گەمـارۆ دراو و دیاری کردنی بەتەنیا سیفەتی(٤ل٨
بەم پێیەش فەزا سـیفەتی زیاترە لە جێگە هەروەک بەرامبەر بە وشـە

لاتینیەکـەی کە هەیەتی کە لەبنەڕەتـدا لای زۆر لە زانایان مانای درێژ بونەوەیەکـی دیاری نەکراوە کە پێک هاتوە لە درێژ کراوەی بچوکتر و دیاریکراو.(*)
بـەم پێیـەش فەزا بێسـنورە.. . لـە بواری شانۆشـدا گـۆڕان لە هەمو بونیادەکانی شـانۆ و بـوارە کۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیریی و هونەری.. . تاد دەکات، چونکە فەزا شـێوەیەکی گشـتگیرییە (شـمولیە) لە شـانۆدا کۆمەڵێـک ئەرکـی تایبەتی لە هەمو ڕوبەرەکاندا گرتـوە، هەروەک لای ئیبن خەلدون
(ڕوبەری خانو وەک مزگەوت وایە فەزایەکە بۆ ئەوانەی تەواف دەکەن (٥ ل.٢٩
فەزا جگە لەوەی کە ئێسـستا زانستە لەوەو بەریش خوێندنەوەی قوڵی لەسـەر کراوە هەر بۆیـەش بەرامبەرەکەی بەکوردی بـە دواگەڕانێکی زۆری پسـپۆرانەی دەوێـت نەوەک بەپانتایی دابنرێت، بەڵکو پێویسـتە فەزا ماهیەتی خۆی ون نەکات ڕۆحی زاراوەکە بەکوردیەکەی ببینینەوە. هەرچەندە ئێمە پاشـخانی لـەوەو بەرمان نییە بە تەنیا هەوڵێک بەناوی (فـەزای کراوە لەنێـوان فەزای داخـراو لە(ڕۆمانی مۆسـیقای مەرگی ناوەختە) م دییوە لە نوسـینی سـیامەند هادی کە ئەویش توێژینەوەی ڕۆمانـە(**) لەم لاو لا وەرگێـران هەبوە، بەڵام زۆربەیان هەر پانتاییە ئەو بوارەش دەگمەنە. هەرچەندە لە شوناسی نادیار و سروشتی ڕۆمانی کـوردی لـەم دواییەدا ئاماژەم بە فراوانی دابو، بەڵام دیسـان هەسـت دەکـەم کە بوعدی فەلسـەفی نیە وەک فەزا بیریاران قسـەیان لەسـەر نەکردوە، بۆیە پێناچێت هیچ وشەیەک جێگەی بگرێتەوە، هەر بۆیە ئێمە پاش خانی تەواومان نییە بۆی بۆیە من هەر فەزام داناوەتەوە.
فەزا لە شانۆدا توانی هەمو بوارەکانی نمایشت بگرێتەوە، دەق، ئەکتەر، دەرهێنـان، بەم پێیەش لێرەوە فەزای دەق.. سـەکۆیی، ڕەمزی، درامی.. . تاد، کە هەمویان پەیوەندیان بەڕێکخسـتنی فەزاوە هەیە، هەر بۆیەش گۆڕانێکی بنچینەیی و سەرتاسەری سازاند.. . ئەگەر بە شانۆی چەرخی ١٩ بەراوردی بکەین کە بەدیکۆر دەستی پێدەکردو بەبەندیخانە کۆتایی دەهـات ئەوا ئەو جیاوازی و گۆڕانکاریە دەبینین، چونکە شـانۆی نۆێ فەزایەکی بەتاڵە، نەوەک دیکۆرێکی نیشـتەجێ لەسـەر شانۆ بمێنێتەوە

هەر بۆیەش فەزای شـانۆیی بەهای خۆی هەیە پێویستە بەسیفاتەکانی خـۆی لە فەزا خەیاڵی و کۆمەڵایەتیەکان جیا بکرێتەوە، هەروەک عەواد عەلـی ئەو ڕەخنەیە لـە ڕەخنەگر و وەرگێڕەکانی عـەرەب دەگرێت کە لەشـیکردنەوەیاندا بۆ فـەزای درامی لەناو نمایشـتدا ئاوێتە دەکەن بە ئاماژە پێدان و وێنا کردنی بە فەزای تری کۆمەڵایەتی:

(فەزای کۆمەڵایەتی وەک ماڵ و کۆشک و ژور، یان فەزای ڕۆشنبیریی وەک هۆڵی موحازەرە و هۆڵی سینەما، یان فەزای سەرکوت کەر وەک بەندیخانە و فەزای ئایینی وەک کەنیسە و مزگەوت، یان فەزای پیشەیی وەک بەڕێـوە بەرایەتیـەکان و کارگە و تاقیگا و یان بە پێچەوانەوە ٦ل ٣٣)

بەم پێیەش عواد زاراوەی فەزای شانۆیی لەجێگەی شانۆ و فەزای درامی دەزانێت، چونکە فەزای جێگە کە سـەرجەم ڕوداوەکانی شـانۆی تیادا دەبینرێت بۆیەش بەپێی تیۆرەکەی ئوبرسفلێد پۆلێن کاری دەکات:

1ـ جێگەی شانۆیی و شار

(جێگەی شانۆیی بەپەیوەندیە مادی و بینا سازیەکانی بەشارەوە دیاری دەکرێت) دواتر ئەو جێگەیەیەی کە لەناو فەزای شاردایە.)

2ـ جێگەی سەکۆیی (المکان المنصي) شوێنی هونەرمەندە ئەزمونکارەکانە، هەمو ئەو پێویسـتیانەی دەبێتە هـۆی چالاکی و جوڵەی ئەکتەرەکان و کۆڕە تایبەتیەکان و بونی دیکۆر یان نەبونی.

3ـــ فەزای سـەکۆیی (الفضاء المنصي) بەلایەنی کەمەوە دەسـەپێنرێتە سەر سەرجەمی ڕوداوەکان کە دەچنە سەر سەکۆ.

4ـ فەزای درامی کە ئەمەش لە دو چەمکەوە گەشە دەکات،

أ) فەزای سـەکۆیی کە دەتوانێت فەزایەکـی مادی دیاری بکات بۆ دەقە شانۆییەکە

ب) فـەزای وەهمـی کە لە دەقەکەوە وەرگیراوەو لەویشـەوە سـروش وەردەگرێت (٧ ل.٣٥)

هـەر لێـرەوە گرنگی فـەزا دەردەکەوێـت و گۆڕانـە بنچینەیەکانی لە شانۆدا بەم جۆرە زاراوەیەکی قوڵە و فەزا لێکۆڵینەوەی زۆری دەوێت، هەروەک پزیشـکی ئەمەریکی هیمفری ئوزمون سەرەڕای ئەم پانتاییانە وای پێشنیاز کردوە:

(ناو نانی چەند نمونەیەکی فەزا وەک فەزای کێشکەر بۆ کۆبونەوە وەک ئەو گۆڕەپانانەی کە خەڵکی تیادا کۆدەبێتەوە یان گازینۆی پاریسی و بیانزای ئیتالی، ئەمەش هاوشێوەی فەزا بەدوکەوتوەکانە.. . وەک ژوری چاوەڕوانی نوسینگە گەورەکان، کلینکی پزیشکیەکان و دەرونیەکان کە ئیشیان بە دابڕینی خەڵک دەناسرێتەوە(٨) ل.٥١)

لێرەوە تەنیا پەنجەرەیەکمان لەسەر فەزا کردەوە کە لەلای ئیدوارد هال ئەم زانستە بەداسەپاندنێک دەزانێت لەپێشکەشکردنی مرۆڤ بۆ فەزا و چالاکیەکانی بینا سازی ناو ماڵ و مەدەنیەت.

****

لێرەوە لە فەزایەکی بەتاڵ (الفضاء الفارغ) یان جیهانێکی پاکژ و نویێ، خاڵی لەهەمو شوێنەوارێک وەک پەڕەیەکی سپی بۆ جیهانی بینەران کە گومانی خۆیان و ئاماژەکانیان بە خەیاڵی خۆیان تەشکیل بکەنەوە، چونکە بینەران لە هۆڵێکدا دانیشتون سەیری جێگەیەک دەکەن کە هیچ شوێنەواریەکی تیدا نییە، جیهانێکی نوێیە ئەمەش پێچەوانەی بینەری شانۆی تەقلیدییە کە بەر لەنمایشت و بەر لە ڕوداوەکان لەدیکۆری جێگیرو وێنە و شتومەک وئەو موفرەدانەیان دەڕوانی کە لەسەر سەکۆی نمایشت هەبون وەک شوێنەواری چێشتخانە و ماڵ بە جێگیری دەمانەوە، ئەمەش لەشانۆی نوێدا بە پێچەوانەوە فەزای بەتاڵ هەر لەسەرەتاوە پەیوەندی نێوان بینەر و ئەکتەر لەسەر بنەماکانی خەیاڵ و و وەهم دروست دەبن بەرامبەر بەو جێگەیەی کە لەجیهانی واقیعیدا نییە، چونکە فەزای بەتاڵ وەک لاپەڕەیەکی سپی وایە شتی مردو نیشان نادات و هەمیشە هەڵدەستێت بەگۆڕانی شتەکان. بینەر سەرەتا هیچ شتێک نابینێت و لەگەڵ ڕوداوە کتوپڕیەکاندا ئەندێشە دەکات.. . چونکە شیکردنەوەی بینەر سەرەتا بۆ دەقی شانۆییە کە کە بەپێی باری ڕۆشنبیری و ئایدۆلۆژی خۆی هەمو کۆدەکانی نمایشت هەڵدەوەشێنێتەوە (فک الکودات) بۆ بەکۆد کردنی نوێ (تکوید) ئەمەش واتای ئەو لەدایک بونەیە لەشانۆدا و مانای ئەو گۆڕانەیە لەشتێکەوە بۆ شتێکی دی و بەپێچەوانەوە، چونکە پرۆژەی شانۆ گۆڕانە، گۆڕان لەهەمو شێوازەکان ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو نمایشتانەی کە بەکۆداتی وێنەیی وەرگیراو دەڕازێنرێنەوە و پێشانگایەک بۆ بینەر دەسازێنن،

چونکە سروشـــتی شـــانۆ جیاوازە لەپێشانگا و ڕوانینی کەل و پەلی ناو مـــاڵ بەڵکـــو پەیوەندی بەئاڵ و گۆڕی شـــتەکانەوە هەیە، چونکە شـــانۆ تۆڕێکی نیشانەییە و بۆ دامەزراندنی سیستەمی نیشانە هەوڵ دەدا، بەم پێیەش شـــانۆ دەبێت ئەو شـــتانەی کە کاریان پێدەکات لەگەڵ داهێنانی ئەکتـــەردا بێت، چونکـــە لەجیهانە واقیعیەکەی خۆمـــان جیهانێکی ترمان نیشان دەدات،

هەر لێرەوە گەمەی ئەکتەر و بینەر دروست دەبێت، ئەکتەر و ئەکتەر، یان بینەر و بینەر،

ئەمـــەش لە فـــەزای خەیاڵیـــەوە بەرجەســـتە دەبێت.. . چونکـــە گوتاری شـــانۆیی پێکهاتـــەی جیهانە درامیەکەیـــە، ئەوەی کە بینـــەر تێی دەگات و بونـــی هەیـــە، بۆیەش پەیوەندیەکان لەو ســـاتەوە دروســـت دەبن کە ئەکتەر بەجوڵە و دەنگی خۆیان فەزا دەخوڵقێنن، چونکە تازەگەریێتی لە شـــانۆدا لە بەدیهێنانی فەزاوەیە کە هەوڵی گواستنەوەی بیناسازی دەدا بۆ دینامیکیەتی بونیەتی ناشێوەیی (لاشکلی)

هەر بەم پێیەش بنەماڵەی سدرا

لە جیهانێکەوە< > بۆ جیهانێکی تر،

لە لافاوەوە بۆ< > وشکانی،

لە گوناهەوە< > بۆ پاگژی

بەتۆری گومانە ئەزەلیەکەیان.. بەرامبەر بە بون و نەبون، لە دۆزینەوەی جێگەیـــەک لە جیهان، لـــە جیهانێکی ونەوە بۆ جیهانێکـــی تری نەزانراو هاتن کە لە ئێســـتای ئامادەبونی بینەردا.. . لە ڕێی ڕسکاندنی خەیاڵەوە جیهانێکـــی وەهمی خوڵقاند، ئەمەش داهێنانی فەزایە لەڕێگەی دایەلۆژی کەســـەکان و بونیان لەو جێگەیەدا ئەمەش دیاریکردنی فەزای جێگەبو، کە لە فەزای دەقەوە ســـەرچاوەی گرتبو، چونکە هەمیشە ئەو پرسیارە دەکرێـــت کە دەق چـــی فەزایەک دەخوڵقێنێ؟ ئەمـــەش تواناو زیندوێتی دەقـــە بۆ دیاریکردنی فەزا، چونکە ئاشـــکرایە دەقی شـــانۆیی هەمیشـــە لە ســـنوری فەزادا هەســـتی پێدەکرێت، هەروەک ئـــەو پەیوەندیانەی کە دەقەکـــە دایدەمەزرێنێت، فەزای درامی ســـدراش چنینی ئەو ڕوداوە بو کـــە لەدەقەوە ســـەرچاوەی گرتبو.. . چونکە دەقی ســـدرا خوێندنەوەی دەرهێنەر و جیهان بینی هێزێکی تری پێ بەخشی بو، ئەمەش بەکردەی

دەقئاوێزان (التناص) ئەمەش بەچەند دەقێکی شکسپیر وەک ماکبێس و هاملێت و شالییر و ئۆتێلۆ و چەند دەقێکی تری.)

خوێندنەوەی دەرهێنەر بۆ دەقی شانۆیی پێویستی بەڕوانین و جیهان بینی نوێ هەیە، ئەمەش دەلالەتی گۆڕان و هاوچەرخیمان لەلا نیشان دەدا وهەڵگری کێشە و مەعریفەکانمانە، چونکە دەق ڕەنگدانەوەی زەمین و زەمان و شارستانی.. . کاتی خۆیەتی، پێویستە لە ئێستادا وەک ئێستا مامەڵەی لەتەکدا بکرێت.

(تا ئێستاش بەردەوام لێکۆڵینەوەی سیمیائی دەقی شانۆیی پەیڕەو دەکات وەک بەشێکی ئەدەبی هاوشێوە بەڕۆمان و چیرۆک. لەکاتێکدا مامەڵە لەگەڵ نمایشتکردنی شانۆییدا تەواو دەبێت لەڕوی بۆچونی سیمیاییەکی ترەوە (٩) ل٥٨)

لێرەوە چۆنیەتی خوێندنەوەی جۆرا و جۆر بۆ دەقی شانۆیی هەیە و دەردەکەوێت کە بەردەوام پێویستی بە جیهان بینی نوێ هەیە.. . چونکە شانۆ ئەو ئاوەیە کە ناتوانرێت دو جار خۆی پێ بشۆرێت. ئەمەش بەو هەمو گۆڕان و جیاوازیانەی بەسەر پەیوەندیەکانی دەق و دەرهێنان و نواندن کە بەگشتی لەکردەی نمایشتدا ڕەنگ دەدەنەوە. ..

شانۆی تەقلیدی لەسەرەتاوە دەقی دەخوێندەوە دەرهێنەر مل کەچی نوسەر و ئەکتەر ملکەچی دەسەڵاتی دەرهێنەر، زۆر جار ئەو دەقانەی کە هی چەند سەدە لەوەو بەربون بەهەمان ڕواڵەت و جیهان بینی و زەمەنی خۆیەوە نیشان دەدرا، کە ئەمەش هەڵگری کێشە مەعریفیەکان نەدەبو.. . شانۆ ئێستا پێی ناوەتە قۆناغێکەوە کە کودەتا بەسەر دەقدا بکات، کودەتای دەرهێنەر سەرەتا بۆ دەق دوای ئەوە کودەتایەکی کۆمەڵی کە جیهان بینی ئەکتەرەکان و دەرهێنەر.. . کودەتای ئەکتەرە لەسەر دەسەڵاتی دەرهێنان.. . چونکە ئەوان خۆیان داهێنەری فەزا و زمان و ڕوداون داهێنەری وێنە و.. .. تاد

شانۆ ئاوێکە بۆیە نابێت لە خەون و ڕابردوی چەند سەدە لەوەو بەر نوقمان بکات، بەڵکو دەبێت لە ئێستادا قسەکەر بێت.. . چونکە پێویستە هەڵگری کێشە مەعریفیەکانمان بێت، بۆیە هەڵبژاردنی هەر دەقێک بۆ نمایشت پێویستی بەخوێندنەوەی نوێ هەیە.

سدرا دەقێکی (د. خەزعەل ئەلماجیدی) بو، پرۆژەکانی ئەویش دروست

بونــەوە و ڕوخانــە، ئــەم دەقــەش دەقێکــی نوێ بــو هەڵگری کێشــە مەعریفیەکان بو، لەلای دەرهێنەریش خوێندنەوەیەکی نوێ و جیهانبینی و داڕشتنەوەیەکی نوێی بۆکرد بو ئەمەش وایکرد کە نمایشتەکە هەڵگری چەمکــە مەعریفیەکان بێت.. . هەروەها پێوەندیەکانی (تناصیە) دەقگیری کــە بــو بەمایەی گــۆڕان.. . جیهان بینیەکــی نوێی دایــە دەقەکە.. . بەو کردەی بەیەکا ترژانی دەقەکانیش هێزێکی تری بەم نمایشــتە بەخشــی و ناکۆکی و پەیوەندی ئاڵ و گۆڕ دروســت بو، تۆڕی ڕەمز و نیشــانە بەرجەســتە ببو.. . هەروەها پەیوەندی گشــتی بە فەزای شانۆوە و ئەو پەیوەندیانەی کە فەزای دەق بەرجەستەی کرد بو چونکە پەیوەندیە نێو دەقیەکان کاریگەری تەواویان هەبو» جولیا کریستیڤا» ئەو پەیوەندیانە بەم جۆرە دیاری دەکات:

(دەق گۆڕانــکاری دەقەکانــی دییە، پرۆســەیەکی نێو دەقیــە، چونکە لە فەزای تەنیا دەقێکدا وشــە و ڕســتەی دەقی دیکە هەیە کەیەک یەکتری بەتاڵ دەکەنەوە(١٠) ل.١٤٥)

بەم پێیەش ســدرا پرۆژەیەکی بەهێز بو لــە پەیوەندیەکانی نێو دەقی و بــە یەکا ترژان، ئەمیــش بەرهەمهێنەری گوتاری شــانۆیە و پەیوەندی بەو داهێنانەی ئەکتە ڕەکان هەیە کە لەنمایشــتدا کردیان، چونکە شــانۆ نامەیەکی شێوە زمانی دەگەنێت لەبەر ئەوەی فەزای درامی لەوشەکان دروست دەبێت و چەمکێکی تایبەتی هەیە بۆ فەزای سەکۆیی کە دەبێت فەزایەکی مادی بۆ دەقی شــانۆی دیاری بکات، چونکە هەرجێگەیەک لە فەزای ســەکۆیی وێنەیەکە لەجێگەی ئێمە لە عالەمی واقیعی، ئاشــکرایە فەزای جێگە ســروش لە فــەزا دەقەوە وەردەگرێت هاتنی کەشــتییەک لە جیهانێکی ڕابردو شــۆراوە بەلافاوێکی ســەرتا سەری، تەنیا و تەنیا بنەماڵەی ســدرا و کەشــتییەکەی ئەمیش لەبابەت کەشــتییەکەی نوح و هەمــان ڕوداو بۆ مرۆڤایتی.. .ئەگــەر بەپەیوەندییە نێو دەقەکانیش بێت ئەوا پەیوەندی بە بەشێکی ئەو ڕوداوە وە هەبو، (نوح) کوڕەکەی بەجێ هێشت تا بخنکێت.. . سدراش (یام) ی بەجێ هێشت.

لێــرەوە لەلافــاو و دوای لافاو و پێش لافاو کردەی ئامادەبون و ونبون دروســت دەبو، ئەمەش هەڵگری دەســەڵات و چەمکەکانی دەسەڵات بو لەپێش زەمەنی ڕوداوەکان و دوایی.. ئەو دەسەڵاتە دەسەڵاتێکی غەیبیە

یان دەسەڵاتی ئێستای جیهان کە بەجەنگی سارد لەیەک چرکەدا جیهان خاپور دەکات؟!

هەر لێرەوە پەیوەندی ئەو جیهانە بەجیهانی واقیعەوە.. . ئێمە لە جیهانی واقیعەوە سـەیری ڕوداوێکمـان کرد کە لەواقیعدا بونـی نەبو، ئەمەش ئەفسانەیەکی دروست کراو بو هەروەک" بارت " ئاماژەی پێدەکات، ئەم ڕوداوەش لەهێزی دەقەوە سروشتی وەرگرتبو کە توانی بوی نوحێکی هاوچەرخ لەچرکەساتی ئێستادا نیشان بدات، نەوەک ئەو نوحەی پێشو، یاخود هەمان ڕوداو، بەڵکو سـود لەو ڕوداوە بە شـێوەیەکی فەنتازی وەرگیـرا بو، ئەمەش لە هێزی دەقەکەوە سروشـتی ئەو ئەفسـانەیەی وەرگرتبو، ئەمـەش پێوەندیەکانی فەزای خورافیە بە فەزای واقیعییەوە و ئاستی ئەو پەیوەندیانە دەردەخات.

فـەزای دەق بە جیهانبینـی نوێ و هێزی خۆی فەزای جێگەی دیاریکرد و لە فەزایەکی بەتاڵدا یاری کەسەکان و پەیوەندی ئاڵو گۆڕی شتەکان و تیشـک و مۆسـیقا و زمان (من، ئێـرە، ئەوێ) ئەمــەش دیاریکردنی فەزایە.

***

شـوێنکات لەڕابردو و ئێستا دیاریکراو نەبو، ئەو جیهانەی کەشتیەکەی لێـوە هاتبو تەنها لەلایەن کەسـی قسـەکەرەوە لەئێسـتادا دەگێڕایەوە لەڕێی سـەردەوە ئامادەبونی ڕابردو هەبو، ئەوەی لە فەزای سـەکۆیی دەبینـرا، ئەمەش سروشـتی فەزایەکی وەهمی بو، چونکـە گێرانەوە لە فەزای سەکۆیی پابەندی وەهمە بۆ جێگەیەک لە عالەمی واقیعی، ئەمەش پەیوەنـدی بـە وەهمەوە هەیە هـەر بۆیەش گێرانەوەی ئـەو جیهانەی ڕابردو بەلافاو و کارەسـاتە کتوپڕیەکە فەزای وەهمی خوڵقاند، گرنگی ئەم نمایشتە لە وەدا بو لەچوار چێوەی ئەو فەزا وەهمیەوە بە وێنەیەکی خەیاڵـی لەلای بینەر تەشکیل دەبوەوە، چونکە نیشـاندانی ئەو جیهانە دیسـان ئـەم جیهانە واقیعیە بـو لە ڕێی وەهمەوە تەشـکیل دەکرایەوە هـەر بـەم پێیەش پەلکێشـی ڕوانیـن و جیهانبینی نمایشـتەکە دەبوین لەخوێندنـەوەی ئـەو ئاماژەو وێنـە و ڕەمزانە کە هەبـون و بەردەوام هەڵوەشاندنەوەی کۆدەکان و بەکۆد کردنی نوێ و کۆدە لاوەکیەکان و بەرەو کۆداتی کۆمەڵگەی بونیەی گشتی دەبردین.

هۆڵی شـانۆ خاڵی لە ڕێی سـەکۆی بەرز و (پەردە.. ستارە) جیاوازی نێـوان فەزای نواندن و هۆڵی بینەران دەبینرا، چونکە جیاوازی ئەمەش بـۆ فەزای شـانۆیە کـە فەزایەکی کراوەی چۆڵ بو، کەسـەکان لە ڕێی تۆمارکردنی زانیاری خۆیانەوە لەسەر لافاو، ڕابردو، شتنەوە، کوشتار، ناکۆکـی، دەسـەڵات ، مرۆڤایەتی.. . فـەزای شـانۆیان خوڵقاند لێرەوە گومان و وەهم بەرامبەر بەکێشـە و سـەرنج لەڕەمز و نیشـانەکان و کۆدەکان. ..

کەشتی ڕەمزی دەسەڵات بو هەروەها ئامادە بونی ئاو، ئەمەش ئامادە بونـی ون بوو بـوو، ئاو دەلالەتـی دوانی هەبو، لەلایـەک بەرامبەر بە جێگەیەکی نادیار و لەلایەکی تر جیهان و مرۆڤایەتی بەم پێیەش بەرامبەر بەو جیهانەی ڕابردو پرسـیارە مەعریفیەکان دروسـت دەبو، بەرامبەر بەجیهانێک کە لە ئێسـتای ئامادە بوندا بونـی هەبو لەڕێگەی وەهمەوە لەعالەمی واقیعدا جێگەیەکی دەگرت، ئەمە پرسیارەکانی دەوروژاند ئەو جیهانـە چی بو ؟ بەچی تاوانێک مرۆڤەکانی نوقمی شـەپۆل کران ؟ بۆ تەنیا بنەماڵەی سـدرا بەکتێبـە پیرۆزەکەیانەوە دەرچون؟ ئایا پەیامێکی غەیبی بو ؟ یان دەسەڵاتێکی تر لەپشتی زەمەنی ڕوداوەکانەوە هەبو؟ کـە هەر ئەو کۆمەڵە کەسـەی کە ئامادەبون لەسـەر فەزای سـەکۆیی لەجیهانـی واقیعدا بونیـان هەبو، ڕوداوی ئـەو ڕوداوە ڕابردوییەیان لە ئێسـتای ئامادە بوندا دەگێڕایەوە، بەم پێیـەش فەزای وەهمی بەرامبەر بـە بون و نەبون لەو پاکژی و لافاوە لـەو زنجیرە ڕوداوەی کە تۆڕی دەلالەتـی نمایشـتەکەیان پێک هێنابو، بەردەوام بینەرانی خسـتبوە نێو کردەی ئێستا و ڕابردو.

ئەکتـەری یەکەم بە ڕاکێشـانی پەتی کەشـتیەکە، دوایـی دوەم ئەویش هەمـان چەشـن وێنـەی ماندویـی یەکـەم لـە جەسـتەی دەبینرایەوە بەراکێشـانی کەشـتییەکە ئەوسـا ئەکتەرەکانـی تر.بەهـاوارو دەنگـە سیمیوتیکەکەی سەرەتایانەوە و بەو سروده بە هێزە بەتێکەڵی تیشک و مۆسیقا فەزایان پڕکردەوە، کەسی یەک و دوەم ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا یا باکور و باشور یان ڕاست و چەپ فەزای جێگەیان گرت، کە دەلالەت بو لە دابەشکردنی دەسەڵاتی جیهان.. .یاخود دیاریکردنی جوگرافیا.. .یا بەشکردنی میرات.. .تاد

ئەوسا کەشتیەکە وەستاو کەسەکان لەسەر ئێستا و رابردو دایەلۆژیان پێک هێنا:
(*مـن، تـۆ، لێرە، لەوێ.. .ئێسـتا) دەسـتی پێکرد، ئەمـەش واتە ئێمەی فەزایی.
هەر لێرەوە فەزا لەبێ شێوازییەوە دروست بو لەنێوان (لافاو وشکانی) هـەر لەگەڵ پڕکردنەوەی فەزا ئەو فەزا درامیەی لەئەنجامی گێڕانەوەی نمایشتەکەوە فەزای وەهمی خوڵقاند بەرامبەر بەو فەزا ڕەمزیەی کەڕو بەری شانۆی کرتەوە ئەمەش سیفاتێکە لەسیفاتەکانی شانۆی زیندو:
(*ئەم کاتە پیرۆزە نەداڵ دەبینم نەقەلەڕەش(***)
(*لەمـاوەی چـل شـەو و ڕۆژدا خـودا جیهانـی شـت هەمـو گیانـە شەڕانگێزیەکان لەمرۆدا ڕۆشتن و ئاویش هەمو ئەوانەی لەسەر زەوین لە پاشماوەکانیان پاکی کردنەوە (١١ل١٠)
جیهانبینی لەکاتێکی پیرۆز خاڵی لەبونی قەڵ و داڵ بەرامبەر بەو لافاو و شتنەوەی مرۆڤایەتی کە زەمەنی شتنەوەی جیهانە،
لێـرەوە ئـاو چەند چەمکێکـی هەیە لە ونبون و ئامادەبون کە دیسـان دەلالەتـی جیهانە.. هەروەها ونبـون و ئامادەبونی قەل و داڵ کە دەبێت ڕمزێک بێت بۆ کارەساتەکان.
ئەم ساتە پیرۆزە کە قەل و داڵی تیا نابینم، مانای بەر لەو کاتە بینیومە، هەر لێرەوە قەل و داڵ دیسان ڕەمزی دەسەڵاتن، ئەمەش بینەر دەخاتە سەر تەشکیل کردنەوەی ڕەمزەکان بەخەیاڵی خۆی، وەهم بەرامبەر بە (خوداوەند، دەسەڵات، پەیامبەر، مرۆڤایەتی، مەرگ، ژیانەوە، بون. .تاد) ئەمەش پەیوەندی هەمو کردارێکە کەلەسـەر بەهـای نامەی ڕاگەیاندن دەوەسـتێت، بەم پێیەش زانستی سیبرنیتیکا پەیوەندی بەکردارەکانی و پەیوەندی دەست گرتن بەسەریاندا و لەهەمو ئامراز و بونەوەرەکاندا ئەم پەیوەندیانەش هەر لە دەنگی ئەکتەرەکانەوە بە شێوەیەکی ئیقۆنی یاخود گروگاڵـی سـیمیوتیکی هاتن و لە پەیوەندی زمانە جەسـتەییەکەیانەوە پەیامنێـری ئاماژەیی (مرسـل الآشـارە) تا پەیوەندیەکانـی تر. ئەمەش لەلای(هـال) تەنیا لە نێوان ئەکتەرەکانـدا نییە، بەڵکو لە نێوان ئەکتەر و تەماشـاکاراندایە، ئەو پێوەندیەی کە لەجەستەی سـدرا بۆ جیهانگیری دیـاری دەدا.. . حەزێک بو دەیویسـت پاش شـتنەوەی جیهان دیسـان

بیگرێتەوە سـدرا چی دەویست و تێکدانی جیهانێک بۆ دروست بونەوە ؟ نەوەکانیش دەیانویسـت گۆڕان بکەن، هەمو ئەو ڕوخان و دروسـت بونەوەیەیـان دەویسـت، کـێ سـدرای کوشـت؟ ناکۆکیەکانـی نێوان وەچە لەشـەڕە شمشـێر چی پەیامێکی هەبو؟ ئەمەش لەڕێگەی کەناڵی ڕاگەیاندنەوە دەردەکەوت، هەروەک هال ئەو پێوەندیەی نێوان ئەکتەر و بینەر بەو چەند کەناڵە ڕاگەیاندنە نوێیە دەزانێت کە لەنمایشتەکەدا هەن، وەک بۆنکردن و دەسـت لێدان. چونکە لای ئەو هەمو شیکردنەوەیەکی شـانۆیی و هەمـو ڕەوتێکی نمایشـت وکۆدەکان بەڕێکخسـتنی فەزای شانۆیی و فەزای نێو کەسایەتی دەزانێت****

ئەمـەش لای ئـەو ناونانـی پەیوەندیەکانـی بونیەی هەیە، بـەم پێیەش جیهانێکی نوێ دامەزرا.. ئەم پەیوەندیانە لەڕێکخسـتنی فەزای شانۆیی لـە فـەزای سـەکۆیی و فـەزای درامـی و فـەزای ڕەمـزی و فـەزای وەهمی.. . نمایشـت بەکشـتی دیاری دەدا.. . چونکە پەیوەندیەکانی نێو کەسایەتی پەیوەندی هەیە بەهەمو نمایشتەکەوە لەئاڵوگۆڕی شتەکان و وپەیوەندی کەسـەکان و پەیوەندیەکانی تر، پەیوەندی بە تۆڕی نیشانە و ئاماژە و ڕەمز و ئیقۆنە بەو ڕوداوەی لەسـەر سەکۆ دەگێڕدرێتەوە، ئەم پەیوەندیانە لەم نمایشـتە بە ڕێکخسـتنی فەزای شـانۆ بەرجەستە دەبـو، چونکـە گۆڕانەکان لە ڕێگـەی ئەکتەر و هەمو کـۆدە لاوەکی و چونیەکیەکان بەتایبەتی ئەو کۆدانەی کە ئەدای ئەکتەریان ڕێکدەخسـت و لەنامـەی گوتاری شـانۆییەکەدا کۆیان دەکردنـەوە، چونکە گوتاری درامی تۆمار کردنی ساتێک لە ئامادە بونی فەزایی و قسەکەری درامی لەڕێگەی

(لێرە، من و ئەو)

(بۆ بەجێهێشت)

تا (لەوێ و ئەم کاتە پیرۆزە، پاکژبونەوەی ئەوان، ئەمان ئەو.. .تاد)

ئەمەش دیاریکردنی فەزا بو.

(ئەم وشکانیە) ئیرەی فەزاییمانە هەروەک حام دەڵێ:

(*مەرگ باشترە (١٢ ل٢))

ئەمانە و چەندین دایەلۆژی تر و کەناڵی تری زمانی هاوبەشی کردنی زەینی بو بۆ ئەو جۆرە نیشانە تەعبیریانەی لەنمایشتەکەدا هەبون چونکە

هەمو نامەکانی شـانۆیی شـێوازی و زمانی هەمو ڕەمـز و ئیقۆنەکان لەڕێگـەی ئەکتەرەوە ڕادەگەیەنرا، چونکە ئەکتەر داهێنەری شـتەکان و پەیوەندیەکان بو، ئەکتەر داهێنەری فەزا بو.
جگە لەوەش کردەی ئامادەبون و ونبون بەردەوامی هەبو..
(هەڵـۆ، قەل، خوداوەند، شـتنەوە، مەلیک، سـدرا، دەسـەڵات، کتێبەکە، مرۆڤایەتی، کەشتی، ئاو، مردو.)
بەرامبـەر بـە تۆفانێک کە لەڕابردو هەڵی کرد بو، لە ئێسـتادا لەسـەر زاری کەسـی قسـەکەرەوە دەگێڕدرایەوە، بەم پێیەش ئەم نمایشـتە لە ئاڵو گۆڕی دو جیهاندا، هەر ئەم ڕوداوەی کە لە ڕابردودا هەبو دیسان ئامادەگیان هەبو، بەکەسایەتیەکانیشەوە لە فەزای جێگەدا.
بـەم پێیـەش فەزای وەهمـی وێنەیەکـی گرنگ بو لە گێڕانـەوەی ئەو ڕوداوانە کە گێڕانەوەیەکی وەهمی هەمیشـە لە فەزای سـەکۆیی دەبو بەجێگەیـەک بـۆ ئێمـە لەعالەمی واقیعی، کـە ئەویش فۆتۆیـەک بو لە فەزای ڕاستەقینە، بەم پێیەش بینەران بەخەیاڵی خۆیان ئەو ڕەمزانەیان تەشـکیل دەکردەوە چونکە بینەران تاکێتـی خۆیان بزر دەکرد، کردەی دابڕانـی خود دروسـت دەبو، فەزای بەتـاڵ بە بونی ئـەو کاراکتەرانە کەواتا و دەلالەتی خۆیان دەگەیاند لەجێگەی شـانۆییەکە کە جێگەیەکی ئەفسـوناوی بـو، ئەمەش بونی ئـەو کارەکتەرانەی بەبینـەر دەگەیاند بەم پێیەش نمایشـتەکە لەجێگەی شـانۆییدا دەوری دەگێڕا و لەڕوانینی بینەردا بەکار دەهێنرا،
(ئـەو جێگەیـەی کە نمایشـتەکەی تیا دەکرێت دو بواری سـەربەخۆی ئۆرگانـی لەخـۆ دەگرێـت، ئەویش بـواری یاریەکە کە نمایشـتی تیادا بەرجەسـتە دەبێت و بواری بینین، ئەو جێگەیەی کە بینەرانی تێدایە(١٣ ل٣٤)
بەم پۆلێنکاریە دەرخستنی گوتاری شانۆییەکە دەلالەتەکانی بو لەبواری نمایشـتەوە بۆ بواری بینین، کە هەڵگری بونیادێکی گەورە بو لەڕوداوە ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتیـەکان، ئەمـەش یەکەیەکی سـیمیۆلۆژی پێک دەهێنـا، چونکـە فەزایەکی بەر فراوان بوە بەشـێک لە فـەزای خەیاڵی بینەر بەو جۆرە تەشکیلیان دەکردەوە.
(ئـەو فەزا درامیەی کە دەقی شـانۆیی وێنـای دەکات کە لەم ڕێگایەوە

دیگێڕێتەوە و دەیناسێت، واتە ئەو فەزایەی کە لەسەر شانۆ هەیە بەشێکە لەفـەزای ئەندێشــەکردن، کە بەشــێوەیەکی بینراو ویســتراو دەبینرێت لەسەر شانۆ، کە ئەوە شوێنی ڕوداوە کە لەسەر شانۆ وێنا دەکرێت بە توخمەکانی دیکۆر و ئێکسسوار و جوڵەی ئەکتەر (١٤ل.٣٤)

ئـەم نمایشــتە لە ڕێگەی فریشــتەیی ئەکتــەرەوە بــەو پەیوەندیەی لە ئاڵوگۆڕی بە موفرەدەوە و شتەکانەوە:

(عەرەبانە، شمشێر، گۆڕ، دار، پەت، مورو، تاج، بەرگ، کتێب.. .تاد)

ئــەو ڕوداوە ئەفســانە ئامێــزەی فەزای دەق بەم پێیــەش پەیوەندی و گۆڕانی شــتەکان و کەســەکان و ڕوداو و بەرهەم دەهات، قســەکەری درامی چرکەکانی ئێســتایان تۆمار دەکــرد، چرکەکانی ئەم فەزا درامیە کە:

(ئەوەتا لێرەن ئامادەن)

سدرا لێرە ئامادەیە بەکەشتیەکەوە، هەروەها لە دوای گۆڕانی کەشتی بە عەرەبانە،

حام لێرەدا هاوار دەکات. ..

یافث.. .تاد

بەو جۆرەش گوتاری شانۆییەکە دەگەیشتە ئاستە زەمەنە جیاوازە جوارا و جۆرەکان.. . لە ئێســتادا ئیشــیان دەکرد، ئەو زەمەنانەی لەڕابردو و داهاتودا وەک لافاوی ڕابردو جیهان، مرۆڤ، (یام) کە ڕەمزی مرۆڤایەتیە و هەروەها گەیشــتن بەدەســەڵات و باوکایەتی میرات، هەمو ئەمانە لە ئێســتادا قسەکەر بون، بەم پێیەش ئەو جێگەیەی لەئێستای ئامادە بوندا بونی هەبــو، ئەمەش لەو فەزای جێگەیەدا توانی ئەو کردەی ئامادەبون و بزر بونە بەرجەســتە بکات، چونکە فــەزای جێگە فەزای ڕوداوەکانی دەق بو ، کارەکتەرەکان لەو فەزای جێگەیەدا کردەی ڕوخان و دروست بونەوەیان ســازاند، چونکە جێگەی شانۆیی تایبەتمەندی خۆی لەبواری بینین و یاریەکەدا هەیە.

(بە واتایەکی تر هەمو جێگەیەک دەشێت ببێتە جێگەی شانۆ، بە مەرجێک جێگەیەکــی تــەواو بەجێبهێڵێت بۆ جوڵــەی ئەکتەر و بونــی بینەر (١٥ ل.٣٥)

دیاریکردنی جێگەی شانۆیی لە فەزای دەقەوەیە بەو پێیەش تایبەتمەندی

خۆی له پانتایی نێوان یاری و بینیندا هەبێت.. . ئیتر فەزای شانۆ لەڕێی کەسەکانەوە جێگە ئەفسوناوی دەکات.. لەڕێی وەهمەوە.. . ئەوجێگەیەی دەکاتــە جێگەیــەک لــە عالەمــی واقیعی، ئەمــەش پابەنــدی وەهمە لەم نمایشــتەدا بەئاڵو گۆڕی نیشــانە و ڕەمزەکان.. خولقاندیان وەهمێک کە لەڕێگەی خەیاڵمانەوە ڕسکا.. بەرامبەر بە کەشی نمایشتەکە. هەر بەو جۆرەش لەلاپەڕەیەکی ســپیەوە تۆمار دەکرا.. چونکە هەمیشە بینەران لەکــردەی ئامادەبون و بزربون دابون، هەمیشــە ئەوەی بوە ئامادەگی هەبو:

(ئــەو بیرۆکــەی ئامادەبون و بــزر بونە کە دەگاتــە بەرزترین لوتکەی ســنوری خــۆی، بەردەوامیش ئامادەگــی هەیە لە کاتــی کار کردندا لە هەمــان کاتدا بزر دەبێت تا دەســەڵاتی نەســەپێنێتە ســەر کارەکە(١٦) ل١٠)

ئاماژە جیاوازەکانی ئەم نمایشــتەش لەو کردەی ئامادەبون بزر بونەوە تۆمار دەکرا.. کە هەمیشــە ئامادەگیان هەبو، ئەمەش لەهێزی دەقەکەوە ســەرچاوەی گرت بو.. ئــەو کودەتایەی کە دەرهێنەر لــە خوێندنەوەی دەقەکــەدا کــردی و هەروەها کودەتای ئەکتەر بەرامبەر بە دەســەڵاتی (دەق و دەرهێنــان) وە هەروەها کودەتای گشــتی لەلای (من) کودەتای بینەران بەتەشکیل کردنەوەی ئەو ڕەمزانەی بەخەیاڵی خۆیان لە جیهان بینــی و ڕوانینــی خۆیــان بەو کردەی نێــو دەقیــە و پەیوەندیەکانی کە کاریگەری تەواوی هەبو لەســەر هوشیاری بینەر، کودەتای نوسەر بۆ گۆڕانــە.. کودەتــای دەرهێنەر دیســان بۆ گۆڕانە، کودەتــای ئەکتەر بۆ گۆڕانە.. هەمو ئەو کودەتایانە بۆ ئەو کودەتایەی بینەران.. چونکە ئەگەر بینەر نەبێت نیشاندانی شانۆ واتای نییە.

دەق.. .. .. دەرهێنان

ئەکتەر. .. ..بینەران. . .. .

هەمو ئەو کودەتایانە لە دەســەڵاتی دەق و دەرهێنان گۆڕانیان لەهەمو بنەماکانی نمایشــتدا کرد.. ئەم گۆڕانەش واتایەکی نوێی بە نمایشــتەکە بەخشــی و بەتــەواوی بــە تۆڕی ڕەمز و نیشــانە و دەلالــەت چنرا، لە پەیوەندی ڕێکخســتنی بە سیستەمی ئاماژە بەرجەستە دەبو کە ئەمەش دەبێتە بەرجەستە بونی ڕێکخستنی فەزای شانۆیی.

ئـەم ئاڵو گۆڕە هەر لە دەق و دەسـەڵاتی دەرهێنـان بەرامبەر بە یاری کەسـەکان.. چونکـە کارەکتەرەکان لە ڕێی داهێنانـی خۆیانەوە توانیان ئەو گۆڕانانە بکەن، فەزا لە ڕێی داهێنانی ئەوانەوە بەرجەستە بو.
ئەمـەش لە جێگەیـەک کە دیاری کـراو نەبو.. (شـوێن کات) بوعدێکی فەلسەفی هەبو نەوەک ماتماتیکی کە (شوێن کات) دیاری بکرێت، هەروەک کرۆتۆفسکی ئاماژەیان پێدەکات. بەم پێیەش لەو جێگەیەدا ڕوداوەکانی لـە فەزایەکی بـە تاڵەوە خاڵی لەهەمو شـتێک لە هەمو شـوێنەوارێکی بینایی و دیکۆر وەک شـانۆ تەقلیدیەکان. بەکت و پری لەڕێی داهێنانی کەسـەکانەوە لەپەیوەندی بە شـتەکان و ئاڵو گۆڕ یان دروسـت دەبو، چونکە لەم نمایشـتەدا شتەکان لە ڕێی کەسەکانەوە واتای خۆیان هەبو لە ڕێی ئەمانەوە گۆڕانیان بەسـەردا دەهات، نەوەک جێگای دیکۆرێکی مـردو بۆ جوانی. ئەم گۆڕانەش بەپێی ڕوداوەکە بەر جەسـتە دەبو. لە لافاوەوە بۆ وشکانی هاتنی کەشتی سدرا.

لافاو <____________________> وشکانی

ڕابردو< ____________________-> ئێستا

فـەزای جێگە < _____ فەزای درامی____ فەزای خۆرافی _____ فەزای واقیعی ______ فەزای ڕەمزی ______ فەزای وەهمی

ئەفسـانەی ئـەم نمایشـتە سروشـتی لەدەقـەوە وەرگرت بـو ئەمەش پەیوەندیەکانـی فەزای خورافـی بو بە فەزای واقیعەوە چونکە لەڕێگەی وەهمەوە جێگەیەکمان لە عالەمی واقیعدا نیشان دەدرا.. چونکە وێنەیەکی وەهمی بو بۆ جێگەیەک لەواقیع.

***

ئەگەر لێرەوە لە پەیوەندیەکان، پەیوەندی شـتەکان، موفرەدە، تیشـک، دیکۆر، ئیکسسوار.. پەیوەندیەکۆمەڵایەتیەکان و پەیوەندیە ئایدۆلۆژیەکان و پەیوەندیە ڕۆشـنبیریەکان بڕوانین کەلەم نمایشتەدا تۆڕێکی دەلالیان پێک هێنا بو.. لە ئاڵو گۆڕی شـتەکان و کەسـەکان و هەڵوەشاندنەوەی کۆدەکان و بەکۆد کردنیان.
چونکە شتەکان ببونە هۆکارێک بۆ ڕەوتی نمایشەکە، نەک وەک دیکۆر و شـتێکی مردوی وێنەیی ئەمەش کـردەی خوێندنەوەی هەمو ڕەمز و نیشـانەکانی لە زەینی بینەردا بەرجەستە دەکرد.. چونکە شتەکان هەمو

ئەو جیاوازیانەیان دروست دەکرد و لە نێوان مرۆڤ و جیهاندا.. هەروەها هەمو کۆدە لاوەکیەکان لەو پەیوەندیە ڕۆشنبیریی و ئایدۆلۆژیەوە لە ئەنجامی جیاوازی و ناکۆکی کەسەکان و ئاڵو گۆڕی شتەکان.. چونکە دیکۆر هەر ساتە بەپێی ڕوداوەکانی گۆڕانی بەسەردا دەهات، دیکۆر جێگیر نەبو، لە ڕێی جوڵەی کەسەکانەوە بەرجەستە دەبو، ببوە هۆکارێک بۆ جیاوازی نەک وەک چەسپاندنی هەمیشەیی. لە شتێکەوە دەگۆڕدرا بۆ شتێکی دی.. ئاڵو گۆڕی لەچرکە ساتەکاندا دەکرد..

سەرەتا کەشتی ڕەمزی زەمەن و ڕابردویەک بو لە ئێستای ئامادە بونماندا ئەو ڕابردوە نیشان دەدرا، بەم پێیەش جێگە شوێنی ڕوداو و وێنە گرتنی توخمەکانی شانۆ بو، بەم پێیەش گوتاری شانۆییەکە پێک دەهات کە چنراوی تۆڕی ئاماژە و نیشانە و شفرە و ئیقۆنە و ڕەمزەکان بو، فەزا فەزای تەماشاکەران و تەماشاکراوان بو، بە تایبەتیش ڕەمزەکانی ئەم نمایشتە قسەکەر بون، بەردەوام کردەی ئامادە بون و بزر بون هەبو، هەمو ئەو ونبوانە دیسان ئامادە دەبونەوە لە ساتەوەختی ئێستادا.

(ئامادەگی ڕێک یەکە یەکە لەگەڵ نمایشەکەدا وەک دەستەیەک وەڵامدەرە، زۆربەی شانۆکارە فۆرمخوازە مۆدێرنەکان خوازیاری وەلاوەنانی دەستەی کۆمەڵە، چونکە سەرباری لەخۆگرتنی یەکەی هۆڵی بیناسازیەکە، کە پێویستە دواتریش لە ڕوی تیۆریەوە دەست بەرداری ئەو ئەرکەی وەک تاک دەبێت کە فەزایەکی تایبەتی دیاری کراوی بە شێوەیەکی ئاشکرا هەیە، کە بەر پەرج کردنێکی تاک ڕەهەندی بەرپەرچ دانەوەیەکی ڕێژەیی هەیە دژی لێک خشاندنی مادی بەهەمو نمونەکانیەوە، هەروەها دژی تێڕوانینیشیان کە ئەنجامەکەی دەبێتە هۆی جەخت کردن لەسەر پێزانینی کەسەکەو، وەلامدانەوەی لەبری پێزانینی کۆمەڵ و وەڵامدانەوەیان لەبری کۆبونەوە و خستنە ناوەوەی شێوەیەک لە گۆشەگیری لە ئەزمونی کۆمەڵیەکە(١٧) ١٠١و١٠٢))

هاتنی بنەماڵەی سدرا بە کەشتیەکەوە جیاواز لە هەمو ڕەگەزی مرۆڤایەتی.. بە بەرگێکی ئەفسانەیی کە ڕەمزی بەرگی دەریا بون.. بۆنی دەریا و ئاویان لێدەهات.. و دەلالەتی زەمەنێکی بزر یان لێدەرکەوت.. کە ئەو ڕابردوەش لەلایەن کەسی قسەکەرەوە ئامادەگی هەبو.. هەر

لەخوێندنــەوەی داڵەکانی بەرگەوە تا زمانی جەســتەو شــتەکان هەمو لەپەیوەندیەکــی دەلالیدا بون.. هیچ شــتێک بە مردویــی نەدەبینرا پاش بەجێهێنانی ئەرکە دەلالیەکەی دەگۆڕدرا : وەک (بەرگ، کەشــتی) هێنان و لابردنی شمشێر، پەت، کتێب، مورو.. تاد

بەم پێیەش هەمیشە بینەران شتی نوێیان دەبینی.. . ئەمەش ئەو جیهانە وەهمە بو.. چونکە ئەو گۆڕانانە لەلایەن ئەو کەسانەوە بو کە لاسایی ئەم جیهانە واقیعەیان دەکردەوە کە لەجیهانی وەهمدا بەرهەم دەهاتەوە (لەڕاســتیدا وەهــم ئەوەیــە کــە دەبێتــە هــۆی کۆپیەکــی پێویســت و بەپێچەوانەشــەوە گێڕانــەوە ئەوەیە کە دەبێتە هۆی دەســتە بەرکردنی وەهم (١٨) ل.٣٨)

وەهم لە فەزای شانۆیی خولّقا، لەو جێگەیەی کە دەقی تیا پێشکەشکرا، ئــەو دەقــەی کە بنەماڵەی ســدرای خســتە ســەر واقیع و لــە وەهمدا بەرهەمی هێنایەوە، ئەمەش بینەر بەخەیاڵی خۆی تەشــکیلی ڕەمزەکانی دەکردەوە.

ئەو ڕوداوەی ســەر ســەکۆ لەڕێگەی ڕەمز و ئاماژە و نیشــانەکانەوە فەزایەکی ڕەمزی بو، کە بەمانای وشە فەزای سیمیائیە، فەزای ڕەمزی لە دروســت کــردن و بەرهــەم هێنــان و داهێنانــی ئەکتەرەکانەوە بو، بەپەیوەندیەکانیان و بەو گۆڕانانەوە کە لەشــتەکاندا دەکرا.. نەک وەک دیکۆر، چونکە تەنیا وێنەیەکیان لەجیهان دەداینێ.. فەزا لەســەر بناغەی پێداویســتی و پێشکەشــکردنی مرۆڤەوە بۆ هەمو چالاکیە بیناسازی و ناومــاڵ و شارســتانیەتیەکان دادەهێنرا.. نــەک وەک دیکۆرێکی مردو، هەروەها ئەو فەزایەی لەسەر شانۆ دەبینرا بەشێک بو لەو فەزا خەیاڵیەی کە فەزای شــانۆ بەتوخمەکانی ئێکسسوار و بزوتنەوەی ئەکتەر لەسەر فەزای ســەکۆیی بەرجەستەی کردبون چونکە چالاکی ئەکتەرەکان بەو گۆڕانانەوە بو کە لەشێوە و وێنەکاندا دەیانکرد، گێڕانەوەی ئەو ڕوداوە وێنەیەکــی وەهمــی بــو بۆ جێگەیەک لــە عالەم، ئەمــەش پابەندی ئەو وەهمــە بو کە لە فەزای شــانۆییدا هەبو، بەچەمکی ئــەو پەیوەندیانەی لــە فــەزای ڕوداو و فەزای خورافیەوە دروســت کرابــون، چونکە ئەم نمایشە بۆ بەرهەمهێنانی دەلالەت جەختی دەکرد.. گوتاری فەزا وچەمک و ناوەرۆکــی فــەزا ســەربەخۆیی وەرگــرت بــو، ئەمــەش پەیوەندییە

مەعریفیەکانی دەســازاند چونکە دەقی شانۆیی لە کرداری ئەکتەرەکاندا بەشدار بو، چونکە فەزای درامی بە شێوەیەکی گشتی فەزای جێگە بو.
(خوێنــەری دەقی درامی دەتوانێت کە ئەو فەزای جێگەیە بێنێتە بەرچاو لەڕێگەی وەســفی گێڕانەوە، کە کاری نیشــانە (الاشــارات)ی بیستن و بینین و بۆنکردن و بزوتنەوەی هاوکاتی بەدوای یەکدا هات وکۆت بکات بۆ بینەر لەسۆزی کاتی شوێن دیاریکراو، لێرە، ئێمە، ئێستا.. (١٩)ل٦٠).
ئەمــەش داهێنانی ئەکتەرە، هەروەک ئەم نمایشــە کە بێگومان ڕوداوی لەم واقیعەی ئێمەدا هەبو، چونکە بەردەوام هەڵگری ئەو زانیاریانە بو کە لەسەر بزر بەمەستی وەهم و ئەو قورساییەی کە هەیەتی لە سەرمان، بــەم پێیەش ئامادەگــی ون دەبو ئامادە بو بە گێڕانەوەی پەیوەندی بەو وەهمــەوە کە ڕوداوەکــە ڕەخســاندبوی، ئەمەش لەڕێــی خەیاڵمانەوە بەرجەستە دەکرایەوە هەر بۆیەش فەزای شانۆ دەبو بەوێنەی وێنەیەک، چونکە ئەو فەزایە بەشێک بو لە خەیاڵی بینەر.. چونکە فەزا شێوەیەکی ناشــێوەیی وەرگرت بو.. بەکەسەکان پڕ دەکرایەوە، بەدەستەیەکی کت و پــڕی لەپەیوەندی بەشــتەکانەوە وەک ســاتە وەختی دروســت کراو هەمیشە پەنجەرەی نوێ دەکرایەوە لە فەزایەکی خاڵی.
(گۆڕینــی شــوێنی تایبەت بەشــانۆی ئیهامی بە فەزای دروســت بونی ناشــێوەیی کــە پێک دێــت لە دەســتەیەکی کت و پڕی بۆ نمایشــکردن دەردەکەوێــت، لــە بونیــدا بە هەمان شــێوەیە نــەک وەک وێنەیەک کە نەتوانرێت دەسکاری بکرێت (٢٠) ل١٠٨)
ســدرا دیمەنێکــی نــوێ و پەنجەرەیەکــی نوێــی نیشــان دەدا هەرگیز. نەبینراو بەو ئاڵوگۆڕەی لەشــتەکاندا دەیکرد.. هەر ساتە پەنجەرەیەکی نوێ دەکرایەوە و ئەوی تر لادەبرا.

***

(*حام: بۆچی دیســان منت ڕاپێچ کردە کەشــتیەکەتەوە ؟ کە دەزانیت ئەمــە کەشــتی هەڵبــژاردە چاکەکانــە؟ ئایا یامــی برام هەڵــە نەبو کە بەجێت هێشــت تا نەبێتە خۆراکی شــەپۆلەکان؟ ئەی بۆ نەتهێشــت منی لەگەڵدا بم ؟ بۆچی ئەویشــت نەهێنا تــا لەگەڵ خۆماندا بوایە بەخۆی و گوناهەکانیەوە؟)
*سدرا (بۆیە بەجێم هێشت تا نوقم بێ لەشەپۆلی تۆفانەکەدا، تا بڵێن :

لەویَ دو پلە هەیە بۆ سزا: مردن، سڕینەوە(٢١ل١)
ئـەم ڕابردوە لــە ڕێی ئامادەگیەوە لە ئێسـتادا دەبینین (حــام) بەدوای ماهیەتی حەقیقەتدا دەگەڕێ کە هاوتای شتێک بن لەگەڵ ئەقڵدا، هەروەک هیدجر ویستنی ماهیەتی حەقیقی مانای حەقیقەت هاوتای شتێکە لەگەڵ مەعریفە..
حــام بــەدوا گەڕانێکــی وردی هەیــە دەیەوێــت حەقیقەتی شــێوەکە و واقیعیەتی بزانێت، بەڵام سدرا دەیبەستێتەوە بەسزا و مەرگ، سڕینەوە مسخ ی بۆ داناوە.
هەر لێرەوە لەڕێگەی (بەجێتهێشــت) (نەبێتە) (لەویَ دو پلە) بەم جۆرە ئێرەی فەزایی دەگرێتەوە، واتە ئەم نمایشتە پرۆژەیەک بو بۆ تازەگەری نەک لەواتاکانی ڕابردودا نوقممان بکات، ئەمەش گرنگی فەزای سەکۆییە.
وێنەگرتنــی گێڕانەوەی جێگەی وەهمی چونکە هەر جێگەیەک لە فەزای سەکۆیی وێنەیەکە لە جێگەی ئێمە لە عالەمی واقیعیدا، بەڵام ئەم جێگەیە جێگــەی خنکاندنی یام کۆییە؟ دەریا، یان جیهانێکە بوە بە دەریا؟ ! هەر بۆیــە ئەم وەهمە عالەمی واقیعی لێگۆڕین، یام ڕەمزی بەشــەریەت بو، ئەمەش ستراتیژیەتێکی نمایشتەکە بو.. بەم شێوەیە:
یام (لێرەبونی من و لەویَ بونی ئەو و تاوانبارکردنی تۆ)
ئەمانــەش پەیوەندیــان بــە داهێنانــی فەزای شــانۆییەوە هەیــە چونکە هــۆکاری شــیکردنەوەی هەمــو ڕەوتێکی نمایش کۆدەکانــی لە ڕێگەی ڕێکخســتنی فەزای شــانۆیی و فەزای نیو کەسایەتی (بیشخصیە)ەوەیە هەر لێرەوە شــیکردنەوەکەمان دەچێتە سەر ئەو دەسەڵاتەی ڕابردو و ئێســتا، چونکە لە دوای سدرا دەســەڵات لە ڕێی غەریزەی لیلیث ەوەیە نەوەکان بەکوشــتنی باوک توشی گومان دەبن بەم پێیەش دوای سدرا لیلیــث لەڕێی غەریزەکەیەوە کە ژنە ئەمەش لەســەر بنەماکانی چێژەوە سدرا وەک پەیامبەرێک بۆ ئەو بانگەوازە دیاریدەدا، ئەوەتا یامی کوڕی بەجێهێشت لێرەشدا دەسەڵات کۆمەڵێک دەلالەتی هەیە لەپشتی زەمەنی ڕوداوەکانەوە، دوای کوشتنی سدرا گومان دروست بو:
*هام کێ ئەمەی کرد؟
*حام: کێ ئەمەی کرد؟
*یافث: کێ ئەمەی کرد؟

*حام: تۆ
*یافث: تۆ
*هام: ئێوە(٢٢ل٥)

هەر لێرەوە گومان و كێشەكانی دەسەڵات دەردەكەوێت ئەمەش لەڕێی غەریزەی لیلیث ەوە باڵا دەبێت.. ئەو بەغەریزەكەی هەمویان سەرقاڵ دەكات.. بە تایبەتی شەڕەكان لێرەدا گواستنەوەی دەسەڵات لە سدرا < > لیلیث لە نێرەوە بۆ<   > مێ.

ئەم پەیوەندیانە لەلای لیلیث هەر لەهەڵ لەرزینی پەنجەكانی دەستیەوە و بزوتنەوەی برژانگەكانی چاوی بە تاجەكەی سەر سەریەوە دەسەڵات بو بەوپێگەیە لەڕێی غەریزەوە دەیویست كۆتایی بە نەوەكان بهێنی، ببوە شەوە ئەوە كردەی كوشتن:

(كوشتنی سدرا) و (یام لە توفاندا) و (كوشتنی حام) هەروەها یافث و عمرا..

بەم پێیەش غەریزەكەی لیلیث بۆ دەسەڵات لەڕێگەی مەرگەوە باڵا دەبو.. كوشتنی نەوەكان. بەم پێیەش ئەم نمایشتە توانی فەزایەكی درامی بخوڵقێنێ بۆ تۆڕی ڕەمز و نیشانەكان.. ئاماژە جیاوازەكانی لە لاپەڕەیەكی سپیەوە بەرجەستە دەكرا هەروەك مۆریس ڕینۆ لەسەر كۆكۆس دەڵێ:

(شانۆی نمونەیی لەلای كۆكۆس ئەوەیە كە لەلاپەڕەیەكی سپی دەچێت كە دەتوانێت هەمو ئاماژە جیاوازەكان لەخۆ بگرێت كە بێگومان ئەمانەش كەسایەتی شانۆییەكەن (٢٣ل١٢)

سدرا لاپەڕەیەكی سپی بو چونكە هیچ شوێنەوارێكی تیا نەبو.. لە فەزایەكی ناشێوەیی ڕوداوەكان بەرجەستە دەبون.. لەپەیوەندی و چۆنیەتی ئاماژە و تۆڕە دەلالیەكان لە ڕێی ئاڵو گۆڕی بەردەوامی جێگەی سەكۆیی.. ئەمەش لە ڕێی ئەو فەزا خەیاڵیەی بەشێوەیەكی ئاشكرا دەزاندرا كە ئەوە شوێنی ڕوداوە كە وێنای دەكات لەسەر شانۆ، چونكە فەزای وەهمی لەڕێی خەیاڵەوە تەشكیل دەكرێت بەوێنەیەكی خەیاڵی، ئەمەش لەو پەیوەندیانەی لەسەر فەزای سەكۆیی

(فەزای سەكۆیی ئاماژەی واقیعی دروست دەكەن لەچوار دەوری ئەو ڕوبەرەی كە جوڵەی كەسایەتیەكانی شانۆی تێدایە و توێژینەوەی ئەم

ڕەمزانە کێشە کۆمەڵایەتیەکان ڕون دەکاتەوە (٢٤ل٣٨)
ئەمەش لە فەزای ســەکۆییدا هەمو پەیوەندیەکانی تیشک و ئێکسسوار و دیکــۆر دەگرێتەوە بەپەیوەنـدی ئەکتەر بە هەموویانەوە هەر بۆیەش گرنگی فەزای سەکۆیی ئەوەیە..
لێرەدا ئەو ڕایەی ئۆبرســفیلد لەســەر برێخت گۆڕانی بەســەردا دێت، چونکە لای ئوبر ســفیلد لەســەر (ون بونە) ئەم باس لەو ونبونە دەکات کە ئامادە ببێتەوە لە ئێســتادا، چونکە فەزای ســەکۆیی هەمیشە دەبێت زانیاریمــان بداتــێ لەســەر بــزر (الغائــب) بــە ئامانجی وەهــم و بەها واقیعیەکــەی، چونکــە لای ئەو فەزای ســەکۆیی وەرگێڕانێکی مادیە بۆ وەهم و فەزا لە بنەڕەتدا تەشــکیلکردنی ڕەمزەکانە ئەم تەشــکیل کردنە فەزاییە پابەندە بە وەهمەوە.
(زاراوەی فەزای شــانۆیی دێتە پێشەوە کە جارێک مەبەست لە جێگەی شــانۆییە و جارێکیتــر مەبەســت لــە فــەزای درامــی ئاوێتە بــوە یان بەپێچەوانەوە (٢٥ ل٣٣)
وەهمیــش لەفەزای درامیەوە ســروش وەردەگرێت کە ئەم دیاریکردنی فەزایە لەلای ئۆبرســفیلد جیاکاریەکی هەیە.. ئۆبرســفیلد و بیتەر برۆک هەردوکیان لەسەر ئەوە ڕێکن کە شانۆ لەسەرەتادا فەزای بەتاڵە بەڵام شانۆ کە جێگەیە دو شێوازی هەیە.
شــانۆی بولیڤار کە شانۆیەکی بۆرژوازی تەقلیدیە و جێگەی سەکۆیی دیاریدەکات لەڕوی بینەران و جارێکیتر بە دیکۆر، بەڵام شانۆی تەخت بەپێچەوانەوە هەر شــتێک لەســەر ســەکۆیە لەپەیوەندی بەردەوامدایە لەنێوان ئەکتەر و بینەر.
لەم نمایشــەدا جێگەی ســەکۆیی و دیکۆر دیاری کراو نەبون شــتەکان لەپەیوەندی بەردەوامدا بون لەنێوان ئەکتەر و بینەردا. فەزای شــانۆیی وێنەیەکــی ئیقۆنــی بو بــۆ فــەزای دەرونــی و پەیوەندیەکــی بەڵگەیی بەوەهمەوە هەبو.. هەمو پەیوەندیەکان ڕوداو و گێڕانەوە.
ئامادەکردنەوەی ڕابردوی ڕوداوەکان وەهمێک بو کە بە دروست بونی وێنەکان لەخەیاڵدا تەشــکیل دەکرا.. جیاوازی جێگەی سەکۆیی و بینین لە وەهمەوە دیاری دەدا.. هەروەک هال لە بارەی قسەیەکی ڕۆلان بارت هەروەک ئەو دەڵێت:

(فـەزای جێگەیی کۆمەڵایەتـی هەوڵ دەدات بۆ گواسـتنەوەی ڕوداوی کتوپـڕی کاری بیناسـازی تاکـی لە ئاسـتی قسـەکردنەوە بۆ ئاسـتی زمان(٢٦ ل ٥٠)
گرنگـی فەزا لەوەدایـە لەهەمو بنەماکاندا سـەر لە نوێ نیشـتەجێمان بکاتەوە.. شتی تازە و ڕوداوی نوێ ببینین، بەردەوام گۆڕان لەشتەکاندا هەبێت، گۆڕێک هاتە سـەر شانۆ گۆڕی سدرا بو مانای سدرا ئامادەگی هەبو.
بەر لە لافاو (سدرا ـ یام ـ هام ـ حام ـ یافث)
دوای تۆفان (سدرا ـ هام ـ حام ـ یافث ـ لیلیث ـ عمرا)
کۆتایی (لیلیث ـ هام)
سدرا لەڕێی کەسی دوەمەوە و کردەی ئامادەبون و بزر بون ئامادەگی هەبـو.. چونکـە جێگـە واتایەکی مەجازی لەسـەر کە سـەکان هەبو و پەیوەندی شتەکان بەجیهانی دەرەوە، تاجەکەی لیلیث ڕەمزی دەسەڵات و جێگرتنەوەی بو، هەڵماقۆکەی بە موروەکان ڕەمزی کوشتنی نەوەکان بو یان لەهەڵبژاردنیان..
جگە لەمەش شـەڕە شمشـێری براکان (خەنجەر و پەت و شمشـێر و عەرەبانە و بەرگ و کتێب.. .هتد)
هەمـو ئەمانە دەگۆڕدران لە شـتێکەوە بۆ شـتێکی دی.. . ئاماژەی ئەم شانۆییە وەک کونزان باسی دەکات:
یەکـەم بیسـتنە دوەم بینیـن، لای وایـە ئاماژە بینینـەکان هەمویان لە فـەزای جێگـەدا کار دەکەن و ئاماژە بیسـتنەکان لە ڕێگـەی زەمەنەوە دەگوێزرێنەوە*****.
هەمو ئەو گۆڕان و پەنجەرە نوێیانەی کە ئەم نمایشە بەپێی ستراتیژ بو، نەک لاوەکی ئەوەش توانای کاسـتی ئیشەکە بو کە توانیان ڕێکخستنی فەزای شانۆ بکەن بەفەزایەکی ناشێوەیی بەرجەستە بکەن، ئەمەش ئەم جیاوازی فەزایە لەلای ئەدوارد هال سێ شێوەی سەرەکی هەیە:
(بـواری جێگیـر و بواری نیمچە جێگیر و بێ شـێوازین، فەزای جێگیر هەمو شێوازەکانی بیناسازی ستاتی دەگرێتەوە لە شانۆدا، ئەم بیناسازیە سـتاتیەش پەیوەستە بەشێوەی سەرەکی بینایی خودی شانۆ، ڕەهەندە و هۆڵی شـانۆی فۆرمگەرایی و خانوەکانی ئۆپێرا و شـانۆ ئیتاڵیەکان..

تـاد فەزای نیمچە جێگیر هەمو ئـەو جێگایانە دەگرێتەوە کە دەتوانرێت بجولێنرێـن بەڵام ئەو دینامیکیەی تیا نییە کە لەبناغەدا هەیە، هەمو ئەو بەشانەی کە دیکۆر دەیگرێتەوە لەشانۆدا هۆکارەکانی تر وەک ڕوناکی و ڕێکخســتنی شــانۆ و هۆڵی شــانۆی بێ شــێوەییەکان، بەڵام جۆری سێیەم فەزای ناشێوەیی پێوەندیە دور و نزیکەکان دەگرێتە خۆ لەنێوان تاک و گۆڕاوەکاندا و یەکە تایبەتیەکانی ئەمیش بەســەر شانۆدا پەیرەو دەبێـت لــە ئالۆ گۆڕی ئیدای ئەکتەرەکان، ئەکتەر و ئەکتەر یان بینەر و بینەر ـ بینەر ٢٧ل ٩٩)

لێرەشــدا جیاوازیەکانــی نێـوان شــانۆی تەقلیـدی کــە وەک وێنــەی تەقلیـدی دەمێنێتەوە توانـای جوڵاندنیان نابێ لەگەڵ شــانۆی نوێ کە فریشتەکانی نمایش دەتوانن لەڕێی داهێنانی خۆیانەوە گۆڕانی شتەکان بکـەن.. ئەمەش دیـاری کردنی شــانۆی نوێ کە فەزایەکی ناشــێوەیی هەیــە لەپەیوەندیە دور و نزیکەکانی نێـوان تاک و گۆڕاوەکاندا و یەکە تایبەتیەکانی لێرەشــەوە گوتاری فەزا و سیستمی ئاماژەیی بەرجەستە دەبێـت.. . چونکە بەردەوام بیر یارانی ســیمیائی لێکۆڵینەوەی لەســەر دەکەن، چونکە هەمو ئەو پەیوەندیانە تایبەتی بە فەزایی شانۆیی دەدات لەڕوی شانۆوە ســیمیاییەکانی زانستی برۆکســیما بەرهەم هێنانێکیان بەشــێوەیەکی گــەورە هێناوەتــە دی واش بۆی دەچن کــە ئەمەبە کار هێنانــی مرۆڤە بۆ ئـەو فەزایەی کە دەوری داوە وەک کۆمەڵێک یەکەی ڕۆشنبیری درامی خاوەنی چەندین نیشانەی تایبەتە بۆ هەمو گەلێک لە گەلان ٢٨ ل٥١)

فەزای شانۆیی بەشێوەیەکی گشتی وێنەیەکی ئیقۆنیە بۆ فەزای دەرونی و تەشکیلی ئەم فەزاو پەیوەندیە بەوەهمەوە بە فەزای خەیاڵی.

سدرا لەڕێی ئەو ئالۆ گۆڕەی کە لە نمایشتەکەدا بەردەوام هەی بو هەر لەلافاو و بەر لە لافاو و دوای لافاو و ســاتەکانی ئێســتا وئامادەبون لە دەسەڵات و غەریزە و نهێنی و ناکۆکی.. .تاد

بەم پێیەش پەیوەندی بەیەک گەیشتن دروست دەبو، هەروەک هال ئەو پەیوەندیانە دیاریدەکات : (لەڕاستیدا ئەو ڕێگەیەی کە مرۆڤ ڕێک دەخات لە فەزادا شــێوازێکە لە شــێوازەکانی پێگەیشــتن کە مرۆڤ ملکەچیەتی هەروەک بەشێک بێت و جیا نەبێتەوە لە تاکەکانی تر ٢٩ل٤٧)

ئەمــەش پابەندە بەڕێکخســتنی فەزا و سیســتەمە نیشــانەییەکان.. ئەو پەیوەندیانەی بە گشتی لە فەزای شانۆییدا پەیدا دەبن.
ئەوەتا لیلیث لە کۆتایی نمایشتەکەدا بۆ لای سدرا دەچێتەوە:
(*زەوی درەختێکە لە قوڕ و مرۆڤ لە قوڕ ڕواوە) ل١٩
کۆتایی دێنی:
(*هەستە ئەی سدرا هەستە (٣٠ل ١٩ و ٢٠)
ســدرا دەردەکەوێتــەوە واتە ســدرا لێرەیە ئامادەیە، ئەمــەش داهێنانی فەزایــە.. .. ئەمە ڕێکخســتنی گوتاری فەزاو بەر جەســتە بونیەتی، ئەم کــردەی (ئامادە بون و بزر بونە) لەئێســتای ئێمەدا ئامادەیە، ســدرا لە گۆڕەکەی هەڵدەستێتەوە < __ >سدرا ئامادەگی هەیە.
بەم پێیەش ئەم نمایشــە ئاو بو هیچ کەســێک نەیدەتوانی دوجار خۆی بشوات سدرا(ئاو) بو.

پەراوێز

*بڕوانە سیمیاء (المسرح و الدراما) یان (الفضاءالمسرحی)

** بڕوانە ژمارە (٥٠) ڕۆژنامەی دەنگی میللەت

*** پێ دەچێت هەڵەی چاپ بێت، کە لە دەقی دەرهێنان کراوە (هذه الساعة مبارکة لا اری او نسرا او غرابا (او) یەکەم زیادە یان (ای)

****(البیشـــخصیە) زاراوەیەکی کامڵە لەنێوان کەسی شـــخصی و نمونەی بینصی بڕوانە (سیمیاء المسرح و الدراما)

***** بڕوانە الفضاء المسرحی

سەرچاوەکان

١. الفضاء المســـرحي/ اكرم اليوسف/ دراسة ســـيميائية: جلال جميل محمد/ دار المشرق/ المغرب/ الطبعة الاولى لسنة ١٩٩٤_٢٠٠٠ ص.٤٦

٢. (المكان.. الفضاء.. الحيز) من اجل الاشـــتباك الاصطلاحي/ كريم رشـــيد/ مجلة عمان/ العدد٤٣ فى كانون الثاني ١٩٩٩ تصدر عن امانة عمان كبرى ص.٨

٣. فلسفه چيست؟ مارتن هيدجر/ ت: مجيد مددى/ چاپ اول/ ت فارسى ١٣٦٧ص.١٨

٤. (المكان.. الفضاء.. الحيز) / كريم رشيد/ ص.٨

٥. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ ص.٢٩

٦. (اشـــكالية المكان) فى الفضاء نقد المسرحي/ عواد على/ مجلة عمان/ عدد٣٨ في اب ١٩٩٨ تصدر عن امانة عمان كبرى / ص٣ الفضاء ٣

٧. نفس المصدر/ ص٣٥ و (٣٦

٨. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ نفس المصدر/ص ٥١ و ٥٠.

٩. نفس المصدر/ ص.٥٨

١٠. ســـيمياء المســـرح والدراما/ كير ايلام/ ت: رنيف كرم/ المركز الثقافي العربي / الطبعة الاولى ١٩٩٢ بيروت ص ١٤٥

١١. سدرا، نص، الاخراج/ تاليف د.خزعل الماجدى/ اخراج د. فاضل خليل ص.١

١٢. نفس المصدر/ ص.٢

١٣. (اشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/ عواد على/ ص.٣٤

١٤. نفس المصدر/ص.٣٤

١٥. نفس المصدر/ص ٣٥.

١٦. باحثا عن نوع من جدل مع المكان المســـرحي/ يانيس كوكس/ شـــاعر سينوغرافيا و مهندس موطن الخيال/ عواد على/ مجلة عمان، عدد ٣٦ فى حزيران ١٩٩٨ تصدر عن امانة عمان كبرى ص.١٠

١٧. فضاء المسرح والدراما/ كير ايلام/ نفس المصدر ص١٠١ و ١٠٢.

١٨. (اشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/ عواد على/ ص٣٨
١٩. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ص٦٠
٢٠. سيمياء المسرح والدراما/ كير ايلام/ ص ١٠٨
٢١. سدرا نص الاخراج/ص١
٢٢. نفس المصدر/ ص٥
٢٣. باحثا عن نوع من جدل مع المكان المسرحي/ عواد على/ص١٢
٢٤. (أشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/عواد على ص٣٨
٢٥. نفس المصدر/ ص٣٣
٢٦. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ ص٥٠
٢٧. سيمياء المسرح والدراما/ كير ايلام/ ص٩٩
٢٨. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ص٥١
٢٩. نفس المصدر/ص٤٧
٣٠. سدرا نص الاخراج/ص٢٠

*لەژمارە ٤١ ی گۆڤاری رامان ساڵی ١٩٩٩ دا بڵاوبۆتەوە.

*بە سێ ژمارەی رۆژنامەی هیومانیزم بڵاوبۆتەوە جارێکی تر کە دو ژمارەیان هەڵەی بێ سنور تیادا کراوە.بەشی سێی خۆم هەڵەچنیم کردوە.توانیم بە چاکی بە بەبێ هەڵە و رێکخستنی بکەمەوە.لێرەدا بڵاویان بکەمەوە.

سیمیای شانۆو دراما

ئەم باسە خوێندنەوەو راڤەکردنی
کتێبی سیمیای شانۆو درامای
(کیر ئیلام)ە

لەناو پەرەسەندنەکانی هاوچەرخ لەسەر ئاستی زانستەکان هیچ ڕوداوێک ئەوەندەی گەشەی سیمیا کاریگەری ڕیشەیی تۆمار نەکرد بەشێوەیەکی فراوان. دەکرێت پێناسەی سـیمیا بەوە بکەین کە زانستی تەرخانکراوە (علـم مکرس) بۆ لێکۆڵینەوەی بەرهەم هێنانی واتا لە کۆمەڵگادا ئەمەش مانای پرۆسیسـی دەلالەت و پەیوەندی یە ئەو ئامرازەی کە بە هۆیەوە واتا لەدایک دەبێت و ئاڵ و گۆڕ لە نێوانیاندا هەبێت.

بابەتەکانیشـی هەمو رەوتەکان دەگرێتەوە نیشانە و کۆدە کە بە کردار لـە کۆمەڵگـەو نامەکاندا کار دەکەن و ئەو دەقانـەی لە رێیەوە بەرهەم دێن.

لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا پێشنیازی سیمیا کرا کە زانستێکی تەواوە بۆ نیشـانەکان.. لای (دیسۆسـۆر) و(پێرس).. لە ساڵانی سی و چلەکاندا لە کاری فۆرمالیستە چیکیەکاندا رەنگی دایەوە.

دوایـی لای فەرەنسـی و ئیتاڵـی و ئەڵمانـی و سـۆڤیەتیەکان و وڵاتە یەکگرتوەکاندا.. هەتا پڕۆژەی سیمیایی جگە لە شیعرو ڕۆمان و پانتایی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بەرز بۆوە بۆ بایەخدان بە شانۆ و دراما.

ئامانجـی ئـەم کتێبە بەسـەرا چونـەوەی ئەمانـە و بەرهـەم هێنان و

پێشنیازی ئایندەیە.
شانۆ و دراما ئەم جیاکردنەوە باوە بەردەوام داوای شیکردنەوە ئەکات مەبەست لە وشەی شانۆ ئەوەیە دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتەی دیاردەکان کە هاوبەشی لە مامەڵەی گەیەنەراندا دەکات واتە لەبەرهەم هێنانی واتا و گەیاندنی لەڕێگەی نمایشت خۆیەوە ئەو ڕەوتانەی کە بناغەیان بۆ پێک هێناوە.
وشەی دراما مانای ئەوخەیاڵ کردنەوەیەی وێنە کێشە بۆ نواندنی شانۆیی وە لەسەر بناغەی پێکهاتنی درامی دامەزراوە. ناونانی شانۆیی بەم جۆرە کورت دەبێتەوە بۆ ئەوەی لە نێوان گەیەنەران و بینەرانەوە دێت لە کاتێکدا ناونانی درامی لەگەڵیا نیشانەیە بۆ تۆڕێک کارکەر کە پابەندن بە خەیاڵکردنەوەی ئەکتەرەوە.
شیکەرەوەی شانۆیی دەڕوانێتە دو ڕەوتی جیاواز بۆ مادەی دەق ئەوەی لەسەر شانۆ بەرهەم دەهێنرێ و ئەوەی لەپێناوی شانۆدا ئامادە دەکرێت.بەم پێیەش (ئیلام) پێشنیازی ئەو پرسیارە دەکات: ئایا دەکرێت نوسینی هونەری شیعری (ئەرستۆ) لە زمانی سیمیایی دا دوبارە بکرێتەوە بە هەمو باوەڕە پەیوەندیەکان و نواندنەکان و خەیاڵ کردنەوە و مەنتیقی و زمانەوانی و بونیەوی لە شانۆ و درامادا.
بونیەوەتی براغ ساڵی ١٩٣١ مێژویەکی گرنگ بو بەلێکۆڵینەوەی نیشانەی شانۆیی.. بەرلەوە شاعیریەتی درامی و زانستی وەصفی بۆ دراما و نمایشی شانۆیی لە شانۆدا لەناوەڕۆکدا پێشکەوتنیان لەسەر ڕێڕەوی ئەرستۆ بەدەست هێنا بو.. دراما بە موڵکیەتی ڕەخنەی ئەدەبییەوە پابەند بو بەو پێیەی نمایشی شانۆیی دیاردەیەکی کتوپربو بۆ لێکۆڵینەوەی مێتۆدی.. لەو ساڵەدا دو لێکۆڵینەوە دەرکەوتن بۆ شیکردنەوەی زانستی بۆ شانۆ و دراما زانستی ئیستاتیکی هونەر و دراما (اوتا کارزیش) وە هەوڵدانی شیکردنەوەی بونیەوی بۆ دیاردەی ئەکتەری (یان موکاروفسکی) ئەم دو لێکۆڵینەوەیە پیشنیازی دەوڵەمەند بونی تیۆری شانۆ و درامایان کرد لەچەرخە نوێکاندا بۆ ئەوانەی لە بونیەوێتی براغ دەرچون زانستی ئیستاتیکای (زیش) کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بونیەوی نەبو بەلاَم ئاسۆی سیمیا فراوان بوەوە لەڕێی چڕکردنەوەی قوتابخانەی براغ لە زمانی ئاساییەوە بۆ شیعر و هونەر

و سینەما و کۆمەڵیەکان بۆ دامەزراندنی بڕوای دەلالەتی شانۆیی.
بونیادگەرانی پراگ بەشێوەیەکی دوانی لە شاعیریەتی فۆرمالیستی ڕوسی و زمانەوانی (سۆسیۆر) ی بونیەویەوە پەرەی سەند.. لە (سۆسێر) ەوە پرۆژەی شیکردنەوەی ڕەوشتی مرۆڤی دەلالی و پەیوەندی لە ڕێگەی چوارچێوەی کاری سیمیاییەوە وەرگرت وە دیاری کردنی کۆی نیشانە کە لەدو چاوگەوە کار بکات و پەیوەند بێت بە هەڵگری مادەوە یان دال بە وێناکردنی زیهنی مەدلول.
(مۆکارۆفسکی) پیادەکردنی پێناسەی (سۆسێر) ی ئاسان کرد بە دیاری کردنی کاری هونەری لە سنوری خۆیدا هەمو کارێکی نمایشتی شانۆیی وەک هەمویەتی نمونەی وەک یەکەی سیمیاییە کە دەبێت دالی لەگەڵدا بێت یان نیشانە بەهۆی هەڵگرەوە لەو کارە خۆیدا کە شتێکە یان کۆمەڵێک لەتوخمەکانە.
(بیتر بۆغاتیریف) گرنگی نەخشەی بڕوای سەرەتایی بۆ سانا کردنی شانۆیی دانا، کرداری دالی بەگرنگ دانا بە ڕێژە بۆ هەمو توخموکانی نمایشت هەر شتێک لە شانۆدا هەبێت دەبێتە نیشانە.
ئەم سانا کارییە بە ڕێژەی دیکۆر تیشکی خرایە سەر.. ناکرێت لێرەدا جیاوازی لە نێوان مێزێکدا نەکەین کە لە نمایشتی شانۆیدا بەکار ئەهێنرێت بەنمونەی ئەوەی خەڵکی بۆ نان خواردن بەکاری دەهێنن.. بابەتی شانۆی مادی دەگۆڕدرێت بە شتێکی تر بۆ یەکەیەکی سیمیایی لای (ڤلرترۆسکی) یەکەی دینامی بۆ کۆمەڵێکی تەواو لە نیشانەکان بایەخێکی تایبەتە بە سیمیا لە شانۆدا پەیوەندی بە ئەکتەر و سیفاتە مادیەکەیەوە هەیە.
لەم ڕەوتەوە شانۆی مەلحەمیانەی (برێخت) ڕۆڵێکی گەورەی گێڕا بە ڕێڕەوی ئەدای ئەکتەر کە هەڵگری نیشانەی شانۆییەو خاوەنی ئیمتیازە لە لایەک کە پەیوەندیەکی ڕەمزی ڕونی هەیە و لە لایەکی ترەوە جەخت لە گرنگی ئامادەبونی مادی کۆمەلاَیەتی ئەکاتەوە لە جەختکردنەوەی(برێخت) دا بۆ دراما تورجی هەوڵی لابردنی نیشانەی ڕاستەقینە دەدات کە ئەکتەر لە ئەدا غەمگینەکانیا پێی هەڵدەستێ.
لای (بیتر هاندکیە) سەرنجی ئامادە بوان ڕادەکێشێت بۆ هەڵگری نیشانە و بە شانۆیی کردنی زیاتر لە مەدلول وە ئەوەی هاو ڕەوتی درامیەتی

(هەتا بینەران هەست بە جیهانی شانۆ بکەن) لە هەمو ساتە وەختێکدا لێرە واقعی شانۆیی کار دەکات کورسی لە شانۆدا ئەوە کورسی شانۆیە.
دەلالەتی لە خۆگرتن (التضمن) گۆڕانی بالآی کرد.. رۆڵی هەڵگری نیشانەی لە هەستان بەرامبەر کۆمەڵێک بابەتەوە گۆڕی بۆ ئەوەی نیشانەی شانۆیی واتای دوەم هەڵدەگرێت کە بە رۆڵی خۆی دەیگێڕێتەوە بۆ بەهای کۆمەلآیەتی و ئایدۆلۆژی لەناو کۆمەڵدا گەیەنەران و بینەران پەیوەند دەبن پێوەی.
(بۆغاتیریف) توانای هەڵگری نیشانەی لەسەر دال بۆ دوای دەلالەتی راستەقینە تێبینی کرد لە دەلالەتی ڕۆشنبیری زیادەوە.. کامەیە بەرگی شانۆیی؟ یان کامەیە دیکۆر کە نواندنی ماڵێک دەکات لە شانۆ دا؟ هەر یەکێکیان نیشانەیە بۆ نیشانەیەکی تر وە نابێتە نیشانە بۆ شتێکی مادی.. بەرگی جەنگ خستنەسەرە بۆ پۆلی بەرگری کە لەحەقیقەتدا دەلالەتە لە ئازایەتی یان پیاوەتی.. وە یان کەسێک لەماڵێکی بۆرجوازیدا دەلالەتی سامان و خۆبەزلزانین و چێژی خراپەیە.
دەلالەتی لەخۆگرتن پاشکۆیەکی سیمیایی (طفیلی) هەیە لە رێیەوە هەڵگری نیشانەی پەیوەندی نیشانە زۆر دەبێت.. یەک نیشانەی تەنیا بناغەی رێکخستنی- ناوەندیە بۆ پەیوەندی – نیشانە (هەڵگر- نیشانەی نیشانەی شانۆیی(تاج) مانای ناوەندی هەڵدەگرێت.
دیکۆر و جەستەی ئەکتەر و بزوتنەوە و قسەکانی بەردەوام دیاری دەکرێنەوە لە ڕێی گۆڕانی تۆڕێک لە واتای سەرەتایی و ناوەندیەوە.. پێویستە پەیوەندی شانۆیی واتاکانی بەرز ببێتەوە لە ئەرکە کرداریەکان.. ئەم تایبەتمەندێتیەش فرە دەلالیە کۆمەڵێکی بێ سنور لە واتای ناوەندی هەڵدەگرێت.. (بەرگ دەربڕینە لە کۆمەڵێک تایبەتمەندی کۆمەلآیەتی – ئابوری و دەرونی وە هەروەها رەوشتی.)
سانایی شانۆیی پشت دەبەستێت بە بەهای بەکۆت بونە کۆمەلآیەتیەکان بەو جۆرەی تێگەیشتن لە نومایشت تۆڕێکە لە واتا وەک دەق.
بونیادگەرانی پراگ شانازی دەکرد بە توانای هەڵگرتنی نیشانەی شانۆیی و کەم کردنەوەی هۆکاری پەیوەندی سەرەتا لە شانۆی ئەغریقیەوە و کۆتایی بە شانۆی هەژار ی (کروتوفسکی) کە بونیەیەکی سیمیایی

دەوڵەمەندی بەرهەم دەهێنا.
نیشانەی هەمو بابەتیک بە خێراترین ڕێگە دەگۆڕدرێت وە زۆریان هەمە چەشنن.. مستوی شمشێرێک لەدیمەنێکدا دەکرێت لەدیمەنێکی تردا هەڵبگەڕێتەوە بە لەخاچدان.. وەک دیکۆر کە دەکرێت بەبێ راستکردنەوە لە دامەزراندنی بگۆڕدرێت بە دیوار یان شورای باخچە.. (مافستو فالیس) لە ڕێی پاڵتۆکەیەوە دەلالەت لە مل کەچکردنی دەکات بۆ (فاوست.)
لێرە هیچ نیشانەیەکی نواندنی جێگیری رەها نیە.. دیکۆری درامی پێویستە بە ئیمائە نیشانەی بۆ بکرێت وەک لە میمیادا (نومایشتی ئیمائە وەک نومایشتەکانی شاپلن) بەهۆی ئاماژەی بێژەیی یان هۆکاری دەنگی تر(دیمەنی دەنگی) کە(هونزل) باسی دەکات : بە درامای ئێزگەیی لێرەدا یاسای جێگر نیە کە نواندنی ئەکتەر دیاری بکات بۆ کەسێتی درامی.. دەبێتە بوکە شوشە یان ئامراز.
(بروساک) لای وایە ئەکتەر ڕێژەیەکی گەورە تەرخان دەکات لە کاری ڕۆژانەدا بۆ بەرهەمهێنانی نیشانە.. دەرگایەکی وا دەکاتەوە کە ئاگاداری بینەران دەکاتەوە کە ئەم چاڵە بونی نیە یان بەتاڵە یان ئاو پڕی دەکاتەوە؟ یان ئەم دەرگایە بونی نیە یان دەرگایەکی دوانیە یان تاکە.. ئەمە دالەکانتە.
(لاونس) هەوڵی پیادەکردنی بڕوای هاوجوت بون دەدات یان لێکچون لە نێوان نواندن و ئەکتەردا(شتی لێکچو) کە هەڵگرانی نیشانە شیاوی ئاڵوگۆڕن.
نواندنی شانۆیی دەگەڕێتەوە بۆ ئاڵوگۆڕی توخمەکانی شانۆ.. کرداری بە کۆد بون لە ڕێی ڕەوتەکانەوە یەکەی سیمیایی وەردەگرن.(کام دەرگا؟) لە ڕێی ڕەوتی زمانەوانیەوە یان ئیمائی دەلالەتی دەکرێت.. نەکو بەهۆی ڕەوتی بیناسازی یان وێنەیی.
ئەوەی جێگەی بایەخە نیشانەی پێبکەین بەڕێژەی کۆدە – پاشکۆکانی گواستنەوەی ئاسۆی سیمیایی یەکێک لە بابەتەکانی دەرهێنانی (لاونس) جەدلیەتی نێوان مردو زیندوە یان لەنێوان خودی و بابەتی لە شانۆدا.. کاتێک کە بیر لەنواندنی درامی دەکەینەوە ئەویش خودی کارکەر کە ئەکتەر بەرجەستەی ئەکات وە ئەو بابەتانەی پێوەی پابەندە کە

لەڕێیەوە هاوبەشی کردار دەکات.(ڤلترۆسکی) ئەمەی گۆڕی بە چەمکی شـیکردنەوە زیاتر لـەوەی کە چەمکی گەیاندنی خـودی – بابەتی بێت کە لەڕێیەوە هەمو هەڵگرانی نیشـانەی شـانۆیی و ئەوانی تر لەڕەوتی نواندندا دەجولێنەوە لێرەدا ئەکتەر کار دەکات بە کردار کە بەشـێکە لە دیکۆر.

ڤلترۆسـکی نیشـانە بە زۆر لـە ئەزمونـەکان دەکات کە ناونـراون بە پێشـڕەو لە شانۆی سەدەی بیستەم کە لەسەر بناغەی نۆژەن کردنەوە بۆ ئاسـتی کار کەر بۆ سـانا کردن وە دابەزاندنی ئەکتەر لە بەرامبەر" هێزی کرداردا ". نیشـانە بە وێنە دەکات لە ڕێکخستن و هەناردەکردنی هێشویی دا کە سەرنجی ئامادەبوان ڕادەکێشێت.

بەکارهێنانی فیڵی زمان بە ڕێگەیەک سـەرنج لەگەڵ خۆیدا ڕادەکێشێت. ئەکتەر کە ڕۆڵی سـەرەکی دەبینێ لە ڕێکخسـتنی هێشـویی سەرنجی بینەران ڕادەکێشێت.

کارکردنی ئەکتەر بەشێکە لە دیکۆر.. ڤلتروسکی دەڵێت: سەرنج بەکاتی جێگیر دەبێت یان بەدرێژایی ماوەی نمایشـت لەسـەر دیکۆری بەهێزو سەربەخۆ وەکو دیکۆری (بیسکاتۆر و گریک) یان کارتێکەریە ڕوناکیەکان وەک ئەزمونەکانـی (ئاپیـا) یان لەسـەر دیاردەیەکی جیـاواز لە ئەدای ئەکتەر وەک ئیمائە وەک ئەزمونەکانی(مایرهۆڵد) یان (کرۆتۆفسکی.)

بیری (ئکتوالزاتسـیە) لە بیری تایبەت بە فۆرمالیسـتی روسیەوە نزیکە تا ڕادەیەکی زۆر ئەویش (ئوسـترانانیە) رەوتی باوێتی یان نامۆ بوونە ئەمیش فراوان بوونی سیمای دیاردەکانی نمایشتە یان سەربەخۆیی یە.. ئەمیش بە دروسـتکردنی ماوە لە نێوان توخمەکان و پاشـکۆ بە کۆت بووەکاندا.. بینەر وا هەستدەکات تێبینی هۆکارە سیمیایی یەکان دەکات وە سەرنج دەداتە هەڵگری –نیشانە و پڕۆسیسەکانی ئەمەش یەکێک لە ئامانجەکانی شانۆی مەلحەمی برێخت بو..

وەرگرتنی بیرو و بڕوای شکلاَنیەتی روسی بوو.. برێخت دیاری کردنی بۆ کردار (ڕێگە بۆ ڕاکێشانی سەرنجی من) بو یان ڕاکێشانی سەرنجی کەسێکی تر بۆ شتێک.

هەناردەکردنـی شـانۆیی چوارچێوەگرتن بە شـێکی بچـوک لە نمایش دەخوازێـت.. لـەلای برێخـت بە دابڕانی لە پاشـماوەی دەقـە.. ئەمەش

هاوکێشە دەکاتەوە بە کرداری ئاگادار کردنەوە لە نێوان نواندن کە ڕووداوە وگەشە دەکات.. (نیشانەی دەرخستن) وەکو بەدەستی دێنێت کاتێک کە ئەکتەر بە تەنیایی شوێن ئەو شتە دەکەوێت کە رو دەدات. یان بە زنجیرەیەک فیڵ کە دورخستنەوەی بزوتنەوە و کارتێکەرەکان بزوتنەوەیان خاو دەکاتەوە.. گۆڕینی تیشکی کتوپڕ پانتایی نواندنەکە غەمگین دەکات.. ڕیبشارد فۆرمن دەرهێنەری ئەمریکی فیڵی چوارچێوەگرتنی بەکارهێنا لە شێوەی بینین و بیستندا کە بناغەیەکی ئوسلوبی جیاواز بێ بۆ بەرهەمەکەی.

بیری ڕێکخستن و هەناردەکردنی هێشویی دەگەڕێتەوە بۆ ئوسوڵی زمانەوانیەکان جگە لەوە بە خوازراوەیەکی جێگەیی دادەنرێت.. بەلاَم فیڵ لە داڕنینی باوێتی بێژەی زمانەوانی بەکار دەهێنرێت بەو جۆرەی لە ڕەوتێکی ترەوە کار لە درامادا بکات.. ئەمەش ڕێگە بەوە دەدات کە نیشانەی زمانەوانی لە پێشەوەی نمایش جێگە دەگرێت.. چوارچێوەگرتن بۆ زمان بەردەوام بەکار دەهێنرێت بەهۆی پشت زمانەوە شێوەکانی بەدواداچوونی تر کە پێگەن بۆ دایەلۆژی درامی بۆ ماوەیەکی درێژ بەلاَم مەبەستی نامۆ بوون لە پاشکۆی واتاکەی و زیاد بوونی غەمگینی بە شێوەیەکی ڕیشەیی ئەو ناواتا کردارییە کە ئالفریدجاری بە زۆری بەکاری دەهێنا وە هەندێک جار شکسپیر دوای ئەوەی بونیادگەرانی پراگ لە دواییدا کێشەی ساناکردنیان بە کەمی تەرخانکرد هەتا ڕۆلاَن بارت بە شێوەیەکی تورەیی نیشانەی بە کۆی شانۆ کرد کە ناو نراوە بە(فرەیی دەنگە ڕاگەیاندنە کردارییەکان) بە چڕی لە نیشانەکان.. سروشتی نیشانەی شانۆیی ئەگەر لێکچوو یان ڕەمزی یان پێکهاتن بێت.. وە دەلالەتی نامەیی ئەگەر ڕاستی بێ یان بە لەخۆگرتن هەمو ئەم بابەتە بنەڕەتە سیمیایانە لە شانۆدا هەن.

لای کاوزان جەختی کردەوە کە هەموو شتێک لە نواندنی شانۆیدا نیشانەیە وە سەر لە نوێ چەمکی گواستنەوە و دەرفەتی بە لە خۆگرتنی بونیەوی کردەوە هەوڵی دا پۆلینکاری بۆ نیشانەی شانۆیی و ڕەوتەکان و دیاردەکان دابمەزرێنێت.. وە هەوڵی دا پۆڵینی دیاردەکان بکات و جیاکردنەوە لە نێوان نیشانەی سروشتی و نیشانەی دەستکرد کە لە

ئامادەبوون و ونبوندا لێکدەدرێنەوە.
لای وایە نمایشت نیشانەی سروشتی دەگۆڕێت بۆ نیشانەی دەستکرد.
ئیقونە و بەڵگە و رەمز سێ پاشکۆ نیشانە ناسراوەکەی کە پیرس پێشنیازی کرد.
ئیقونە نواندنی بابەتەکەی دەکات (لە بناغەدا بەهۆی هاوشێوەوە لە نێوان هەڵگری –نیشانە و مەدلولەکەی.. نیشانەیەکە دەگەڕێتەوە بۆ بابەت کە دەلالەتی لە سەر دەکات.
نمونەی نیشانە ئیقونیەکان کە پیرس بیریان دێنێتەوە وەکو نەخشەی وێنەیی کە تا رادەیەکی زۆر ئەو هەستە ون دەکرێت کە هەمان شت نەبێت. وە وێنەی فۆتۆغرافی لە نێوان سێ جۆری جیاواز لە ئیقونەدا جیا دەکرێتەوە.. وێنە و نەخشە و خوازراوە.
ئاگادار.. ئەو نیشانەیەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ بابەتەکە کە لە راستیدا بە هۆی کاریگەر بونیەوە پێی نیشانەی بۆ دەکات.. لەتردانی رۆیشتنی دەریاوان دەلالەتی پیشەکەی دەکات.. لێدان لە دەرگایەک نیشانەیە بە بونی کەسێک لە دەرەوە.. وە ئامرازە ئاماژەییە بێژەییەکان وەکو راناوی(من)و (تۆ) و ناوەکانی ئاماژە وەک ئەمە و ئەو ساتەوەختی (جێگە و زەمان) وەک (لێرە) و (ئەوێ) و (ئێستا).. .هتد.رێژەی هاوشێوەیی.
رەمز.. لێرە دەبێت پەیوەندی نێوان هەڵگری-ئاماژە و مەدلول پێکهاتنی فەرمی بێت.. ئاماژەی زمانەوانیە.. شانۆ مەیدانێکی تەواوە بۆ ئیقونە..
پانکوت بڕوای پێرسی پیادەکرد و ئیقونەی بە نیشانەی شانۆیی وەرگرت:
ئیقونەی بنەڕەتی لە شانۆدا جەستەی ئەکتەر و دەنگەکەیەتی.
جولیان بک و جودیت مالینا لە دوای شەستەکان ئەوەیان پیادە کرد کە هاوشێوەیی لە نێوان نیشانە وبابەتدا ئەرکێکی رەهایە.
پاتریس بافیس لای وابو :زمانی ئەکتەر وەک ئیقونە کار دەکات.. بەشێکی زۆر لە دەوڵەمەند بونی نمایشی شانۆیی دەگەڕێتەوە بۆ یاریکردن لە گۆڕانی رێژەی پیشەی سیمیاییدا.روبرت ویلسون لە نمایشێکا لە شیراز شاخە راستەقینەکەی بە رۆڵی دیکۆر دانا وبەشێکی بە جەستەی مرۆیی و ئاژەڵی بۆ کۆمەڵێک دەوری جیاواز تەرخان کرد و بەشێکی تری بۆ خەڵک و دایناسۆر و کەشتی نوح.. .هتد.

پیـرس ئیقونەی بۆ سـێ بـەش جیاکـردەوە ئەویش وێنەو نەخشــە و خوازراوەیە.شــانۆی پانتۆمایم یان سریالی دەتوانن شێوەی مێزێک بە نەخشە دیاری بکەن.وەکو شانۆی بەتاڵ دەگۆرێت بە گۆرەپانی کوشتار یان بەندیخانە.. .هتد.

لای پیرس دەربرین ئەو فیکرەیە کە لە نیشــانەوە هەناردە دەکرێت.بەو جۆرەی هەر شتێک رێگەی دامەزراندنی وێنە بدات لەلای بینەر.

ئــاگادار وەک ئیقونە نین.. بۆ نمونە بــەرگ دەلالەتە لە بەرگی نمونەیی درامی لە هەمان کاتدا بەڵگەیە لەسەر پیشە و پایەی کۆمەلایەتی.

هەمو پاشــکۆ نیشــانەیی رەمزی و ئێقونی وئاگادارەکان دەبێت لە یەک کاتــدا لــە شــانۆدا ئامادەبــن.. هەمو ئیقونــە و ئاگادارەکان لە شــانۆدا گرنگیــان هەیە لە ســەر بناغــەی پێکهاتن. لای جاکۆبســۆن ئاڵوگۆری خوازەیی(مجــاز) قوتبێکی بنەرەتی پێــک دەهێنێت.پۆلێنی قوتبەکەی تر بــە هۆی وێنــەی رەوانبێژیەوە دەکات.بەنمونە کۆشــکی ســپی پێگەی ســەرۆکی ولاتــە یەگرتــوەکان دەگرێتــەوە.لای وایە هەمیشــە واقیعی مەجازیە و رەمزی خوازراوەیە استعارە.

هونــزل ئامــاژە دەکات بەخــوازەی شــانۆیی وەک نواندنــی گۆرەپانی کوشتار بەهۆی چادرێکەوە وەیان کەنیسە بەهۆی بورجەوە.

شــاردنەوە.. کاری ســاناکاری شــانۆ باوەری بە دەرخســتنی بابەت و روداوەکان هەیە.. وە هەمو نمایشت لە بەردەم ئامادەبوندا ئەمەش نمایشی شانۆیی لە رۆمان جیا دەکاتەوە کە هەڵدەستێت بە وەسفکردن.

بــەم شــێوەیە ئیلام بە قولی بــە ناوەرۆکی کتێبەکەی توانی شــانۆمان نیشــان بدات وەک دروســت بــون و هەمو قۆناغە گەشــە کردوەکانی و بــەرەو پەیوەنــدی شــانۆیی وکــۆدە و رەتەکان و دەقی نمایشــت و راگەیاندن لە شانۆ و نامەو گوتار و دەق و مەنتیقی درامی و بوارەکانی تر شی بکاتەوە و شانۆ وەک هونەرێک کە هەڵگری گۆرانی هەنوکەییە نیشانمان بدات لە هەمو پەیوەندیەکانی بە گەیەنەر و بینەران.. بەکورتی ئــەم کتێبە ئەزمونی مێژوی گۆرانی شــانۆ و تیئۆرێزەکردنی گۆران و خاڵی کارکردن و وەرچەرخانیەتی لە هەمو ســەردەمەکاندا تا ئێســتا و ئەوەندە پر بایەخە هیچ نوســینێک نیــە بتوانێت حەقی بەهای ئەم کتێبە

بدات و بەشـــەکانی تر کـە زنجیرەی پێکەوە بەسـتراون بە خوێندنەوە حەقیـان نادرێتـی لەبەر ئەوەی تـەواو گران و پێکـەوە لچکاون وەکو تەونی جاڵجاڵۆکە لە شـیکاری زانسـتی سیمیا و شـیکردنەوەی هەمو پانتاییەکانی نمایشت.. پڕە لە هێڵکاری و نەخشە و موفردە و فەرهەنگی شـانۆیی کە پێویسـتە وەک خۆیان وەربگێڕدرێن کە ئەمە پرۆژەیەکی گەورە و گرنگیە بۆ شانۆی کوردی ئەگەر وەرگێڕێکی باش بەهاوکاری چەند کەسێک بیکات.

سـەرچاوە سیمیاء المسـرح والدراما: کیر ئیلام: ترجمة وتعلیق رئیف کرم: المرکز الثقافي العربي الطبعة الاولی ١٩٩٢.

لە رۆژنامەی ئاسۆ ژمارە لە ٦ی٢٠٠٨ بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.

خوێندنەوەی جەستە
لەبونیادی شانۆدا

لێرەوە لەیەک رستەی(نۆرمان مارشاڵ) ەوە سەردەقی باسەکەمان دەشکێنین:
(شانۆی راستەقینە ئەو شانۆیە کە هونەر بێت لە ناوخۆیدا، وەکو مۆسیقا و ئەپەرتمان خاکێکە هەتا ئێستاش نەدۆزراوەتەوە و بەچەند نەوەیەکی تریش نادۆزرێتەوە١).
کاتی خۆیەتی ئەو پرسیارە سەرهەڵبدات کە شانۆ بەبێ ئەکتەر و هونەری نواندن چی دەمێنێتەوە.. دیکۆر و مۆسیقا و کەرەستەکانی تر.. ئەم پرسیارە بەرەو گەرانێکی مەعریفانە پەلکێشمان دەکات.. گەرانێکی سەرتاسەری لە هەمو پێکهاتەی شانۆ لە روی ئەنتۆلۆژی و سۆسیۆلۆژی و دەرونناسی و ئیستاتیکا و فەزا و هونەر و.. .هتد.. ئەمەش لەو هێزەوە هێڵی سەرەتاییمان دەداتە دەست و بونیادی کارە مەعریفیەکە دەخاتە بەر پرۆسێسی خوێندنەوە کە زمانی جەستەی ئەو ئەکتەرەیە کە هۆڵی شانۆ دەکات بە سارایەکی تۆفانـاوی.. هەر بۆیە تیشکی سەرنجمان دەخەینە سەر جەستە(الجسد)لە رێگەی بزوتنەوە

و ئاماژە و نیشانە دەلالیەکانەوە بینای کارە هونەریەکان بخوێنینەوە.. چونکە بینەر وەکو منداڵێک کەسێتی خۆیان بزر دەکەن لە بینینی ئەو کاراکتەرەی کە کەسێتیەکی ترە.. لێرەوە خۆرافە (اسطورة)ی نێوان بینەر و نواندن پەرە دەسێنێت.. ئەکتەر بە زمانی بێژە و جەستە و یاری هونەری دەبێتە هەڵگری پرسیارە مەعریفی و بینەر دەخاتە ناو کەشێتی و تۆڕە دەلالیەکانی شانۆوە.. کەسێتیەکان نهێنی و دەرونە پەنگ خواردوەکانیان دەدۆزنەوە.. سەر لەنوێ لەدایک دەبنەوە.. بەبینینی کۆمەڵێک ئەکتەر کە ڕەنگی هەوێنی مرۆڤایەتی هەڵدەگرن.. نواندنیان کردۆتە پردێکی هونەری لە ئاڵوگۆڕی نێوان تاک و کۆمەڵدا یاری دەکەن.. ئەوەش پەیوەندیەکی هونەریانەی واقیعیە.. بینەر ژیانە راستیەکانی خۆی لە بەرامبەر فۆتۆگرافی رابردو بۆ ئێستا و تیشکی ئاسۆیی داهاتودا بزر دەکات.. دەچێتە کەسێتیەکی تر.. ئاسۆیی یاخود سەردەم.. لە ڕێگەی هۆشەوە (وعی) جیهان بینی و روانینەکانی ژیانی لەگەڵیدا یاری دەکەن.. چێژی هونەری لەکاری هونەری لەحاڵەتە (سایکۆلۆژی) دەرونیەکانەوە پەیدادەبێت.. کاتێک کە خودی مرۆڤ لێی تێدەپەڕێت.. داهێنان لە کاری هونەریدا پرۆسیسێکی دۆزینەوە شتی نوێیە کەلەوەبەر نەبوبێت ئەویش لەو ساتەدایە کەمرۆڤ لەرێگەی هۆشەوە کۆمەڵێک یاسای ئێستاتیکی دابهێنێت.. بەجۆرێک کە بینەر هەست بەبینینی جیهانێک بکات لە بەردەمیدا شتی دوبارە بو نەبینێ.. جیهانێک بێت بەمانا ئەنتەرپۆلۆژی و ئێستاتیکی و تەکنۆلۆژی و فەلسەفی و کۆمەڵایەتی و زانستی نوێ.

ئاهەنگسازی بینەر و ئەکتەر بیروباوەڕ و داهێنان و هەستکردنە.. چێژی بینەر لەوەوە دەست پێدەکات کە هۆش و ئەزمونی خۆی بەکار بهێنێت ئەوسا دۆزینەوەی کارە ئێستاتیکیەکانی هونەر بکات.. چونکە هیچ کات نابێت هونەر کاری تەقلیدی دوبارە بکاتەوە، یاخود هەڵبستێت بەنوێکردنەوەی کۆن.. بەڵکو هەمیشە دەبێت داهێنەری پرۆسەیەکی نوێ بێت بەهۆی هۆشەوە هەوڵی دۆزینەوە بدات.. چونکە ئەو پرۆسە گرنگەی کە چێژ لە هونەردا دروست دەکات هۆشی کەسێتیە.. ئەمە سەرەتای ئەو لەدایک بونەیە کەلەپانتایی شانۆدا دەرسکێن.. بینەر سەیری ئەو کەسێتییە دەکات کە لەسەر شانۆکەوە دروست دەبێت..

بـون لەنەبونەوە(الوجود من اللاوجود) ئەکتەر لـە چرکەی لەدایکبوندا لـە روانینـی بینەردا لەدایک دەبێت.. لەنەبونـەوە دێتە بون.. ئەکتەر لەم سـاتەدا وەکو کەوتنە خوارەوەی ئادەم و حەوایە بە پەیامی خۆیانەوە بـۆ سـەر زەوی.. نەکو هەسـت بەوە بکـەن کەنواندنێکـی تەقلیدی بۆ بینەر دەکەن.. پێویسـتە لەوسەر زەوییەی کەلەدایک دەبن.. لە(نەبونەوە بێنـە بون) بەپەیامەکەی خۆیانەوە یاری راسـتەقینەی ئەو ژیانە بکەن.. ئەکتەری بەتوانا لەگەڵ خەون و روانینە راسـتەقینەکانی ژیانیدا سـەر لەنـوێ لەدایـک دەبێتەوە.. ئەمـە دەمانگەیەنێتە سـەر خوێندنەوەیەکی مەعریفیانـە.. گـەڕان بەدوای ئەو رەگـەی لەمنداڵدانی شـانۆدا لەدایک دەبێت.. پەیوەندیەکانی نێوان وەرگر و ئەکتەر ئەو نیشانە و زمانەی کە لەجەستەوە دروست دەبێت ئەوە کەم تا زۆر لای ئێمە نەدۆزراوەتەوە.. روانین تەنها لەسەر رواڵەت و کارە مردوەکان بوە.. بەبێ ئەوەی رەخنە چێژی خۆی وەرگرتبێت.. جوڵە و نیشـانە و دەلالەتە قوڵەکانی شانۆیی دۆزیبێتەوە.

هەتا ئێسـتا رەخنەی شانۆی کوردی خۆی نەداوە لەقەرەی دەلالەت و ئاماژە و نیشانەکانی جەستە.. نەیتوانیوە بونیادە دەلالیەکانی بدوێنێت.. رەخنەیەکی ئیفلیج بوە و تەنیا وەسف و ستایش و روخانێکی دەرەکی بـوە هیچ پەیوەندییەکـی بەجەسـتە وخوێندنەوە و بـون و نەبونیەوە نەبوە.. تەنیا چەند رستەیەکی سواو و بێکەڵک و مردو بوە.. کە توانای پێکهاتـە و دۆزینـەوەی دەلالەت و سـیمۆلۆژی نەداوە لەنـاو بونیادی کارە هونەرییەکاندا.. تەنانەت قسـەکردن لەسـەر دیکۆریش هەر رستە بێکەڵکەکان بون.. ئیدی کێشەی جەستە لەناو پانتایی کارە شانۆییەکەدا.. وەک تر لەسـەر ئاسـتی رەخنـە و لێکۆڵینـەوە هیـچ خوێندنەوەیەکی مەعریفیانەی لەسـەر نەکراوە.. ئاشکرایە جەستەش وەک جەستەیەکی سەردەم ئیستاتیکای سەردەمی نەبەخشیوە.. بینەر نەیتوانیوە چێژی لێ وەربگرێت.. توشی تێڕامان بوە.

جەستە فەزای شانۆیی پڕ دەکاتەوە لەگەڵ یاریە هونەرییەکاندا پردێکی هونەریانـە لەگـەڵ بینـەردا دروسـت دەکات.. ئەمە بـەرەو کێڵگەیەکی مەعریفیانـە دەمانبات هەتا لەو تەوقە تەقلید ئامێزە دەربچین و بتوانین خوێندنەوەیەکی مەعریفیانەی جەسـتە بکەیـن.. ئەکتەر لەدایک بونێکی

هەمیشـەییە لە مندالّدانی شـانۆدا: دەبێت هەمیشە بیر لەلەدایک بونێکی نـوێ بکاتـەوە.. لە زمان و جولّەی جەسـتە و بیر و ریتوالّ و هونەری شانۆدا پێویستە لەبەکارهێنانی زمان و لەنواندنی خۆیدا لە کۆئەندامێتی (فیسۆلۆجیا) بپەڕێتەوە بۆ دو حالّەتی سەرەکی:
یەکەم/پاراستن و ئەفراندن و داهێنانی جوانکاری.
دوەم/ داهێنانـی زمانێکی نـوێ وەکو فرۆ بئافرێنـێ لەرێگەی دەنگ و ئاماژە (الاشارە) و جولّەی جەستەییەکەیەوە.. چونکە ئاماژە پرۆسیسێکی هونەریانەیە لە دۆزینەوەی ناخە خەفە بوەکەی ئەکتەردا.لێرەوە جەستە بەدەنگ و نیشـانە دەلالەتەکانی خـۆی بینا دەکات و تەواو کاری جولّە و نیشـانە و دەلالەتەکانـی تری کارە شـانۆیەکەیە.. بینـەر دەخاتە ناو کەشـێتی و فەزای شـانۆکەوە.. کە یەکەم شـت لەهۆلّێکی شـانۆدا لە دەلالەتی کارە شـانۆیەکان پێک هێناوە.لەناو کەشێتی شانۆوە دیکۆر و دەلالەتەکانی بەوەرگر دەگەیەنێت.
دیکۆر رەمزە بۆ واقیع بینەر لەناو خەیالّ و کەشـێتی یەکی سـەرەتایی دا دەخاتـە ئاهەنـگ سـازی.. چەنـد چەمـک (مدلول) دەخاتـە بەرچاو لەنێوان شـتەکانی واقیع دا توشـی سەرسورمان دەبێت.. چونکە دیکۆر تەعبیرکردنە لەمەجاز.. لەسـەر واقیع.. بنەمای چەمکەکانی بۆ دروست دەکات.. بینـەر دەخاتە بیـرو خەیالّ و تێڕوانینێکـی فراوانەوە.. چونکە شـانۆ واقیع وەکو خۆی نیشـان نـادات بەلّکو نمونەیەکـە لێی.. لێرەوە پەیوەندی نێـوان هونەر و واقیع پەیوەندیەکی مەعریفیانەیە لەناوەوەی کایە ئەبستیمیەکانی عەقلّی مرۆڤایەتیدا کار دەکات و ئامانجی ئەبیستیم و شیکردنەوەی واقیعە ئەم پەیوەندیە لەنێوان کارە هونەریەکە و واقیعدا.. ئەوی گرنگە داهێنانی جیهان بینی و کاری هونەریانە تەواو کاری لەناو کارە شـانۆیەکەدا.. سەرپەرشـتی کەری دیکۆر دەبێت داهێنەرێک بێت نەوەکو تەنیا دیکۆرێک دروست بکات.. چونکە دیکۆر تەنیا بۆ جوانی و دەلالەتی مردو نیە.. بەقەد ئەوەی پەیوەندی بەبینای کارە شانۆییەکەوە هەیە.. ئەگەر شـانۆ جەستەیەک بێت ئەوا دیکۆر ئەندامێکیەتی.. دیکۆرو جەدەلیەتـی بەشـانۆوە زمانێکـە.. چونکـە دەلالەت دروسـت دەکات.. ئەمەش لەناو زمانی شـانۆدا دەبێتە یەک زمان کە دەبێتە زمانی شانۆ.. ئـەم پەیوەندییەش لەسـەر ئاسـتی هونـەری و ئیسـتاتیکای هونەرە..

قوتویەک لەسەر تەختی شانۆیە دەیان پرسیار دەخولقێنێت,کەلەسەر.. دەست و پەنجە.. پێست.. تەناف.. هتد.. ئەمانە دەبنە هۆی ئەوەی مێشک بوروژێنن بۆ گەڕان بەدوای بنەماو بونیادی سەرەکیدا.. ئەوانە هەمو تەنیا دەبنە ئەو وروژانە.. ئەمانە وەکو وێنەیەکی نیشتەجێ.. جێگر.. دەمێنێتەوە ئەگەر ئەکتەر گیانیان بەبەردا نەکات.. گیانی زیندوی ئەوان لەگەڵ گیانی ئەکتەردا دەخوێندرێتەوە.. ماناو دەلالەتەکانی خۆیان بەکاملی دەردەخەن.. چونکە دیکۆر لەگەڵ کەشێتی و جوڵەی جەستەدا دەلالەتەکانی دەخوێندرێتەوە و مانای خۆیان دەگەیەنن دەلالەیەکی وەستاو یان وێنەیەکی نیشتەجێ بەرەو جوڵەو بنەمای خوێندنەوەی بەرەو ئەوەی کامڵ ببێ و بکەوێتە ژێر روانینی بینەر.. بخوێندرێتەوە بەو جۆرە بەرەو دەلالەیەکی جوڵاو و بەردەوام کاری تەواوکاری خۆی دەکات.. پەیوەندی زیندوانەی نێوان دیکۆر و بینەر لەرێگەی ئەکتەرەوەیە.. کە تەعبیر دەکات لەکرداری شانۆیی(فعل المسرحیە) ئەمەش لە شانۆدا پێویستی بەگۆڕانێکی بنچینەیی و سەرتاسەر هەیە.. دیکۆر لەشانۆدا نابێت دیکۆرێکی وەستاو بێت هەتا کۆتایی.. ئەمە لەلایەک شوێن(مکان) دیاری دەکات بەواتایەکی تەقلیدی (ماتماتیکی) نەکو(فەلسەفی) لەلایەکی تریش رەوتی درامی شانۆکە دەکوژێت و ئیستاتیکای ئەکتەریش لەچێژێکی سەرتاسەری دەخات چونکە شانۆ هەڵگری سیمۆلۆژیە، هەمیشە دەبێت ئەو بونیادی شانە(خلیە) زیندوبن.. دەبێت شانۆ لەو رەوتە تێپەڕێت کەبەرەو ڕەهەندی فەلسەفی بڕوات وەکو(کروتوفسکی) ئاماژەی بۆ دەکات.. دەبێت دیکۆر بەپێی دیمەنەکان گۆڕانی تێبکەوێت، لەگەڵ هەر دیمەنێکیشدا بەپێی دایەلۆژ و گۆڕانە بنەڕەتیەکان لەڕێگەی تیشکەوە گۆڕانی خۆی وەربگرێت.. دەرهێنەری زیندو لەگەڵ رەوتی زیندوێتی شانۆکەیدا دەژی هەتا کۆتایی.. ئەکتەری زیندوش جوڵەکانی جەستەی بەپێی هەمو دیمەن و کەشێتیە سازێندراوە گۆڕاوەکەی تیشک و دیکۆر دەسازێنێ.. هەروەکو وێنەی کەسێک لەدڵی دڵدارەکەیدا نەک وەکو وێنەیەک و بەس بەڵکو هەمیشە بخوێندرێتەوە، چونکە ئەو خۆی رچەی گۆڕانەکانە لێرەوە دەگەینە ئەوەی شانۆ بەبێ دەمامک و جل و بەرگ و تیشک.. هتد.. دەژی، بەڵام هیچ کاتێک بەبێ ئەکتەر وێنە و گیانی زیندوی تیادا نابێت.. کێڵگەی

ئەکتەر فراوانترە لەمۆسیقا و وێنەکێش.چونکە ئەو هەمو گۆشەکانی دەرونی دەگرێتەوە و دەیاندۆزێتەوە.. هەمو ئەندامەکانی لەش و هەمو پرۆسە و لێکۆڵینەوەکان لێرەوە هونەری نواندن ئەرکێکی ژیانە.. جەستە هەڵدەستێت بە ئافراندن و داهێنانی هەمو توخمێکی بینراو(عناصر المرئی) وەکو تەشکیلی و دەنگ.. هتد.. ئەکتەر لە میکانیزمی جوڵەی جەستەییەوە دەلالەت و نیشانە و ئاماژە لەناو سروتی شانۆدا دروست دەکات.. پرسیارە لەسەر بون و کێشە مەعریفیەکانی سەردەم یەکگرتنەوەی جوڵە و بزاوتە جەستەییەکان. زمانی جەستە ئەوە ئەو پرۆسە گرنگە هونەریەیە کە ئەکتەر لەناو لەشی خۆیدا وێنەو دەلالەتی فراوان بەبینەر دەخوێنێتەوە.. بەسۆز و تورەیی و هەڵچون و هێمنی.. شاڵاو.. چەندان وێنەی جۆراو جۆر دەسازێنێ.. وەک لە ساتەوەختێکدا بینەر بخاتە ناو ئەو زەنگە ترسناکانەی لە واقیعدا گوێچکەی مرۆڤایەتی کەڕ دەکەن.. یاخود لە روداوە ترسناکەکان هۆشیاریان بکاتەوە و نیشانەکانی داهاتو بکێشن و کێشە مەعریفیەکان بخاتە رو لەدایک بون و پاکژبونەوە(الولادة والتطهير) ئەم حاڵەتانە نیشانەی ژیان دەردەخەن شانۆ هەوێنی ژیانە.. حاڵەتە گرنگ وپڕ بایەخەکانێتی لەجەستەی ئەکتەرەوە دەبینرێت.. ناکۆکی و کێشە سەرەکییەکان چونکە جەستە دەلالەت و بێژە دەدۆزێتەوە:

(رەنگە جەستە شاراوەی بێژە بدۆزێتەوە و بە رێگای ناراستەوخۆ دەریدەبڕێت.. هەڵبەتە گرنگترین کەرەستەیەکی ناراستەوخۆیە بۆ دەربڕین٢).

ئەکتەر وەکو لەبێشەو جەنگڵستان و سارا و بیابان و سەرابدا یاری مەرگ و ژیان بکات.. دەتوانێت دەیان حاڵەتی ئەفسانەیی دروست بکات.. تیشکێکی سور لە تاریکیدا لە دورەوە جەستەی دەگرێت تەنیا جوڵە وشاڵاوی جەستەیەک دەبینرێت.. لەو حاڵەتەدا دەتوانرێت دەیان دەلالەتی جۆراو جۆر بەرجەستە بکرێت.. ئەکتەر بەهەمو شێوەیەک یاری گۆڕانکاری ئیستاتیکی خۆی بکات.. شانۆ ئاوە جەستە مەلەی هونەری و مەعریفی و رۆشنبیریانەی خۆی دەکات.. دەتوانێت دەیان پرسیاری مەعریفی دابهێنێ سێبەر لەو حاڵەتە ئەفسانەیەدا دروست بکات لە ژێر شەپۆل و تیشک و روبەرێکی ئەفسانەییدا

هەمو دەلالەتەکانی بەئاشکرابگەیەنێت ئەو ساتانەی کە بەساتی لەدایک بونەوەی ئەکتەر دادەنرێت.. ئەوانەن کەجەستە لە ونبون و داپۆشین و تیشکی و ئەفسانەییدا بتوانرێت بەبزاوتە جەستەییەکەی خۆی مانای نەمردن هەڵبگرێت.. جارێکی تر لەبەردەم بینەردا لە دایک بونێکی نوێ دروست بکاتەوە بە تایبەتی لەو حاڵەتانەی کە زەمەنی گێرانەوەی دەکەوێتە سەر.. یاخود لە تەمەنێکەوە بۆ تەمەنێکی تر لە حاڵەت و شوێن و کات و پلەو پایەکەیەوە بۆ یەکێکی تر، ئەکتەر لەو ساتانەدا دەکەوێتە بەر پرۆسێسێکی ناوەوە و دەرەوە.. هەست و نەست.. (الداخل والخارج – الشعور واللاشعور) سورانەوە لە تەوەری لادان لە شوێن کات (الزمان والمكان) ئەم تەوەرە لای کرۆتۆفسکی پەرینەوەیە لە بوعدێکی ماتماتیکی بۆ فەلسەفی.. لێرەدا شوێن و کات دیاری نیە ئەمانە بەگشتی ئەو حاڵەتە سەر سورهێنانەن کەئەکتەر لە ئەنجامی پسپۆری خۆی لە هونەری نواندندا و پلەی رۆشنبیری بەرزی و پرۆڤەی جەستەیدا بتوانێت بەو پرۆسە وپرۆسیسە گەورانە هەڵبستێ و روبەری پانتایی شانۆ پر بکاتەوە.. ئەکتەر تەنیا لە کاتی پرۆڤەدا دەکەوێتە ژێر چاودێری گەیاندنە هونەرییەکەی دەرهێنەر.. لەکاتی نمایشی پرۆسیسە گەورەکەی ژیاندا خۆی مەلەوانی جیهانە مەزنەکەی خۆیەتی دەرهێنەر وەک بینەرێک سەیری دەکات.. بۆیە هیچ دەرهێنەرێک ناتوانێت ئەکتەرێک لەدەوری خۆی بکاتە فریشتە ئەگەر خۆی فریشتەیەکی شانۆ نەبێت و پرۆسە گەورەکانی مێشک و دەرون وجەستەی خۆی ئەنجام نەدات.. جەستەیەک لەسەر شانۆ هەمیشە توشی کۆمەڵێک پەیوەندی زمانی و ڕیتواڵ و جەستەیی بینراو دەبێت پێویستە وەکو خوێن لەلاشەیەکدا لەگەڵ هەمویاندابگەرێت.. چونکە شانۆ هەمیشە کۆمەڵێک هونەری پێویست و هەڵبژاردەی تیایە کەپێویستە ئەکتەر بتوانێت پەیوەندی هونەریانەی خۆی بکات.. لەگەڵ لێدانێکی مۆسیقا، پیانۆیەک دەبێت بزانێت چۆن روانین و هەست و نەست و بزاوتە جەستەییەکەی لەگەڵیدا یەک دەگرێتەوە.. مۆسیقا کارتێکردنی مێشکە.. بیستنە لەگەڵ دراما و حاڵەتی داهێنانی شانۆدا لێدەدرێت.چۆن بروسکە و هەورە گرمە کار دەکەنە سەر سروشت چۆن بروسکە کارگ هەڵدەتۆقێنێت ئاوها دەبێت جەستەیەک بەپارچە

مۆسـیقایەک کارگ ئاسـا دروسـت ببیَ و دەلالەت دەربخـات.. چونکە مۆسـیقا وەکو ئەو تەزوە دینامیکیە وایە کە باتریەک شـەحن دەکاتەوە یـان بلێین:خوێـن لە لاشـەیەکدا.. بەو جۆرە زمانی شـانۆ کاری تەواو کاری خـۆی دەکات بینـەر دەخاتـە ناو کەشـێتییەکی فراوانتـر لێرەدا کاری روبەروبونەوە و ئاهەنگسـازی لەگەڵ بینەردا دروسـت دەبێت.. شـتە شـاراوە و نائاشـکراکان(المرئي واللامرئي) دەلالەتەکانی خۆیان وەردەگرن لەشـێوەی پرسیارێکی مەعریفیدا لەمێشکی بینەردا دروست دەبێت جەسـتە لەبیَ جەستەییەوە(الجسد من الجسد) تیشک لە تاریکی.. دەنگ لە بێدەنگی.. جوڵە لەبیَ جوڵەیی.. ئەکتەر هەڵدەستێت بەداهێنان و ئافراندنی هەمو توخم و شتێکی بنەڕەتی چونکە شانۆ هەمیشە پێویستی بە بەسـەراچونەوەیەکی ئەقڵانیانە هەیە لە خورافەدا(اسـطورة) ئەکتەر وێنـەی دەق دەگرێت.. لەرێگەی تەفسـیری خۆیەوە نواندنی وشـەکان دەکات دەبێت هەمیشە توانای گۆڕینی وشەکانی هەبێت:

(گۆڕینـی بیر بۆ وێنە.بینینە تایبەتیەکان.. گۆڕینی وشـەکان بۆ نواندن.. شـتەکانی بەرامبەری وەک ئـەوەی هەمو رێـرەوەکان تاوانبار بکرێت بەیەک شت کەدەستەڵاتی دەرهێنانە٣).

شـانۆی نویَ ئەو شـانۆیەی کەهەڵگری نوێخوازی بێت و زمانی نوێی سـەردەم بێـت دەبێت هەمیشـە تاقیگەیـەک بێت بۆ چونە نـاو بنیادی زمانێکـی نـویَ.. لەنـاو بیرێکدا کار بـکات کەنویَ بێـت نەوەکو بیر و زمانێکی سـواو و تەقلیدی.. ئەم پرۆسـەیەمان وەکو شانەیەک (الخلیە) زینـدو وایـە کەهەڵگری دوبـارە بونەوە و مردن نییە چونکە هەمیشـە زمانی شـانۆ دەبێت بریتی بێت لە بیر و تێرامان و لەجیهانێکی واقیع.. شـانۆ بەبـیَ دەق و ئەکتەر نییـە.. ئەکتەر دەق دەگۆێزێتـەوە بەزمانی تیـوری و بەبزوتنـەوە و ئاماژە و جەسـتەیی وەریدەگێڕێت چونکە لە هونەری نوێدا کار بریتی نیە لە تەعبیر کردن بەڵکو داهێنان و ئافراندنە، نیشاندانی سیماو شێوەیەکە کەلەوەوبەر نەبینرابێت.

کـە دەچینە هۆڵێکی شـانۆییەوە دەبێت بـەردەوام پەنجەرەی نویَ والاّ ببێتەوە دیمەنێکی نوێتر ببینرێت ئەکتەر نابیَ تەنیا نواندنی چارەنوسـی خۆی بکات بەڕوانینی تەجریدیانە.. بەڵکو پێویستە لەو سنورە فراوانەی نواندندا بیر بکاتەوە.. هەوڵی قسـەو نوسـینەوەی بدات بەگواسـتنەوە

یان سەرلەنوێ لە پرۆسیسی کارکردنی خۆیدا.. تەعبیرەکانی جەستە لەبونیادی خۆیدا کۆمەڵێک بونیەی ئەندامی زیندوی هەڵگرتوە کە دەلالەتی قوڵیان هەیە.بزاوتنی جەستە خۆی بونیەیە.. هەواڵ و راگەیاندنی هەیە بەکۆمەڵێک نمونەی سروشتی کە جێگەی دەنگ دەگرنەوە.. لێرەوە زمانی جەستە دروست دەبێت هەمو ئەو بزاوتنانەی کەلە زمان و قسەدا دێت تەعبیرین.. چونکە هەمیشە مرۆڤ دەتوانێت قسە بەجەستەی خۆی بکات وەک زمان کە دو دڵدار دەبینین سەیری یەک دەکەن لە جوڵە و روانیندا دەلالەتی ئومێد و نائومێدی.. هتد.. دەخوێنینەوە.. ئەمەش ئەو قوڵاییە نیشان دەدات کە رەمز و نیشانە و ئاماژە لەزمانی جەستە و زماندا هەیە جەستە بەپێی ئەندامەکانی خۆی.. دەم وچاو و رو و جومگە و دەست و قاچ، پیرێتی و نێری و مێی.. نەخۆشی و لەش ساغی.. دژایەتی و ناکۆکی و چەوسانەوە و ئازار و نەخۆشی.. زیرەکی و گەوجێتی.. هتد.. چونکە دەرون لە دەم و چاودا رەنگ دەداتەوە لە رێگەی شێوە و رویدا بەپێی دەرون زانیش چوار دەوری چاو ئەو پرۆسە گەورەیەیە کە جیهانبینی تەواویان لەسەر دەکرێت.. رێژەیەکی زمانی بەهێز لەجەستەدا بۆ خۆشەویستی و رق و قینە و گێڕانەوە و تورەیی و رازی نەبون و ئارەزو.. هتد.. لە کاتێکدا دەستی دەخاتە سەر چاوی مانای کێشەی خۆی و کەسێکی تر نیە بەقەد ئەوەی دەربڕینی گومان و رارایيە.. لە نواندن و چاو گرژی و مۆنی و تورەیی و هەڵچوندا بەرگ و رەنگ هەڵگری پەیوەندی پێشبینی وپێش زانینن.. ئەمانە لە کەسێتی جیا نابنەوە گوتاری جەستە لەحاڵەتی تورەیی و کەبت و دەمار گیری و زیهنی.. هتد.

زمانی بێژەیی(لالفظی) وەکو نامەیەک وایە بۆگەیاندنی تەعبیر و تێگەیشتن.. پێویستە جەستە هەمیشە لەرێڕەوی واتادا بێت.. واتا تەنیا بریتی نیە لەو واتایەی کەلە وشەدا دێت چونکە واتا لە بزوتنەوە و زمانی جەستەشدا بەرجەستەیە.. دامەزراندنەوەی بیناکاری هەمو دیمەنێکی شانۆیی دەبێت کودەتا لە دەق بکات.. ئەمەش سەرکەوتنی دەسەڵاتی دەرهێنانە بۆ دەق.. ئەم کودەتایە وەکو رەنگدانەوەی دەرون وایە لە چاودا.. لێرەدا دەکەوێتە بەردەم کودەتای ئەکتەر لە دەسەڵاتی دەرهێنەر و نوسەر کودەتا لەسەر دەق کودەتایەکی کۆمەڵیە ئەکتەر و

دەرهێنەر بەشـدارن.. ئەمەش داهێنانە بەزمانی خۆی.. لە پرۆسیسێکی نوێدا.. دەرهێنەری راسـتەقینە ئەو کەسێتیەمان ناخاتە بەرچاو کە دەق پێناسـەی بـکات.. بەڵکو ئەو قوڵتـر دەبێتەوە بۆ ئەو شـتانەی کە دەق نەیدۆزیونەتـەوە.. کودەتـاش لە دەسـەڵاتی دەرهێنـان بیرکردنەوەیە لەسـنوری کارکردن جوڵە و بزاوتە جەسـتەییەکان لە رێگەی هۆشەوە بیناکاری خۆی دەکات.. لێرەدا کاری نواندن رزگار بونە لەو دو دەسەڵاتە بەرەو گەیاندنی بۆ بینەر.. نواندنی راستەقینە بینراوە (مرئی) بیرکردنەوە بە ئەفراندن لە نواندندا بیرکردنەوەیە بۆ بەهێزی و یاریکردنی هەمیشەیی کەلەدایک ببێتەوە.. چونکە هەمیشە شانۆ هەوڵی پاکژکردنەوەی مرۆڤ دەدات لەبەرئەوەی هونەرێکە دادوەری لەئامێزی گرتوە.. بیرکردنەوەی ئەکتەر تەنیا ئیشکردنە لەسنوری پراکتیک وپرۆسیسی تیئۆری خۆیدا.. بیرکردنەوە بۆ ئیسـتاتیکاو ئیشـەکەی.. چونکە ئەکتـەر هەرگیز نابێت لـە دوای دەورەوە بێـت.. .روانینـی نوێ لسـەر دەوری ئەکتەر(ئیدایە) شـانۆ هێڵێکـی کۆمەڵیە.. لـە خۆشەویسـتی راسـتەقینەوە هەڵقوڵاوە.. ئەکتـەر لەگـەڵ ئەندامەکانی تردا رادەچەنێت.. ئـەوە لەدایک بونە نەکو مردن بەر لەدایک بون ولەگەڵ بیرکردنەوەی پێشـودا لەدایک ببێتەوە.. ئەوە ئـەو حاڵەتەیە کەهۆش خۆی بزر دەکات.. چونکە نابێت هەڵچونی ئەکتەر مردو بێت.. دەبێت بە هۆش و بیر دەست پێبکات بەو لوتکەیەش کۆتایـی پێبهێنێ.. ئەمە دۆزینەوەی ئەو پەردەیەیە کە ناوەڕۆکی مرۆڤ دەردەخات، چونکە ئەکتەر لە نواندندا کۆتایی لەخۆ ناگرێت:

(نوانـدن کۆتایـی لـە خۆناگرێت، بـەڵام توانـای بیرکردنـەوەی هەیە لەئاسـتی کۆتایی نەهاتندا بەسـنوری ئەو توخمـە بازنەییە لەناواخنیدا رەمزی دوبارە بونەوەی جیاکارییەکان دەکات بەبێکۆتایی.. لە بۆشـایی یاریەکەدا، ئەم بزاوتە بزاوتێکی جیهانییە بۆ یاریەکە٤).

لێـرەوە دەگەینە ئەوەی نواندن لەیاریە هونەریەکانی خۆیدا بیرکردنەوە لـەو ئاسـتەدا دەگرێتە خـۆی کە کۆتایـی نواندنـی تیادا نییـە.. وەکو تەقلیدیەکان لەسەری دەخولێنەوە.. (نواندن بەبیرکردنەوە) ئەوە کۆتایی هێنانە بەنواندن.. پێویسـتە هەمیشـە ئەو دەلالەت و نیشانەیانەی پێمان دەگات هەڵگـری پرسـیاری مەعریفـی نوێ بێت.. هەمیشـە لەمنداڵدانی ئەبسـتیمێکی نوێدا لەدایک ببێتەوە.. پێویسـتە کردەی لەدایک بونەوە لە

زمان و بیر و هۆش و روانین و بزوتنەوەدا هەبێت.. شانۆی نوێ پێکهاتەی لەدایک بونە.. لێرەوە گواستنەوەی دەق بونیادێکی گەورە دەرەخسێنێت.ئەو دەقانەی کە زیندون و دەلالەتی قوڵیان تێدایە لەساتی گواستنەوەیدا بینەر هەست بەجیاوازی و تەبایی و ناتەباییەکان دەکەن لەیەک ساتدا لەگواستنەوەی خۆیانەوە بۆ ناو پرۆسەیەکی هونەری.. لەو خاڵەدا دەق زیندوێتی خۆی دەردەخات و نوسەری شانۆیی مانای بەتوانایی خۆی دەردەخات.. ئەمەش لە کاتێکدا کە دەق لەژێر هەردو دەسەڵاتی دەرهێنەر و نوسەر چۆتە دەرەوە.. لەیارییە هونەرییەکاندا رەنگی داوەتەوە.. دەسەڵاتێک لەناو پرۆسە هونەریەکانەوە وەکو کۆمەڵێک سەرهەڵبدات نەکو دەسەڵاتی دیکتاتۆری.. ئەم پرۆسە گرنگانە گواستنەوەی کەلەنێوان ئەکتەر و نوسەردا دروست دەبن وێنەی مانگێکە لە دەریاچەیەکی روندا یاخود دەرون لە چاودا.. دەرهێنەر ئەو بۆشاییە گەردونیەیە لە نێوانیاندا هێزی گەیاندنی هونەریانەیە.

لێرەدا ئاورێک لە پرۆسە و کودەتا سەرتاسەریەکانی شانۆ بدەینەوە لەسەردەمانی رابردو تا ئێستاش زۆر کەس بایەخی بە گوتاری شانۆیی داوە لەچوارچێوەی درامادا.. یاخود لەکاتی تەقلید هەنگاوی دەرون زانیانە درا.. ئەوە ئیستاتیکای هونەر دەکوژێ دەرونزانی بایەخی پزیشکەکانە هونەر دەبێت هەوڵی پیادەکردنی دراماو دەرونزانی بدات لەگوتاری ئیستاتیکیدا چونکە پرۆسەکەی ئێمە ناوەڕۆکی نوێ خوازیە (الحداثة) ناگەڕێت بەدوای زیندوبونەوەی شتی کۆن و دوبارەوەبو.. بەڵکو دەگەڕێت بەدوای داهێنان و لەدایکبوندا.

ئەم پرۆسەیە دەبەستینەوە بۆ خاڵی پێشومان لێرەوە دەگەڕێینەوە بۆ پەیوەندیەکانی کودەتای دەق و دەرهێنەر و ئەکتەر دەبێت شانۆ هەوڵی گوتارێکی ئیستاتیکی بدات لەکارە هونەریەکەدا داهێنان لەهەمو توخمە بینراو و نەبینراوەکان (المرئي واللامرئي) بکات بەزمانێکی نوێ، لێرەوە دەگەینە ئەوەی روانینەکانی دەرهێنەر دەبێت لەگەڵ روانینی ئەکتەردا بێت چونکە بەرەو گوتارێکی سەربەخۆ دەچین کە گوتارێکی شانۆییە، (پیتربرۆک)لەدوا نوسینیدا بەو جۆرە پەنجە دەخاتە سەر دەرهێنان: (پێویستە دەرهێنەر کاتێک دەچێت بۆ تیپ هەڵگری روانینێکی تەواو نەبێت بۆ شانۆییەکە.. . وێنەی شانۆییەکە نابێت تەواو ناسراو بێت

بەڵکـو دەبێت لەکاتـی کارکردندا لەگەڵ کۆمەڵێکـی دیاریکراودا لەدایک ببیَ ٥).
شـانۆی نـویَ تێرامـان و بیرکردنـەوەی جیهانێکـی بەسـەرچونیە.. .کاری درامـی هەوڵدانـە بۆ سیسـتەمی واتا زمان و نیشـانە و ئاماژە بەکاردێنـیَ هەمـو دەقێکی درامـی لەشـانۆدا لەکودەتـای دەرهێنەردا رەمـز وشـیکردنەوەیەتی ئـەوە ئەو خاڵـە گرنگانەیە کـە دەمانەوێت.. بیگەینـیَ زیندوبونەوەی جەسـتە بۆ داهێنانی سـەر لەنوێـی ئەو دەقە و دابڕان لەهەردو دەسـەڵاتی دەرهێنەر و نوسـەر و هەمو سیسـتەمە تەقلیـد ئامێزەکان.. ئەکتەر خوێندنەوەیەکی قوڵی دەق دەکات وەکو ئەو وێنەیـەی لەچـاوی منداڵێکدا زنجیرەی شـەپۆلەکان دروسـت دەکات.. پرۆڤـەی ئەکتـەر لـەو زنجیرەیەوە دەسـت پێدەکات لەجیهـان بینی و روانینە قوڵەکەیدا خۆی دەدۆزێتەوە لەو کەسـێتیەدا بەرجەستە دەبێت کەبەسـەریدا دەتەقێتـەوە نەکـو بـۆی بدۆزرێتـەوە.. ئـەم یاریە هەتا کاتـی روبەڕوبونـەوەی لەگەڵ بینەردا بەردەوامـە هەتا کۆتایی چونکە ئـەو دەیەوێـت لەروانینی بینـەردا خۆی بدۆزێتەوە هـەر کارێک بکات پرسـیارێکی نویَ بئافرێنیَ.. دەبێت هەڵگری گواسـتنەوەی پرسیار بێت لەچنینێکی مەعریفیەوە بۆ یەکێکی تر.. ئەوە مانای یەکگرتنەوە بۆ بینەر بینا دەکات.. .ئەکتەری تەقلیدی هەوڵی ئەوەی دەدا کە هونەرمەند دەبێت گوزارشت لەروانینی ناوەوەی خۆی بکات بەو جۆرە بگاتە بینەر.. چونە ناوەوەی خـەون بەدەرچونی لەرادەبەدەر دەبێتـە دەرچونێکی کۆتایی لەهەمو شـتێک بێبەشـمان دەکات.. هـەر رەخنەیەک تەنیـا بیر لەدەق بکاتـەوە ئەوە تەنیا بابەتـی لێکۆڵینەوە و شـیکردنەوەیە لەناو خۆیدا.. .رەخنە دەبێت لەناو جەستەی ئەکتەرەوە دەق شیبکاتەوە.. چونکە دەق لەزمانـی ئەکتەردایـە، زمانێکی هونەری نویَ، دەق لەرێگەی جەسـتەو یاری و مادەکانەوە هێز.. تێشـک.. کەشێتی.. دابرانی بەسەردا دەکرێت.. شـانۆو ئەکتەر دەبێت لەو قۆناغە دەرباز ببێت کە تەنیا بیر و ئەندێشە پەنگخواردوەکانـی بهێڵێتەوە.. زۆر لەدەرهێنەرە تەقلیدیەکان بەو جۆرە ئەکتەریـان پێدەگەیانـد، شـانۆ تەنیا هەوڵی دۆزینەوەی بیری نوسـەر وپێشکەشـکردنی نیە، لەشێوەی شـانۆیی وەکو ((مایرهۆڵد)) هەوڵی بۆ دەدا.. بەڵکو جارێکی تر لە پرۆسیسـێکی هونەریانەدا دادەهێنرێت و بە

زمانێکی نوێ دەگاتە بینەر، کودەتای دەق بۆ پرۆسەی شانۆ وەکو ئەو ئاوە وایە کە دەبێت بەهەڵم و دەچێتە ئاسمان و هەور دروست دەکات لە شێوەی تەرزە.. بەفر.. باران.. دەبارێت.
ئاو دەقی شانۆییە لە ئەنجامی شیکردنەوەی تیشک و وەرگێڕانەوەی بەزمانێکی نوێ لە روانین و بیر و هەست وخەیاڵی ئاهەنگسازانی هونەر، ئەکتەر و دەرهێنەر لە پرۆسەی پراکتیک وپرۆسێسی شانۆدا وەکو هەور و هەڵم وان بینەری هۆشیار هەمیشە ئاگاداری ئەو پرۆسە گرنگەی شانۆیە چونکە دەبێت لەپێش هەمو شتێکدا خۆی بە ئەکتەر بزانێت وەکو (کروتۆفسکی) ئاماژەی بۆ دەکات.
شانۆ ئاوە کاتێک دەقێکی خوێندراوە لەسەر تەختی شانۆ دەبینێت هەست بەو کودەتا سەرتاسەریە دەکات.. کودەتای دەرهێنەر وەکو هەوا وایە بۆ گەیاندنی هەڵم بەهەور و هەور بە باران.. دەق ئاوە لەگەڵ ئەکتەردا روانین و وەرگێڕانەوە و زمانێکی نوێ دەبێتە هەڵم لە شوێن کاتی دیاریکراودا.چونکە لێرەدا مەبەست لەشوێن کاتی لەدایکبونی کارە هونەرییەکەیەو چرکە ساتی لەدایکبونە ئەکتەر فریشتەیەکی هەست پێکراوە دیار و ئاشکرایە، وەکو (غەیبانی) لەوساتانەی کەدەبینرێت و توانای داهێنانی هەیە بیر و هەستەکانمان بۆ دەگوێزرێتەوە و هەڵگری مەشخەڵی رۆشنبیری وجیهان بینیمانە، لەو کاتانەش کەدەیەوێت ئەفسانە دابهێنێ یاخود یاری هونەرییانەبکات.
ئەکتەر فریشتەیە لەگەڵ یاریە هونەرییەکانی خۆیدا دیارە ونادیارە، ئەو ئامادەیە، لە ساتە خورافی و ئەفسانەییەکاندا وەکو فریشتەیەکی راستەقینە هەمو روداوێکی مێژویی دەگوێزێتەوە بۆ ناو کایە مەعریفییەکەی هونەر.. .بەو جەستەیەی کە هەمان جەستەی پێش خورافەیە.. ئەکتەر دەتوانێت هەمان جەستەی بەقوڵایی نهێنییەکانی ژیاندا بگێڕێت.. خەم و دەورەکانی ببینێ بەمەرجێک فریشتەی ئەو هونەرە بێت کەخۆراکی ژیانەو ژیان خۆراکی هەمیشەیی لەدایک بونەوەیەتی، لەم خاڵەوە ئەکتەر دەبێت هەمیشە هەوڵی تەقینەوەی ناخەکانی بدات و تابلۆ رەنگاو رەنگەکانی بینەر بگەیەنێت.. چونکە بینەر تەنیا سەیری جەستەیەک ناکات بەڵکو خوێندنەوەی مەعریفیانەشی هەیە.. پێویستە زمانێکی دەرونی تایبەتی هەبێت ئەویش زمانی دەنگ و نیشانەکانە، ئەکتەر دەبێت هەمو کاتێک

ناوەوەی دەربخات و تەقینەوەی ناخەکانی روبدات لەشێوەی دەلالەتدا.. کـرداری نـاوەوە و دەرەوەی هەبێت.. لەم ساتەدا دەگاتـە بینەر و لە کارەسـاتە خودیـەکان رزگاری دەبێـت.. چونکە ئەو بـە زمانێکی نویَ شـانۆییەکە دادەهێنیَ.. هەمو شـتێک زمانە بەلاَم زمان بۆ هەمو شتێک نیە.. مۆسیقا زمانە.. تەنها تێگەیشتنە چونکە ئەگەر تێروانینی هونەرەکانی ناو شـانۆ بکەین.. دەبینین شـانۆ پەنجەرەی بیرکردنەوەیە.. هۆڵێکە بۆ تیشک و زمانی جۆراو جۆر، زۆر جار پرسیاری دەنگ سەر هەڵدەدات.. ئەوی گرنگە دەنگ شتێکی ماددیە.. ئەکتەر کاتێک کە دەنگ بەکار دێنێت دەبێت تەعبیری بکات لە جەسـتەی جیهانی جەسـتە(مرۆڤە) روبەڕوی بیۆلـۆژی و کۆمەلاَیەتی و عەقڵیە.. لەخانەیەکی یەکگرتوی ئیشـکەردا، ئاشـکرایە.. کە باس لە جەسـتە دەکەین یاخود دێینە سـەر فیزیۆلۆژی جەسـتە لێرەدا تەنیا مەبەسـت لەبزوتنەوەی ماسـولکە و دەمار گیری ئیسـقان و.. هتد.. نایەت یان کارێکی میکانیکی بێت لەجەسـتەدا، بەڵکو ژیانـەوەی کۆمەلاَیەتی و بیرکردنەوەیەتی.. عەقـڵ لای هیگەل هێزێکی لەبن نەهاتوە.. ئەوەی گرنگە لامان عەقڵ هێزێک نیە لەناوەوەی خوددا، یا لە ناو جەستەدا.. بەڵکو لەهەمو جەستەیەکدا هەیە.. پەیوەندی بەهێزی بە جەسـتەوە پەیوەندییەکی هاوکاری پەیوەستەی ئەندامێتیی زیندوە.. ئەمـەش ئەوە دەردەخات کە ئەکتەر بەجەسـتەی بیـر دەکاتەوە، یاری عەقڵ و هەستە و سۆز و هۆش، لەوەوە ئەندامەکانی لەش بکەونە کاری هونەرییانە.. .دەرون وجەستە بەیەکەوە هەڵدەستن ئەمیان بەوی تریان دیاری دەکرێت.. مەعریفە و پەیوەندی بەجەسـتەوە سـەرەتاییە چونکە زمانی جەستە سروشتیە.. هەڵچونەکانی خۆی دەردەخات لەبەر پەرچی کاری مـرۆڤ بەرامبـەر بەدەرکەوتەو روداوەکان.. کە نیشـانە لەزۆر ئەندامی جەسـتەدا دروسـت دەکات.. ئەو روانینەی جەسـتە لەشانۆی بێزمانیشـدا هەمان چەشـن قوڵتـر دەبێتەوە.. چونکـە دەق پێش هەمو شـتێک ناوەرۆکی فیکـری بێدەنگە.. لەدەقی بێدەنگـدا (صامت) خوێنەر دەکەوێتە حاڵەتی روت بونەوە (تجرید) لەکاتی نمایشـدا تەختەی شانۆ جێگـەی یەکگرتنـەوەو بزوتنەوە و سـیمۆلۆژییە، نەکو زمانی وشـە.. چونکە ئەکتەر لەهونەری پانتۆمایدا وشە بەکار ناهێنێت تەنها ناوەرۆک دەگەیەنێتـە بینەر.. بەبیَ وشـە.. ئەمەش دەرکەوتنێکـی هونەری وەکو

هونەری سەما(بالیە)یە.. نواندنی بێدەنگی هونەرێکە لەناوخۆیدا.. ئەم هونەرە لەسەرەتای شانۆوە بایەخێکی گرنگی هەبو.. بەتایبەتی لەچەرخی نۆزدە و بیستدا سەرەتا لای (جاک کۆبۆ) بایەخی وەرگرت پرۆڤەی سەرەکی بۆ ئەم هونەرە دانا.. ئەوەی گرنگە بانتۆمایم ئامرازێکی گرنگە بۆ دەلالەت دروستکردن.. چونکە تەعبیرکردنە لەکێشەی روتبونەوە (تجرید) کەسانی وەکو (جانلۆی بارۆ) و((شارلی شاپلن)و(مارسیل مارسۆ) گەورەترین ئەو کەسانەن کە داهێنانی نوێیان لەم هونەرەدا کردوە.. هەروەها هەوڵی داهێنەرانی بەتوانای وەک(راینهارت و تایرۆف و مایرهۆڵد) گەشەی بەم هونەرەدا.. هونەری بانتۆمایم ئامرازێکی گرنگە بۆ گوزارشتکردن لەزمانێکی تایبەتی کەزمانی جەستەیە(لغە الجسد) لە ژیانی رۆژانەدا نیشانەی بیری هەڵهێنجراوی خۆی دەکات ئەمەش لەرێگەی ماسولکەو دەست و دەم وچاو، لەمانەوە ئاماژە (سیمۆلۆژی) خۆی دروست دەکات.. .جوڵاندنی دەست و سەر لەبزاوتنێکی هونەریدا دەرکەوتنی ناوەڕۆکی درامی ئەم بزاوت و گۆڕانکاریە لەجێگەیەکەوە بۆ جێگەیەکی تر دروستبونی یاخود تەعبیرکردن لەهەست و روداوەکان دەکات لەجەستەدا.. جەستە بەشێوەیەکی سەرەکی کۆی (مفردات)ەکانی زمانی هونەری دەکات.. لەدو حاڵەتی شانۆیی بێزمانی و زماندا هەمان کاری دەلالیانەی هەیە.. ئەکتەر کاتێک کەدەنگ بەکار دێنێت دەبێت تەعبیری بکات لەجەستەی.. دەنگەکانی تریش هەمان چەشن.. چونکە جەستە بەر پەرچدانەوەی کردارە.. دەنگ وجوڵەی جەستەی دەلالەتەکانی نێوان وەرگر و نواندن هەنگاوی تەواوی خۆیان دەنێن دەلالەتەکانی جەستەو کەشێتی و تیشک و دیکۆر و مۆسیقا لەناو زمانە رەسەنەکەی شانۆدا یەکدەگرن.. لای وەرگر دەلالەت دروست دەکەن.. بنەمای کۆمەڵێک پرسیاری مەعریفی دەسازێنن.. جوڵەی جەستەو مۆسیقا و کەشێتی شانۆ (دالێک) بن بۆ دروستبونی چەندەها (مدلول) چەمک.. خەیاڵی فراوان لەسەر بیرکردنەوەی ژیان و بون و تەوەرەکانی تری ژیان.. دروستبونی ئەبستیمێکی تازەو تیکشکاندنی یەکێکی تر.. ئەوەش لەکاتێکا ئەکتەر خۆی لەگەڵ دەوروبەریدا دەدۆزێتەوە.. ئەکتەر دەبێت تیشکێکی رۆحی بێت لەژێر تیشکا سێبەر و جوڵەی جەستەی خۆی بینا بکات.. پەیوەندی جل بە کەسایەتی شانۆیی بەبێ مەدلول

کارێکی وەستاوە.. دەبێت لەبەردەمی بینەردا بگۆڕدرێت.. چونکە ئەکتەر ئافرێنـەرو داهێنەری شـتەکانە لەرێگای ئاماژە (الاشـارە) وە.. چونکە لەنواندنی جەستەی خۆیەوە هۆڵی شانۆ دەکات بە کەشێتییەکی فراوان.. ئەم گۆڕینەی بەرگ بەتەنیا مانای داکەندن و گۆڕینی سەرتاسەرییانەی نیە.. زۆرجار لەرێگەی سـێبەر و تیشـک و گۆڕانی کەسێتیەکانەوەیە.. ئەکتەر دەکەوێتە بەر تیشـکێکی تەلەسـکۆبی لە تاریکیدا.. وێنەی بەرگ وجوڵە و بزاوتە جەسـتەییەکان ئەفسـانەیان سەر دەکەوێت.. زۆر جار بەرگەکـەی دەبێتـە بەرگێکی ئەفسـانەیی.. لەگەڵ مادەکانـدا رەوتێکی تـر وەردەگرێت.. لێرەوە زمانی شـتەکان بەماددەوە دروسـت دەبێت.. جەسـتەی ئەکتـەر هەمو توخمێـک دادەهێنێت.. پێویسـتە زمانی دەنگ و بزوتنـەوەکان دابهێنێـت.. کە ئـەوەش زمانێکی ئەفسـانەییە لەخەون و راسـتی نزیکمـان دەخاتەوە، لێـرەدا ئەکتەر لەخـۆی دەگات و بیرە پەنگ خواردوەکانی دەرونی ئاشکرا دەکات.. چونکە دەبێت سەربەستی خۆی دەربخات نەکو تەنیا دەرونی خۆی شـیبکاتەوە، وەکو لەشـانۆی مەلحەمیدا هەیە، شـانۆ پەیوەنـدی بەلقەکانی مەعریفـەوە هەیە، وەکو دەروونناسـی و رەگەزە زانسـت.. لێـرەدا پە یوە ندی یـە خورافیە کان بونێکـی سـە ربە خۆن.. شـانۆ پێویسـتە هەوڵی تێکهەڵکێشـی کۆمەڵ بـدات بەخورافە (اسـطورە) وە لەنێوان راسـتی و کەسـێتی بێلایەندا. ئەوەش بەرەو قوڵاییەکی تر رامان دەکێشـێت.. گیانێکی زیندو روبەری شـانۆکە بگرێتەوە.. گوتنەوەی دایەلۆژەکان بەگیانێکی شـاعیرانە.. دور لەو شاعیریەتیەی کەنەست (لاوعی) زاڵ ببێت بەسەر خەیاڵی ئەکتەردا یاخود وەکو شـاعیرێک شـیعر بڵـێ: هەوڵێکی نوێ کـە ئەکتەر بیەوێ خودی خۆی لەروانگەی نواندن و جوڵەی جەسـتەو کەشێتی شانۆکەدا لەگەڵ بینەردا بدۆزێتەوە.. لای کرۆتۆفسـکی شـانۆ شـالاوێکە بۆ ناو هۆشیاری (وعی)

(پێزانرا کەبەرهەمی شـانۆیی بەرەو هۆشـاریت دەبـات نەک بەرهەمی هۆشیاری بێت٦).

ئـەم هۆشـیارییە لەیەک ئاسـتدا دەبێتە هۆی روانیـن و بیرکردنەوەی ئەکتـەر.. بیر و هۆش لەگەڵ جوڵەکانی جەسـتەدا شـی ببێتەوە.. نەکو بیر جەسـتەی پێ بجوڵێنێت.. هەروەکو ئەکتەری تەقلیدی پێی لەسـەر

دادەگریت.. کەبیر وخەیاڵ کاری نواندنیان پێ ئەنجام دەدات.. ئەم بوعدە تەنیا دەبێتە هۆی دروستبونی دوبارەبونەوەی بون.. دیوارێک لەنێوان وەرگر و ئەکتەردا دروست دەکات چێژی جەستەو نواندنەکە دەکوژێت.. ئەوەی گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین داهێنانی ئەکتەر دەبێت هەست بکات چۆن جوڵەی جەستە و ئاماژە و روانینەکان بەر جەستەی تیشک و مۆسیقا و دیکۆر بکات.. ئەو کەسێکە دەوری کەسێکی تر دەبینێت پێویستە هەمیشە هەوڵی نوێکردنەوە بدات.. نەکو دوبارەبونەوە.

نوێبونەوە لەزمان و دەنگ و جوڵە و هاوار.. هتد. بەو جۆرە شانۆییەکە بەرەو نەمری لەدایکبونی خۆی دەچێت.. ئەکتەری رەسەن لەبینای درامی و کەشێتی و کۆی دەلالەتی هونەرەکەیدا هەمیشە هەوڵی لەدایکبون و بەرجەستە بون و بەرەو پێشچون دەدات بەبێ دوبارەبونەوە، دەبێت ئەوە بزانێت کە هونەری شانۆ تەنیا بریتی نیە لە دەرونزانی و تەنیاپێکهاتەی درامیش نیە، بەڵکو دەبێت هەوڵی داهێنانێکی ئیستاتیکی بدات.. ئەم گوتارە لە شانۆی کوردیدا.. توشی دابچڕان و دڵە راوکێ هاتوە.. جەستە پڕۆڤە کار و ئەزمونکاری جەستەیی و مەعریفی هونەریی نیە.. بەو پێیەی فێرکراوە تەنیا ئەو دایەلۆژانە بڵێتەوە کە دەرهێنەر بۆی دیاریکردوە.. ئەمە سنورێکە ئەکتەر نەیتوانیوە رزگاری ببێت.. لەبازنەیەکدا خولاوەتەوە.. لەکاتێکدا ئەکتەر پێویستە خۆی بتوانێت مانای لەدایک بون هەڵبگرێت.. ئەمەش لە زمان و جەستە و رۆحدا.

کاری شانۆیی.. ئاهەنگە.. بەشداریکردنە.. کۆمەڵێک فریشتە یاری راستیەکانی ژیان دەکەنەوە.. ئاوێنەی رابردو و ئێستا و داهاتوی بینەرن.

شانۆ هۆڵێکە سەدان ئاوێنەی بریسکە داری تێدایە.. شەوقی هەموی روبەرەکانی ژیان دەگرن.. دەرهێنەر لە روانین و تیشکەکانی خۆیەوە پرۆسەی گواستنەوەی دەق دەکات بۆ دروستبونی وێنە هونەریەکان بینای تەواو کاری شانۆ دەبێت بینای ژیان لە دەقدا بکات لەوێنەی هونەریدا رەنگی پێبداتەوە.. ئەکتەریش ئەو فریشتانەن کەخۆیان لە مەشقی کەسێتییەکاندا بەرجەستە دەکەن و لەکەسێکەوە دەبنە فریشتەیەک.. بەزمانێکی هونەری داهێنانی دەق دەکەن.

ئەکتەری کورد هەتا ئێستاش بەخوازراوەیی لەکارەکاندا رۆڵ دەبینێت و

کەم شانۆ تونیبێتی پرۆڤە بە ئەکتەر بکات کارە هونەریەکان بە خێرایی کراون بە تایبەتی بواری فلم سازی بە پیکابێک دەچن بۆ دێیەک و بەیەک رۆژ فلمەکە تەواو دەبێت و دێنەوە.. جێگەی سەرسوڕمانە زۆربەیان لە کاتی پرۆڤە کردندا دەکەونە کار ئەمەش کۆمەڵێک هۆی سەرەکی هەیە.. هەتا ئێستاش ستۆدیۆی ئەکتەرمان نیە.. لەپاڵ هەمو شتێکدا دەبێت ئەو لۆجیکە تێک بشکێت.. ئەم یەکگرتنەوە هونەریە پێویستە بەرجەستە ببێ و هەتا شانۆ لەو پاشاگەردانیە رزگاری ببێ و رواڵەتی هونەری خۆی وەربگرێت ئەمەش خاڵێکی گرنگە شانۆی کوردیی هەوڵی بیناکاری خۆی نەداوە لەچوارچێوەی تیپە هونەریەکاندا پرۆڤەو مەشقی هونەریەکان بەردەوام نەبوە.. لەپاڵ ئەوەشدا هیچ لێکۆڵینەوە و باسێکی تیئۆری لەسەر شانۆ نەبوە.. نەبونی رەخنەو لێکۆڵینەوە بۆتە هۆی خولقاندنی دەرفەتێکی گەورە.. ئەگەر شانۆی کوردی بە توانایەکی تەواو هەوڵی بیناکاری خۆی بدات بێگومان دەتوانێت کۆمەڵێک ئەکتەری بەتوانای بۆ شانۆ پەروەردە بکات.. چونکە هەوڵی ئەکتەرێکی باش زۆر جار لە بەناو دەرهێنانێکا کوژراوە.. یان ئەو بەهۆی بێتوانایی ئەکتەرەوە توشی گرفت هاتوە.. تا ئێستاش زۆربەی جەستە لەسەر تەختی شانۆ خواستراو بوە.. دەرهێنەر لەملاولاوە ئەکتەری هێناوە.. کە هیچ لە مەعریفەی ئەکتەر و شانۆ نازانێت جگە لەلاسایی کردنەوە.. ئەگەر چاپچیەک یان سەرکردەیەکیان بوێت دەچن پیشمەرگەیەک دەهێنن نەک ئەو رۆڵە بە ئەکتەرێک ببینن.. ئەمەش لە زنجیرەکاندا تەواو کاری خراپی نیشانداوە.. هەست دەکەیت تەنیا لاسایی رۆڵێک دەکرێتەوە.. ئەمەش ئەنجامی ئەوەیە تەنیا کار لەسەر رابردو روداوی ئاسایی و بینراو دەکەن کە رۆڵی بە هەمو کەسێک دەبینرێت.. نەکو بۆ ئەو داهێنانەی کەشانۆ و سینەما دەیەوێت.. تەنیا دەقێکی نوسراوی بەزمانی خۆی گوتۆتەوە.

ئەو نەخۆشیانە کارێکی گەورەیان کردۆتە سەر جەستەی شانۆ بەگشتی، هەتا ئێستاش بیرکردنەوەی لەدەرەوەی خۆیی و لەدەرەوەی کایە مەعریفیەکانی عەقڵی کوردیدا بوە چونکە نەیتوانیوە سۆسۆلۆژیایەکی تایبەت بەخۆی دروست بکات.. یاخود لەناو عەقڵی کوردیدا بیر بکاتەوە.. پێکهاتەکانی شانۆ (دەق و ئەکتەر و تیئۆر و دەرهێنانە).. دەقی کوردی

زۆر کەمــە ئەوانەش کــە بڵاوبونەتەوە زۆربەی هــەرە زۆریان تەقلید ئامێزن.. لەبوارەشدا پڕ لە کەموکورتی زۆر بەزمانێکی دور لەزمانی نوێی شانۆ نوسراون.. یاخود دەرهێنەر پەنای بردۆتە بەر دەقە بنیاییەکان کە ئەوەش نابنە موڵکی شــانۆی کوردی چونکە عەقڵی کوردی نین.. تیئۆر و ئەکتەر و دەرهێنەریش لەســەرەتاوە پەنجەمان خســتۆتە سەر.. ئەو هۆیانە کارێکیان کردوە کە شــانۆی کوردی کێشەکەی بۆتە کێشەیەکی ناعەقڵانیانە.

لێرەوە بەرەو هەوڵدان بۆ رزگاری لەو بازارەی کە هەر کەسە بەویست وخواســتی خۆی راست وچەپ بەسەر شــانۆدا بهێنێ.. چونکە شانۆی کوردی پاش بیســت وپێنج چەرخ لەژیانی شــانۆی جیهانیدا تا ئێستاش نەیتوانی باسی لێوەبکەین ئەمەیە کارەسات! هەرچەندە زۆربەی هۆکان دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی کەشانۆی کوردی هەوڵی بیناکاری خۆی نەداوە وخاوەنی هیچ تیئۆرێک نەبوە و نەیتوانیوە سوتۆدیوی ئەکتەری هەبێت.. چونکــە ئەگەر لەلایەنەکانی تریشــدا دەوڵەمەند بێت بەبێ ئەکتەر پەکی دەکەوێت.. تەنیا جەستەیەکی رازاوەی بێ گیان دەردەچێت.

لێــرەوە هەوڵدان بۆ رزگار بونی ئەکتەر وخۆدۆزینەوەی کاتی خۆیەتی بگەڕێینــەوە بۆ جەســتەی ئەکتــەر.. گرنگی ئــەو لەوەدایــە کەمرۆڤە.. پەیوەنــدی بەکەسێکــی تــرەوە هەیــەو کــردار و هەســت و ئاڵوگــۆڕ لەنێوانیانــدا هەیــە و هەوڵدان بۆ تێگەیشــتن لەخودی خــۆی لەرێگەی هەڵســوکەوتی مرۆڤێکی ترەوە.. چونکــە ئەکتەر نابێت فۆتۆکۆپی خۆی بکات هەروەک (ستافسلافســکی) پەنجەی دەخاتە سەر نابێت ئەکتەر و هونەرمەنــد لەســەر بناغەی ئیلهام کار بکەن.. چونکــە داهێنانی ئەکتەر شــتێک نیە، هونەری نواندن پەیوەندی بەکاتێکی زەمەنی دیاریکراوەوە هەیە.. لێرەوە بەرەو سەربەستیەکی تەواوی ئەکتەر دەچین.. یاریەکانی جەســتە بــۆ نواندن پێویســتی بەهەوڵدانێکی زۆر هەیــە.. دەبێت لەژێر درەختی رۆشــنبیری و هونەری وهمومی بەرزی هونەریانە و کەشێتی خەیاڵــی فراوان خۆی پەروەردە بکات.. پەیوەندیەکانی لەکاتی نمایشــی شانۆییدا پێکهاتەی کردار و بابەت و وەرگرە بەڵام لەپرۆڤەی شانۆییدا لەنێــوان ئەکتــەر و بابــەت و دەرهێنەردایــە ئەوەی جێگەی ســەرنجە پەیوەندیەکانی ئەکتەرە بەدەرهێنەر و نوســەر وبینەر و فەزای شــانۆ..

ئەکتەر کۆدەتایەکی گەورەی کەوتۆتە بەردەم ئەم کۆدەتایە هەمیشە وەکو هەڵم وئاو و باران وایە.. چونکە جەستەی ئەکتەر پەیوەندیە جەدەلیەکان دروست دەکات.. لێرەوە لەجەستەوە دەست پێبکەین.. جەستەی مرۆڤ کە پانتایی نمایشی شانۆیی پڕ دەکاتەوە.. دەبێتە هۆی داهێنانی ئەو دەلالەتە فراوانەی تیئۆرەکانی شانۆ و زانیاری مرۆڤە (ئەنتەرپۆلۆژیا) بەرهەمی بهێنێت.. فەزا لاسایی کردنەوەی زانستی و رۆشنبیری ئەکتەرەکانە.. جەستە فیزیۆلۆژی و نیشانەو دەلالەتەکانی شانۆ دروست دەکات.. ئاشکرایە لەسەرەتای مێژوە وە ملیۆنان مرۆڤ بەبێ چێژی جەستەی خۆیان سەریان ناوەتەوە کە ئەمەش نامۆیی دروست دەکات.. جەستە تەنیا لەرێگەی نمایش و بینینی کەسێکی ترەوە تێروانینی لەسەر کراوە.. لای خود شتێک بوەو لای کەسی بینەر شتێکی تر سەردەمی تەکنەلۆژیاو پێشکەوتنی رەورەوەی زانستی و بیری مرۆڤایەتی ئەو رەوتەشاراوەی تێکشکاند.. جەستە لەسەر تەختەی شانۆ و فلیمە سینەماییەکان توانی خود ببینێ و خۆی بدۆزێتەوە.. چێژ وەربگرێ.. دەیان ئامراز بونەتە هۆی تێکشکاندنی ئەو ئەفسانەیە.

لە کۆمەڵگای کورددا نەک لە بوارەکانی تردا جەستە ئازاد نەبوە، بەڵکولە شانۆشدا وەکو جەستەیەکی سەربەخۆ و ئازاد چێژی لێوەرنەگیراوە.. دەرکەوتنی جەستە بۆتە مایەی تاوانێکی گەورە.. زۆر خاڵی گرنگ هەیە ئاماژەیان بۆ بکەین.. ئەوەی گرنگە جەستە سەربەست نەبوە.. ئەوە لەلایەک بۆ بنەما سۆسیۆکۆمەڵایەتیەکەو لەلایەکی تر نەبونی کاراکتەری بەتوانا لە گەیشتنی دەلالەتەکانی خوێندنەوەی جەستەدا بنەمایەکی تەقلید ئامێزی هەبوە.. جگە لەوەش کە توانای یاریە هونەریەکانی نەبوە.. جەستەی ئێمە پۆشراوە.. سەربەستی کارە هونەریەکان و داهێنان و ئافراندن دەپێچێتەوە دیوارێک لەنێوان روانین و دەق و گەیشتنی کرۆکە هونەریەکاندا دروست دەکات.. شانۆ بێبەشە لەنواندنی هەمو کارێکی بینراوی جەستەیی.نێر یاخود مێ.. جگەلەوەش ئێمە تەنانەت هەتا ئێستا هەنگاوێکمان نەبوە بۆ سینەما کە سینەما بێت.. کۆمەڵگای ئێمە لەزۆر بواری پێشکەوتنی مرۆڤایەتیەوە بێبەشە.. لەشانۆشدا جەستە بەو بەند کراویە ماوەتەوە.. چێژ لەزۆربەی روبەرەکانی ژیان مرێندراوە.. زۆر وشەی گرنگی ژیان خەتیان بەسەردا دێت.. چارەسەری کێشە

مەعریفیەکان تەنیا ئەو دەقە کۆن و بەسەراچوانە دەبن کەپەیوەندیان بەکێشە ئەبستیمیەکانی سەردەمەوە نیە.. قەڵای ئێستای ژیان لەوە زیاتر رۆچوە.. بەتایبەتی ژیانی شارستانی کورد.. دەبو دەمێک بوایە کۆمەڵێک هەنگاوی گرنگ بنرایە.. هەتا غەریزەی نەخۆشیەکانی کۆمەڵ بدۆزینەوە.. ئێمە هەتا ئێستا نەمان توانیوە خۆمان لەمەسەلەی سێکس بدەین.. تەنانەت لەدەقیشدا کەمتر چونکە تەنیا یەک لایەنمان لە سێکس وەرگرتوە ئیدی ئەوانی تر هەمو کەوتونەتە ژێر پەردەیەکی غەیبیانە.. .گەڕان تەنیا بۆ کۆمەڵێک رستەی شیعاری و ئەو شتانەی کە هەمو کەسێکی کۆمەڵ بەپێی باری ژیان و چەوساندنەوەی خۆی لە هونەرمەندەکە باشتری بزانێت.. گەرانی هونەرمەند گەڕانێکی ئەنتۆلۆژی ئەقڵانیانەیە هەتا بتوانێت دەلالەتی نوێ لە کایە مەعریفی.. سۆسیۆکۆمەڵایەتی کۆمەڵدا بدۆزێتەوە.. نەکو گەڕان بۆ رستەو روداوی سواو.. شارلی شاپلن وشەی بەکار نەدەهێنا بە بانتۆمایم نەک هەمو ئەوروپا بەڵکو کاریکردە سەر جیهان.. تەنانەت هیتلەری ریسوا کرد.. هەر بۆیە شانۆی کوردیش پێویستە لەو تەوقە رزگاری ببێت.. نەکو ئەو خەیاڵە فراوان و بەهەشت ئامێزە رەخساوەی فریشتەکانی هونەر (جوانکاری شانۆ) بەگوتارێکی سیاسیانەی سواو بمرێنن جەستە وەکو هەر شتێکی تر میکانیزمی جوڵەو بزاوتن و نیشانەو ئاماژە دەلالیەکانی کارە شانۆییەکانە.. دەقێکی نوسراو لە پرۆسیسی کار کردنی هونەریانەو ئاوێنەی نوێی هونەریدا رەنگ پێدەداتەوە.. ئەکتەری سەرکەوتو تەنیا دەقی شانۆیەکی نوسراو ناخوێنێتەوە.. بەڵکو لەو گێڕانەوە نمونەییەی شانۆییەکە دەچێتە دەر.. ئەمەش دەیان پرۆسەی هونەری دەگرێتە خۆ.. ئەگەر ورد بینانە سەیری شانۆی کوردی بکەین زۆربەی گوتارە ئیستاتیکیەکانمان دەمرن.. دەشاردرێنەوە چونکە هەتا ئێستا زیاتر گێڕانەوە و گوتنەوە و خوێندنەوەیەکی ئاسایی دەق بوە.. نەکو وێنە گرتنی ئیستاتیکیانە زیاتر گوتارێکی کۆمەڵی(خطاب الجماعی) بوە.. تاکێتی بەسەر راچەنینی کەسەکاندا زاڵ بوە.. جەستە (دالێک) بوە توانای دروستبونی دەلالەت و چەمکی نەبوە، چونکە کەمتر توانای داهێنانی هونەریانەی هەبوە.. بە تێروانین و بیر وجەستە و یاسای نەگۆڕی دەرهێنەر و نوسەرەوە گیرساوەتەوە.. دەرهێنەر دایەلۆژی

داوەتێ و وەکوخۆی خوێندویەتیەوە.. لێرەدا ئەکتەر چێژی نامێنێ.. خۆی لەکارە هونەریەکاندا نادۆزێتەوە.. دەلالەت دروست ناکات.. دیوار لەنێوان خۆی و بینەردا دروست دەکات.. هەر کات ئەکتەر لەو دیکتاتۆرییەی دەرهێنەر رزگاری نەبو مانای ناگاتە وەرگر.. پەیوەندی ئەکتەر بە داهێنانی شانۆوە دیسان وەکو هەڵم وایە لە دەسەڵاتی نوسەرەوە دەست پێدەکات.. یەکەم کودەتای ئەو کودێتایەیە بەسەر دەقدا و خۆ دۆزینەوەیەتی واتە چۆن ئاو دەبێتە هەڵم و هەڵم بە هەور و هەور بە باران بەو چەشنە دەبێت تاکێتی و کەسێتی خۆی لە داهێناندا بدۆزێتەوە.. نەکو ئیشی بۆ بدۆزێتەوە ئەکتەر دەبێت خۆی بەسەر دەقدا بتەقێتەوە.. ئەو کاتە وەکو ئەکتەرێکی سەرکەوتو دەردەکەوێت و دەگاتە بینەر.

بینەر بەهۆی خەیاڵی فراوانەوە پانتایی درامی پڕ دەکەنەوە دیمەنە شانۆییەکان ئەکتەر و بینەر لەناو فەزایەکی ئافرێندراودا کۆدەکاتەوە نوسراوەکانی دەق دەگوێزرێتەوە بۆ نەشتەرگەری جوڵەو نیشانە دەلالیەکانی شانۆ چونکە ئەکتەر نواندنی روداو و کردار ناکات بەقەدەر ئەوەی نواندنی ئەو تەوژمە فراوانە دەکات کە تابلۆی هونەری و مادە وشتە ونەکانن(لامرئی).. دەقی شانۆیی توخم و بەرهەمی ئایدۆلۆژیانەیە کردارە پرۆسیسیەکانی لەکارە هونەریەکەدا بەدرامی شانۆوە بەراورد دەکرێت.. چونکە لەهەمو کاتێکدا دراما بەرهەمهێنەری دەقە.. دەبێت پێچەوانەی بکاتەوە.. هەمو نمایشێک لەدایکبوی ئەو دەقەیە.. کە درامای تێدا لە دایکبوە.. ئەم پەیوەندیەش تەنیا لە پرۆسیسەکانی کارە هونەریەکەدا لەدایک دەبێت نەکو دەسەڵاتی داسەپاوی زەمەن ومێژو.. هەڵخەڵتاندنی بینەر بەناوی ئایدۆلۆژیا و گوتاری سیاسیانە.. ئاشکرایە هەمو دەقێک هەڵقوڵاوی توخمێکی ئایدۆلۆژیانەیە.. بەو واتا تەقلیدیە نا کە ئایدۆلۆژیا تەنیا بریتی بێت لە چین و دەستە رامیارییەکان یاخود چینێکی کۆمەڵ یا خوێندنەوەی دەق تەنیا بریتی بێت لە ئایدۆلۆژیایەکی روت.

فەزای شانۆ بە جوڵەو یارییە هونەریەکان ئەکتەر دروست دەکات، بەپڕکردنەوەی پانتایی دەق.. لێرەوە پەیوەندیە جەدەلیەکانی نێوان (نوسەر و دەرهێنەر و ئەکتەر) دروست دەبن بە جۆرەی کەشێتی نومایشەکە

دروست بکەن.. شانۆ لەئاهەنگی هونەرییانەدا بگەیەننە بینەر.. لێرەوە چێژ لە بنەمای دەقێکی هونەری لەشانۆگەرییەکەدا دروست دەبێت.. بینەر چێژی لێوەردەگرێت وخەیاڵێکی فراوانی بۆ دەڕەخسێت.. چونکە بینەر ئافرێنەری سێیەمە لەشانۆدا.. بەو جۆرە دەق لەژێر دەسەڵاتی نوسەردا دێتە دەر و پەیوەندی نێوان نوسەر و دەرهێنەر و ئەکتەر دەبێتە پەیوەندی نێوان بابەت و ئەکتەر و دەرهێنان.. ئەمە لەسەرەتای پرۆڤەدا دەست پێدەکات.لێرەوە ئەوە دەردەکەوێت ئەکتەر بینای خۆی لە پرۆڤەی شانۆییدا لەگەڵ دەقەوە سەرەتا هەڵدەگرێت پاشان لەگەڵ دەرهێنەر، لەو تەوقە سیستەمی هونەرییانەی خۆی دەسەپێنێ.. نە دەرهێنەر دەبێتە دایەلۆژ دابەشکەر، نە نوسەریش هێزێکی غەیبانی.. چونکە ئەکتەر نواندنی شانۆیی دەکات.. دەرهێنەر کەسێتیەکی ناوەندە لەنێوان نوسەر و ئەکتەردا..

دەرهێنەر

دەق.. .. .. ئەکتەر

بینەر

نومایشی شانۆیی ڕەنگدانەوەی هەوێن و کرۆک و ڕیتواڵی دەقێکی نوسراوە کە کودەتایەکی هونەریانەی بەسەردا کراوەو دەرهێنانیش ئەو کارە ئێستاتیکی و گەیاندنە هونەرییە و گۆڕانکارییەیە کە کودەتای خۆی دەکات و ئەکتەریش هەڵدەستێت بەنواندنی بەزمانی داهێنەرانەی خۆی وەریدەگرێت.. ئەگەر بەچاوێکی ڕەخنەگرانەوە بڕوانینە شانۆی کوردی ئەوە دەبینین ئەو پەیوەندیە جەدەلیانە زۆر کەم ئەنجامی خۆیان پێکاوە.. چونکە بەردەوام لەژێر کار تێکردنی میتافیزیقانەی شانۆی کلاسیکیدا بوە.. دەرهێنەر بە ئارەزوی خۆی یاری بەچارەنوس و روانین و بیرکردنەوەی ئەکتەرەوە کردوە.ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لەلایەک ئەکتەر وەک فریشتەیەکی ڕۆشنبیر و توانای هونەری نەبوە ئیدی دەرهێنەر بەپلەی زانینی خۆی کاریکردوە.. ئەگەر چاوێک بەدەقدا بخشێنین زۆربەی دەقەکان یا بەمردوویی هێنراونەتە سەر شانۆ یاخود مردێنراون.. شانۆی کوردی لەسەرەتاوە دەق دەخوێنێتەوە.. گۆڕان و روانینی دەرهێنەر تەنیا لابردن وکەمکردنەوەی چەند دیالۆژێکە زۆربەی ئەو دەقانە خراونەتە سەر تەختەی شانۆ بیانی بون ئیدی مەسەلەی

تازەگەریتـی و هاوچەرخێتـی کەم تا زۆر ئـاوڕی لێنەدراوەتەوە.. ئایا تاچەنـد زیندوە وگیانی زیندویـی بەبەردا دەکرێـت؟ گۆڕینی هونەری تـا چ رادەیەک تازەگەریتی بەسـەردا دەکات.. کرۆتۆفسـکی شـانۆیی (میری خۆراگـر، الامیر الصامد)ی (کالدیـرۆن)ی دەرهێناوە پەیوەندی سـیناریۆی دەرهێنەر بەدەقەوە وەکو پەیوەندی لەحنێکی جۆراو جۆرە بەمۆسیقاوە یان دیمەنێکی بەرایی.. ئەمە کارێکی گرنگە زۆرجار شانۆی کـوردی پەنا دەباتە بەر دەقە بیانیەکان بەبـێ ئەوەی بزانێت کام دەقە هەڵگـری ئازار وخەون و ژانەکان و چارەسـەری کێشـە مەعریفیەکان دەکات.. تـا چەند دەماندۆزێتـەوە ئەم کارەش پرۆسیسـێکی گەورەی دەوێت چونکە ئەم پەیوەندیە لامان تەنها دەقێکی ئاسـایی بوە.. ئەمەش پرۆسیسـی کار کردنی هونەریانـە توانای ئیشـکردنی لەناویدا نابێت.. شـانۆی کـوردی لە گوتـارە مەعریفیەکاندا بزر بـوە.. گوتارێکی نوێی نـە ئافراندوە.. چونکـە گوتاری سیاسـی و کۆمەڵایەتـی و مەعریفەی کوشتوە لەسەردەمانێک رق وقین بەرامبەر بە رژێم گەران بو بۆ چەند رسـتەیەک کە دژی بکرێت.. کەمێک گرەکەی دەرونـی دابمرکێنێتەوە.. ئیتر زۆربەی کارە شانۆییەکان گوتاری ئیستاتیکیان بزر کردوە.. نزیک بونەوە لە شیعارات و زاڵبونی ئایدۆلۆژیا لێرەدا نا عەقلانیەت دروست دەبێت.. ئەم نەخۆشـیە ئێسـتا پەرەی سـەندوە بەلای زۆر کەس شانۆ تەنها نیشـاندانی هەرزەییانەی دروشـم و کۆمەڵێک کێشەی دەرونییە.. ئەوانەی کە هەمو کەس بەچاکی دەیزانێت.. واتە تازە هونەر بگەڕێننەوە بۆ قیتارەکەی سـتالین و چاو لەکەللە سـەرەکەی مایردهۆڵد و دەیانی تر بپۆشـن.. ئێمە نەک هونەرمان بـەوە کوژرا کەبێ ئاگایی هونەرمەند و دەرهێنـەری بێتوانا بەڵکو لەگەڵ زۆر لەلایەنی رامیاری بەبێ ئەوەی ئاگایان لەرەوتی نوێی هونەر و ئاسـتی رۆشنبیری جیهانی ببێ دەست وەردەدەنە کاری هونەری بەچەمک و دەستەی سیاسییەوە دەیبەستنەوە زۆر رای سەیر دەردەکرێت، لێرەدا بەرەو ئەوە برۆین گوتاری سیاسی یاخود کۆمەڵایەتی(خطاب سیاسیە- خطاب الاجتماعیە) زاڵ بوە بەسەر گوتاری ئیسـتاتیکی و هونەریان بەرەو خنکانـدن بردوە.. ئەم هۆیەش بۆتە هۆی ئەوەی زیاتر بینەر لەشـانۆ بکێشـێتەوە ئـەو جمهورەی کە هەیبـوە لەدەسـتی بـدات.. لەلایەکی تریش نـەک ئەکتەری پـەروەردە

نەکــردوە بەڵکو ئەویش لەگەڵ رەوتە مردوەکەدا مردوە.. جەســتە لای ئێمە لاســایکردنەوەی کەسێکی سیاسییە یان کێشەیەکی سواو.. ئەکتەر خــۆی ئازاد بێت ئەوســا ئــازادی بەخەڵکی دەگەیەنێــت.. خوێندنەوەی جەستەیی بینا دەکات.. جەستەی ئەکتەری کورد لەنێوان هۆش وهەست (الوعــی و اللاوعی) دا خۆی نەدۆزیوەتەوە هیچیان بەتەواوی بەســەر راچەنینــی ئەکتــەردا زاڵ نەبون.. چونکــە زۆربەی ئەکتــەری کورد تا ئــەو رادەیە فێرنەکراوە بزانێت چۆن دەچێتە نــاو نواندن.. یاخود پلەی رۆشنبیری ئەوەندە نەبوە بتوانێت ئاستەکانی دەرونزانی بزانێت ولەناو پانتایــی شــانۆدا پەیوەندیەکانــی خۆی بەیاریە هونەریەکانی دروســت بکات ئەکتەر دەبێت داماڵینی نەست (اللاشعور) بکات چونکە روانینەکان لەرێگای هۆش و هەســتەوە (الشــعور) دەگەیەنێــت و یاریەکانی خۆی لەنواندندا دەکات.. بیر و سۆز و جەستە(الفكر والعاطفة والجسد) نابێت لەیەکتــر جیا بکاتــەوە.. چونکە نواندن زەمەن لادەبــات.. دیواری نێوان رابردو و ئێستا.. ئەو کردارە وەردەگرێت کە رویداوە.

لێــرەدا بــەرەو ئەوە برۆین کە هەســت و نەســت بینا دەکات شــانۆی کلاســیکی و تەقلیدی پەیرەوی نەست(اللاشــعور) ی دەکــرد.. بونیادی نەســت پێکهاتــەی ئاڵۆزی بابەت و وێنەی جۆراو جــۆرە.. پەیوەندە بە ژیــان و چەمکــی جیهانی تاکــە کەس.. ئەگەر کاتێک مێــژوی کۆمەڵ و فەرهەنگی هەمو مرۆڤایەتیش بێت هەر لەو بوعدەی خۆیدا دەمێنێتەوە.. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ شتراوس وجاک لاکان ئەوە دەبینین بونیادگەریانە بەرەو کۆجیتۆیەکی ئەقلانیمان دەبات لەو حاڵەتە تەقلید ئامێزە دەربازمان دەکات کە ئەکتەر بەنەســت (اللاشــعور) نواندن بکات.. پێویستە ئەکتەر لەنێوان ڕیتواڵ شــانۆدا لەگەڵ داهێنان وخەون و هەســت و نەستە ون و ئاشــکراکانی خۆیدا بگەڕێــت.. لەرێگای هۆشــیاریەوە (وعی) لەکارە هونەریەکەیدا خۆی بدۆزێتەوە.. یاریەکانی جەستەی ببێتە یاری (عەقڵی و سۆز و بیر و جەستە) یاریەکی عەقڵانییانە کە دەلالەتی خۆی بگەیەنێت، نەکو لەهەمو شــتێک بێبەشــمان بکات لە شەپۆلی نەست (اللاشعور) دا چونکە نواندن یاری هونە رییە ئەم کەســێک بێت و ئەوی تر کەســێکی تر.. لەگەڵ جەدەلیەتی درامی و کەشی شانۆدا بەرجەستەیان بکات، هەر کەسەیان ئەویتر تەواو دەکات و کارە شانۆییەکە بگاتە کاملبون لەگەڵ

سێ حاڵەتی سەرەکی (درامی و ئەفسانەیی و ئیستاتیکی) چونکە لە شانۆدا یەک گوتار هەیە ئەویش گوتاری شانۆیە، شانۆی نوێش بەرەو پێکهاتەی ئیستاتیکی و نەشونمای هونەریانەی خۆی دەکات ئەمەش لەزیندوێتی جەستەی ئەکتەر چێژ دروست دەکات و دەگاتە لوتکەی خۆی.. ئەکتەر دەبێت روانینی بینەران شەپۆل پێبدات هەمیشە هەست بە لەدایکبونەوە وپاکژ بونەوە بکەن.. هونەر پرۆسیسێکی قورس و ئاڵۆزە پرۆسە و کردارە هونەریەکان پێویستیان بەتوانایەکی لە رادەبەدەر هەیە.. هەمیشە لەگەڵ مردنی جەستەی ئەکتەردا دەمرێت.. بۆیە پێویستە ئەکتەر ئەوەندە فریشتەی هونەر بێت مانای لەدایکبون هەڵبگرێت.. نەکو لەخەونێکی کۆتایدا سەربنێتەوە.. ئەکتەر دەبێت هەمیشە هەوڵی هونەری و رۆڵی ئەزمونگەریی جیهانە راستەقینە سۆسیۆکۆمەڵایەتیەکە بدات.. ئەوەی لێرەدا گرنگە خۆ دۆزینەوەیەتی.. ستانسلافسکی هەوڵی ئەوەی دەدا کە ئەکتەر خودی خۆی بدۆزێتەوە لەچوارچێوەی شانۆ لەوڵات و زەمەن و واقیعیەتی خۆی واقیعیەتی ناوەوە (داخلی) ئەم خاڵە زۆر گرنگە چونکە ئەکتەر دەبێت ئەو هەوڵانە بدات.. چونکە گشت کاتێک لەژێر تیشکی تازەگەرییانەو تاقیکردنەوەدا دەژی.. هەمیشە لەکردارەکانی مانای لە دایکبوندا دەگەێنێت چونکە لەرێگەی دەنگەوە ئاماژە بەشیکردنەوەی دەنگ دەکات.. تەعبیر دەکات لەدەرونی خۆی.. بەدەنگی یاخود بزاوتە جەستەییەکەی جوڵەی دەم وچاو و ماسولکە و دەست و.. هتد. ناکۆکی لەنومایشدا ناکۆکیەکی دەرونیە.. لەگەڵ وەرگر.. ئەکتەر لەرێگەی هاندەرێکەوە پەرچە کرداری دەرەوە دەکات.. چونکە لەگەڵ هاندەری کردار پێکەوە دەئاخافتێن.. بینەران هەستیان دەخەنە ناو کەسێتییەکەوە.. ئەمەش پێویستی بەگیانێکی زیندوی نوێ هەیە.گیانێک کە وەکو پەپولە بەسەر خەیاڵی بینەرەوە بنیشێتەوە چونکە ئەکتەر هەمیشە دەبێت ئاهەنگسازی لەگەڵ کەشێتی شانۆ و بینەراندا بکات.. خودی خۆیی و مردن و ژیان لەرێگەی فەرهەنگی مرۆڤایەتیەوە دەربخات چونکە شانۆ وەکو کارگەیەکی تاقیکردنەوە وایە.. ئەکتەرەکان سەما و نواندنی تیادا دەکەن.. لێرەدا عەقڵی نهێنی وەستاوە.. بەرهەمهێنانی لە جەستەیەکی داهێنەری تاکە کەسەوە کە تەقینەوەی ناوەوەی لە تێگەیشتنی هونەر و ژیان و لەنومایشێکی

شانۆییدا دەردەخات بەبێ ئەوەی لەناوەوە پەنگ بخواتەوە.. داهێنان و نواندنی هونەریانەی ئەکتەر لەرێی ئاماژە (الاشارە)وەیە، نیشانە پەرچە کردارێکی مرۆڤایەتیە.. بزوتنەوەی ئەکتەر ئاماژەیە.. ئاماژە هەرگیز بەبێ تێگەیشتن نابێت چونکە پرۆسیسێکی نهێنیە. زۆر شت هەیە لەشانۆدا، لێی تێناگەین و هەستی پێدەکەین.. ئەمەش پابەندی بیر نیە.. بەڵکو پەیوەندی تۆ دروست دەکات.. کار دەکاتە سەر جەستە هەرکاتێک هەست پێکرا مانای ئاماژە (الاشارە) دروست دەبێت، ئەکتەر دەبێت تەنیا بۆ خۆی و بینەر نمایش نەکات.. بەڵکو لەناوەوەی خۆیەوە بۆ دەرەوە.. نەکو لەپێناوی شتێکدا لەدەرەوە.. ئەکتەر فریشتەیە هۆڵی شانۆ دەکات بە بەهەشت و دۆزەخ.. ئەکتەری سەرکەوتو لەژێر کار تێکردنی تیشکی شانۆییدا جوڵەکانی خۆی لە میکانیزمی تەقلیدی دەپارێزێت، سەماو یاریە هونەریەکانی خۆی دەکات بەوێنە کە تیشک کار بکاتە سەر هەمو جەستەی.. وێنەو کەشێتییەکی گونجاو بخوڵقێنێ. زۆرجار لەرێگەی سێبەری خۆی لە کەشێتی شانۆدا ئەفسانە دادەهێنێ پەیوەندی تیشک لەشانۆدا بەئەکتەرەوە پەیوەندیەکی جەدەلیانەی پڕ لەدەلالەت و ئاماژەیە تیشکێکی زەرد یاخود سەوز، سور، شین لەسەر جەستە دەبێت دەلالەیەکی نوێ بینا بکات.. تیشکی شانۆی سەرکەوتو هەمیشە کار دەکاتە سەر بیر، لێرەدا ئەو ئاهەنگسازیە دروست دەبێت.. تیشک چێژێکی هونەری لەگەڵ کێشە سەرەکیەکاندا هەیە دەگاتە بینەر.. ئەکتەر لەرێگەی تیشکەوە دەتوانێت بۆشایی و کەشێتی و ئەفسانە بخوڵقێنێ.. جەستەی بشارێتەوە یاخود لەناو چەند رەنگێکدا خۆی بگۆرێت زۆر تیشکی سەرکەوتو و دەبێتە پۆشاک.. هێزێکی ئەفسانەیی تایبەتی بۆ جەستەیەکی روت.. دەبێتە هاندەرو ئەفسانەی بەرگە سروشتیەکە.. بەرگێگی هاوچەرخیانە.. بەرگێک دەیان دەلالەت دروست بکات.. زۆرجار غەریزە جنسیەکان لەرێگایەوە بینای خۆیان دەکات.. ئەکتەرێک لەگەڵ ئەکتەرێکی تر و لەگەڵ گەیشتنە یەکتری لەکێشە دیار وئاشکراو نادیارەکاندا تیشکی بزوتنەوەکانی جەستەی کامڵ دەکات بە ئاماژە و دەلالەتە فراوانەکەی خۆی بەرەو هەوڵی عەقڵیانەی هونەری و تێرامان و هەست و نەست پەلکێشمان دەکات کاتێک کە تیشکێکی سور یان سپی یا سەوز.. هتد دەبینین راستەوخۆ دەلالەتەکانی جەستە

دەخوێنیتـــەوە تیشـــک و ســـات وچرکەکانی شـــانۆ بەرجەســـتە دەکات دەلالەتـــی ئـــەو روداو و بزاوتـــە هونەریانەی دەکات کـــە کاری درامی بەرجەســـتە دەکەن.. ئەکتەری سەرکەوتو بزاوتە جەستەییەکانی لەگەڵ تیشکدا دەکاتە کاریێکی سەرسوڕهێنەر، چونکە جیاکردنەوەی تاریکی و روناکی کە زۆر جار کاریێکی ســـانایە، هەســـتپێکراوە، بینەر لەهۆشەوە تێڕامان و گومان دروست دەکات:

(دەتوانین بەســـانایی تاریکی و روناکی لێک جودا بکەینەوە بەڵام کەس ناتوانێت هێڵێکی جیاکەرەوە لەنێوان شەو ورۆژدا بکێشی٧).

ئەم جودایە لەشـــانۆدا کاریێکی هونەریانەیە چونکە لەرێگەی تیشـــکەوە هەمو ڕیتواڵ و دەرفەتێکی ئەفسانەیی دروست دەبێت لەساتەوەختێکدا ئەکتـــەر دەکەوێتە بەر هەردو حاڵەتی شـــەو و رۆژ جیهانێکی خورافی و گەڕانەوە.. رابردو.. ئێســـتا.. داهاتو.. تەنیا ســـێبەرێک جوڵەی جەستە ئاشـــکراکەی دەربکەوێت.. تیشک بۆ کاری هونەرییانەی ئەکتەر کاریێکی شـــیاوە، ئەکتەری هونەرمەند خۆی لەگەڵ زمانەکانی شـــانۆدا دروست دەکات.. چونکـــە یەکێـــک لەئەرکەکانی ســـیمۆلۆژیا (ئاماژە) لە شـــانۆدا یەکگرتنـــەوەی توخمەکانـــە کـــە تایبەتی خۆیان بزر دەکـــەن لەروبەری هونەریدا کۆبکرێتەوە.. کەنومایشـــی شانۆیە.. تیشک کاریێکی دەلالیانەی قوڵـــە دەتوانرێـــت غەریـــزە و دو دڵی و رارایی و ونبـــون و گۆڕانکاری جەســـتەی بەئەکتـــەر بـــکات بـــاوەڕ بـــەو بینەرانـــە بهێنـــێ کەدەوریان لەبەردەمـــدا دەبینێ.. چونکە ئەکتەر هـــەر رۆژە یاری هونەریانە لەگەڵ چەند دەســـتەیەکی نوێـــی بینـــەردا دەکات.. بەڵام هەمـــو رۆژێک یاری هونەری لەگەڵ خۆیی و لەگەڵ ئەکتەرەکاندا هەیە چونکە چالاکی شانۆیی هەڵگـــری بونیەی ســـیمۆلۆژییە (ئاماژە) ئەمەش لەهەمـــو کاتێکدا مانای نـــاگات تەنیا لەرێگەی پەیوەندی کۆمەڵێک بە کۆمەڵێکی ترەوە نەبێت.. سیمای شـــانۆ لەبینای کۆمەڵێک دالدا نواندن دەکات، کۆمەڵێک (دال) لە بەرچـــاوی بینـــەردا چونکە دینامیکیەتی توانای گۆڕین و گواســـتنەوەی دیاردەیەکـــی هەیە بۆ شـــوێنێکی تـــر.. بەرەو ژیانەوەی شـــتەکان ژیان هەڵدەگـــرن.. روانینی فراوان دەرەخســـێنن.. لێرەدا پێویســـتە هەمیشـــە هەوڵـــی نوێکردنەوەی خۆی بـــدات.. دور لە دوبارە بونەوە.. پێویســـتە بزاوتە جەســـتەیی و یاریـــە هونەریەکان یاریەک بن هەتا شوشـــە زێڕ

نەخشـــەکانی هونەر پەڵەیان بەرنەکەوێت.. پەیوەندی خۆی بەتیشکەوە بکاتـە ئـەو پەیوەندییەی بەخۆڕسـکی دێتە بەرچـاو دەمامکی بە زۆر سـەپێنراو، چونکە تیشـک وەکو سـۆزی دایک ئەکتـەر دەگرێتە ئامێز، ئەکتەر دەبێت بزانێت چۆن لەگەڵیدا دەژی، زۆر جار لە تیشکەوە نیگاو خەونەکانی ئەکتەر دەخوێندرێتەوە.. چونکە ئەکتەر لەکێشە ئەنتۆلۆژی و گرێدانی چارەنوس و ئامانجێکی هاو بەشدان، هەمویان یاری زانستیانەی نـاو کایـە مەعریفیـە هونەریەکـەی دەق دەکـەن.. لە دەقێکـی تواوەدا هاوبەشـی پرۆسیسی ناکۆکی سۆسـیۆ ئایدۆلۆژی و کرۆکی هونەری دەق دەکـەن، کۆمەڵێک ئەکتەر لەجێگایەکی دیاریکراودا لەناو ئاسـمانی شـانۆدا کۆبونەتەوە بۆ یاری هونەری، شـوێن لە شـانۆدا جێگەیەکی گرنگە چونکە هەر لەسیسـتەمێکی سۆسیۆلۆژیدا کۆمەڵێک بەکۆمەڵێکی تر دەبەستێتەوە بەڵکو دەبێتە بونیەیەک بۆ پەیوەندی دیاریکراو لەنێوان توخمە پێکهاتەکاندا، کەبینەر پرسیاری لەلا دروست ببێت.. کە ئیستاتیکای جێگـە ببێتە هانـدەری.. ئەمەش لەرێگەی هەڵبژاردنـی دەرهێنەرەوەیە، بۆیـە پەیوەنـدی بەوەرگر و دەرهێنـەرەوە دەبێت پرۆسـەی خۆی لە دەقدا بکات، کەشـێتیەکان وێنەبگرێت.. بەجۆرێـک ئەوەمان پێبگوترێت کـە دەق توانای گوتنی نەبوبێت.. چونکـە ئەو دەق بۆ بینای دەلالەیەک دیمەنی شانۆیی دادەهێنێ سەرلەنوێ، دروست بونی ئەو خەونە فیکری و هونەرییانـە.. گومـان لـە زەمەنێکی چـاوەڕوان نەکراوە پرسـیار لە منداڵدانی پرسیارێکی تر.. جەدەلیەتی عەقڵانیانەی پەیوەندی شتومەک.. مادە بە زمانەوە.. پەیوەندی مرۆڤ بەسروشـت و مادەکانیەوە.. چونکە (سـیمۆلۆژی) ئاماژەی شـانۆیی توانـای گۆڕینی توخمەکانـی هەیە لە بیستنەوە بۆ بینین، بە پێچەوانەوە، ئەم ئاڵوگۆڕە گواستنەوەیە بناغەیەکی نمایشـی شـانۆییە.. چونکە شـانۆ دەبێت پێکهاتەی گوتارێکی شانۆیی بکات.. لەتوخمی هونەری بیسـتن و بینیـن و هونەرە جۆراوجۆرەکاندا لەرێژەیەکـی نوێدا کەنمایشـتەکە گوتاری شـانۆ پێکدەهێنێ.. بەمجۆرە ئاهەنگسازی نمایشت کار کردنە.. ئەم کارێک بکات و ئەوی تر تەواوی بکات، ئەو جۆرە کێشەی ئەنتۆلۆژی دروست بونەوەو روخان دروست ببێ، دور لەو گوتارەی کەسۆسـیۆئایدۆلۆژی و دەسـەڵاتی داسەپاوی شـانۆکە بێت.. بەڵکو کەسـێتیەکان دەبنە ئاوێنەیەکی هونەری خەیاڵ و

بیرکردنەوەیەکی قوڵ بەرجەستەدەکەن، کرداری شانۆیی بزوتنەوەیەکە لەناوەوەی روداوەکان کەبینەر دەیبینێ و دەیبیستێ.. دەرهێنەر کرداری شانۆیی دەکات بەتوخمی (کات وشوێن) نیشانەی بینینی شوێنی نمایش (بیستن وکات)ە بونیادی کرداری پێکهاتەکەیەتیو هیچ کات بینەر ناتوانێت هەست بکات بە حاڵەتە دەرونی و بیستن و وێنەییەکان، تەنیا لەرێگەی پرۆسەی هۆشەوە نەبێت.. لێرەدا بەرەو ئەو قوڵاییە بچین.. کە گوتاری شانۆیی(خطاب المسرحیة) بینا دەکات.. گوتاری شانۆیی لەجەستەیدا تۆڕێک لە پەیوەندی دال لەنێوان شانۆ و هۆڵدا.. دال لەنومایشی شانۆییدا بریتیە لەوێنەی بینراو یاخود بیستن کە پێکهاتەی مەدلولە(چەمک)ە زهنیەکانە.. ئەم بەیەکگەیشتنەوەی (دال و مەدلول) لە نومایشتدا تەنیا لەرێگەی پرۆسەی هەستکردنەوەیە لەتێگەیشتن وچێژی ئیستاتیکیدا دروست دەبێت.. چونکە (سیمۆلۆژی) نیشانە لەشانۆدا توانای لەدایکبونەوەی هەیە کەبونیادی دەلالی دەوڵەمەندتر بکات، شانۆ ئاوە تریفەو جوانی و کەش و وێنەو تاقیگەیەکی کەفچڕێنە وێنەی بون و ژیان و کۆمەڵ و سروشت لەناو شنە رونەکەیدا رەنگ دەداتەوە.. بەردەوام مرۆڤ پاکژ دەبێتەوە.. لەرزین و گریان وپاڕانەوە.. جوڵەکانی تری جەستە.. ئەکتەر هەست و گومان و رارایی خۆی دەکات.. بە تێڕوانینی و هەستی شاعیرانە و هونەریانەی خۆی دەریدەبڕێت.. زمان بەشێوەیەکی هونەریانە لەگەڵ جوڵە و وێنە ساتە درامیەکەدا بەرجەستە دەکات بەزمانێکی نوێ.. لەگەڵ دەنگ و هاوار و سەما و تیشک یەکدەگرنەوە.. کارە هونەریەکانی تر مۆسیقا و تیشک کار دەکەنە سەر بزاوت و جوڵە و میکانیزمی هەست ونەستی ئەکتەر.. خەیاڵی فراوان لەکەشێتی شانۆدا دروست دەکەن.. بینەر دەخەنە ناو جوڵەیەکی میکانیزمی گەڕان بەداوای پرسیار و دەلالەت و ئاماژە و نیشانە هونەریەکاندا.. مۆسیقا خۆی زمانێکە.. پارچە ئاوازێکی بیستنە مرۆڤ هۆشیار دەکاتەوە.. راچەنین بەرەو چێژ لەنمایشتەکە و هونەری نواندن و جەستەی ئەکتەر و فەزای و شانۆکەدا دروست دەکات، ئەکتەر کاتێک دەم وچاوی وێنەی خەفەتاوی (ئازار.. شەڕ.. خوێن.. یان هەر وێنەیەکی تری تێدا بێت ئەوا پارچە مۆسیقایەکی گونجاو وەکو ئاوازێکی سروشتی بەسەر دارو درەختدا بێت واتە بوژانەوەی

جەستە.. مۆسیقا لەساتە وەختی جوڵە و دەلالەتەکاندا خوێن دەهەژێنێ مرۆڤ توشــی تێرامــان و بیرکردنەوە دەکات.. گەڕانــەوە بۆ (رابردو) (ئێستا) (وێنەی نهێنی).. (شەڕ). (لەسێدارەدان).. (لەدایکبون).. (روخان).. (دروستبونەوە).. (ئاهەنگ).. هتد.

سەرپەرشــتیکەری ئۆرســتکرا پێویســتە بتوانێــت هێزێکــی دینامیکی دابهێنێت بۆ روبەرەکانی شــانۆ.. هەرچەندە مۆسیقا لە شانۆی کوردیدا هەتا ئێســتا هەر لەحیمکاری بوە.. دەرهێنان لەکاسێتەکاندا.. هەڵبژاردنی مۆســیقا لەگەڵ ئەو ساتە دراموییە کەدروســت دەبێت.. مۆسیقا فرۆیە.. کارگێکە بە بروســکی تەم ومژو کەشــی شــانۆکەدا دەخولقێ.. چونکە تەنیا بۆ ئەوە نیە گوێ لە ئاوازێکی خۆش بگرین.. هەڵبژاردنی مۆســیقا بۆ شانۆ وەکو گروپی خوێن وایە بۆ جەستەیەک.. ئەمەش کەلە بەرێکە لەشــانۆی کوردیدا مۆسیقا جوڵەکانی جەســتەیی بەرجەستە نەکردوە: بیــری نەوروژاندوە بۆ دەلالەت دروســتکردن و ئاماژە و نیشــانەکان.. زۆرجــار لەجوڵە و غەم و ئازار.. گریان.. شــیوەن.. پێکەنین.. پێچەوانە کەوتۆتــەوە، دەلالەتی نەدۆزیوەتەوە.. مۆســیقا لەدایکبوی جوڵەی ئەو جەستەیەیە کەســاتی درامی دەقەکە ونمایشتەکە دەخولقێنێ کەحاڵەتی دەرونی دەردەخات.. لەگەڵ ئیســتاتیکای شانۆدا خۆی دەدۆزێتەوە لای من گرێچنی رۆحی نێوان زمانەکانی شانۆیە کەفی رۆحە.. سەرپەرشتی کەری ئۆرکســترا لەشــانۆدا خۆی دەبێتە دەرهێنەر و داهێنەرێکی تر.. دەبێــت داهێنان لەســەرەتای کودەتا مەزنەکەی شــانۆدا بکات.. کودەتا لەعەقڵــی مەعریفــی و ئــەو پرۆسیســە گەورەیــەی ڕیتواڵی شــانۆیی شــانۆییەکەیە، چونکە هەمو زمانەکانی شــانۆ لەیــەک زماندا و لەیەک گوتاردا کۆدەبنەوە کە ئەویش گوتار و زمانی شانۆیە:

(نمایشی شــانۆیی دەبێتە زەمینەیەکی زاخاودراو بە گریمانەو گوتاری کراوە.جەخــت لەســەر هەمەجــۆری چالاکیەکانــی خوێندنــەوە دەکات بەپێوەری دیالاکتیکی ئامادە بون و بزر بون.. پێویستە لەسەر رەخنەگر رۆڵی روخێنەری رای گشــتی بێت لەســەر دەلالەتی نمایشــەکە.. نەک لەپێنــاوی پێناســەکردنێک بانگەشــی ئەوە بــکات زۆرانبــازی ناوەکی نمایشــتەکانی ناتوانرێــت بەتــەواوی دیاری بکرێت.. بەڵکــو رێگە بدات بــە هەمو جۆرە توانای مانا نزیکیە ســیمۆلۆژیەکانی گوتاری شــانۆیی

بێت٨).
شـانۆ ناوە کەسەکان خۆیان پێویستە مەلەی هونەریانەی خۆیان بکەن بەجوڵە و نیشـانەو ئاماژەی جەستەبونی خۆیان بسەلمێنن خۆیان فەزا پڕ بکەنەوە.. هەر ئەکتەرێک لەدەریای شـانۆدا خاوەنی بیر و هەسـت و رۆشـنبیری و بـاری زانسـتی و هونـەری نەبێـت دەخنکێت.. کەس ناوی نازانێت وجەسـتەی نادۆزرێتەوە.. دۆزینەوەی جەسـتەی ئەکتەر لەچاوی بینەردایە.. جەسـتە پێویسـتە پرۆڤە کار بێت جەستەی ئەکتەر وەکو جەستەی یاریزان پێویستی بە پرۆڤە هەیە، هەمیشە بەبەردەوامی پرۆڤـەی خـۆی دەکات بەسـەر پلەکانـی هونەریـدا سـەردەکەوێت.. جیاوازیەک ئەوەیە ئەو لێدانە بەنیشـانە و دەلالەتی و زمانی جەسـتەی دەردەبڕێت.. وێنە دادەهێنێ.
لێـرەوە کاتـی خۆیەتـی بگەڕێینەوە بۆ جەسـتە.. ئەوەی لامـان گرنگە جەسـتەی فیزیۆلۆژیـە کە بەجەسـتەی نوێـی دەژمێرن * جەسـتەی فیزیۆلۆژیش وەکو (بارت) ئاماژەی بۆ دەکات بەپێی مێژو دەگۆڕێت:
(جەسـتەی سـەردەم خودی خۆی دەوێت لەروانگەیەکی جەماوەری و کۆمەڵی و ئەفسانەییەوە.. جەستەیەکی لاواز جەستەیەکی گەنج٩).
جەسـتەی سـەردەم لەو روانگەیەوە خۆی دەدۆزێتەوە.. ئەوەی گرنگە لامـان شـۆڕبونەوەیە بـەرەو هەنگاوێکـی تـر جەسـتەی عەقڵانی و پەروەردەکردنی جەسـتە.. ئەوەی باسەکەمان بەکورتی بەرهەم دێنێت ئیستاتیکای جەسـتەیە.. جەستەی سەردەم کەبتوانێت هەستەکانمان بۆ بگوێزێتەوە نەکو سیسـتەمی داسەپاوی میتافیزیقای شانۆی کلاسیکی.. هەرچەندە زۆربەی هەوڵدانەکانی شـانۆی کوردی رەنگدانەوەی ئەون.. لـە جوڵـەی جەسـتەو بیرکردنەوەیدا لەسەربەسـتی.. بـۆ دۆزینەوەی بەرهەمهێنانـی خۆی.. چونکە بەردەوام وەک ئالەتێک وابوە بەدەسـتی دەرهێنەرەوە.. دەیان جوڵەی پێدەگۆڕێت.. دەرهێنەر لەشانۆی کوردیدا وەکو هونەرمەندێکی شـێوەکاری وایە کەخۆی وێنەکە دروسـت بکات، هەمو جوڵە و بزاوتن و وێنەیەکی کاراکتەر دەرهێنەر بوە، بەبێ ئەوەی کاراکتەر خۆی توانیبێتی سەربەسـتی وەربگرێـت، دەتوانین بڵێین ئەو گۆڕانانەی کەهەوڵی بۆ درابێت. لاسایکردنەوەیەکی شانۆی عەرەبی بوە، لەوانەیش شـانۆی ئەزمونگەری.. ئەوە وەک هەنگاوێک هاتە پێشەوە و

بەڵام وەستا، جگە لەمەش هیچ تیۆرێکمان لەسەر شانۆی کوردی نەبوە، نەک ئەوان بەڵکو هەمو تیپەکانی تر هەمان چەشن تا ئێستاش هەوڵێکی نوێ بەرنامەو تیۆرێک نیە هەوڵی بیناکاری شانۆی کوردی دابێت.. جگە لاسایکردنەوە کاتی خۆیەتی بڵێین: زۆربەی شانۆی عێراقی و عەرەبیش هەتــا ئێســتا خۆیان لە(برێخــت و پیتەر فایــس) رزگار نەکردوە و لەو مەدارەدا دەخولێنەوە ئیدی لاســایکردنەوەی ئێمە بۆ ئەوان پرسیارێکە ئاڵۆز.. کارەکە گەیشــتوەتە رادەیەک لەســەرەتا و ئێســتاش هەر کەس بــۆ خۆی بــوە، هەڕەمەکیانــە، بەڕوانین و بیر و هەســتی تاکە کەس.. ئیدی لە تەقلید وپێش تەقلید تێکەڵاو کراوە.. ئەکتەریش بێ خۆدۆزینەوە ماوەتەوە.. ئەگەر چاوێک بە مێژوی شــانۆی جیهانیدا بخشــێنین ئەوە لەهەمــو ســەردەم و بارودۆخێکــدا ئەکتەر بــە عەقڵیەتێکــی نوێی ئەو سەردەمە کاری کردوە، پاشان ئەو دابڕان و هەوڵە نوێیانەی تر هاتون رچەو تیئۆری نوێیان داڕشــتوە.. لێرەدا کاتی خۆیەتی گەڕانێک بەدوای گۆڕانکاریەکانــی ئەکتــەردا بکەین.. گۆڕانە مەزنەکانــی جیهانی ئەکتەر رۆژ بە رۆژ خاوەنی بیر و تێڕوانینی نوێ بون، لە شــانۆی کلاســیکیدا ئەکتەر ئەو سەربەستیە رەهایەی وەرنەگرت، لەشانۆی تەقلیدا گۆڕانێکی گەورەی بەســەر داهات بۆ دابڕان لــەو بازنە داخراوەی کە هەیبو، ئەو گۆڕانە هەر لە ستانسلافســکی و دۆلین و میرهۆلد و ئارتۆوە دەســتی پێکرد ئەکتەر هاتە ناو قەوارەیەکی تر هەرچەندە ئەوەش بەپێی زەمین و زەمان و هاوچەرخێتی ئەو کاتە بوە، ئەوە ئەگەر لە ستانسلافسکیەوە سەیربکەین توانی قوتابخانەیەکی نوێ دابمەزرێنێت بەڵام لەئیشەکانیدا تەنها ســەرهەڵدانێک بو بۆ دابڕان لەوی پێشــو.. هەڵگری زیندوبونەوە نەبو لەدۆزینەوەی دەلالەتی نوێدا، شانۆی نوێ، زیندو باوەڕی بەژیانە دور لەشتومەکی جوان:

(لەشانۆدا هەمو شــێوەیەکی نوێ لەگەڵ لەدایکبونیدا هەڵگری رەگەزی مردنە، پێویستە هەمو لەدایکبونێکی نوێ لەخۆبگرێت کەناوەڕۆکی نوێ هەڵدەگرێت١٠).

ئــەو قۆناغــەی ستانسلافســکی بناغەیەکــی پتــەو بو بــۆ دامەزراندنی قوتابخانەیەکــی نــوێ بــۆ ئەکتەر.. لەگەڵ بــەرەو پێش چونــی رەوتی گــەورەی شــانۆدا ئەکتەر کەوتە نــاو مەودایەکی نوێتــرو بیرکردنەوە

وهەلو مەرجێکی تر.. هەرچەندە هەتا ئێســتاش شوێنەوار و بناغەیەکی پتەوە، بەڵام ئەم باســە لەگەڵ فریشــتەیی ئەکتەر و بەرەو پێشــچون و دۆزینەوەی دەلالەتی نوێ لەجەســتەیدا کارێکی ترە، شــەپۆلی شانۆ لە تەوژمدایە دوای ئەوەش چەندە گۆڕانی سەرتاســەری لەشــانۆدا کرا.. بۆنمونە شانۆی مەلحەمیانەی بریخت باس لە تەقینەوەی ئەکتەر دەکات لەتێڕوانینــی دەرهێنەرەوە کــە چاودێری بکات و وە بینەر شــایەتێکی تیژبین بێت و رەخنەگر بێت بۆ روداوی شــانۆ و کەشــێتییەکان. ئەمە روانینی ئەکتەر دەکوژێت.. هەرچەندە برێخت بەر لەهەمو شتێک هەوڵی داهێنانی گوتاری سیاســی دەدا.. ئــەوەش ئەنجامەکانی جەنگی جیهانی بو ویســتی واقیعیەتی سۆســیالیزمی لەهونەری شانۆدا پیادە بکاتەوە.. رۆڵێکی گــەورەی گێڕا بەرامبەر ئیدای ئەکتەر کە هەڵگری –نیشــانەی شــانۆییە و خاوەنــی ئیمتیــازە.. لە دراماتۆرجی دا جەختی لەســەر دو لایــەن کردۆتــەوە: پەیوەندی رەمــزی و بایەخــی ئامادەبونی مادی و کۆمەلایەتی.

لێرە مەبەســتمان تێگەیشتنە لەهونەر و نەوەستانی چونکە بەدڵنیاییەوە ئەگەر بێتو هەوڵی برێخت و ستانسلافسکی و مایرهۆڵد و ئارتو لەشانۆدا دەربهێنیــن ئــەوا کۆڵەکەی شــانۆ دەڕمێت.. چونکە ئەمانە ئەســتێرەی جیهانە مەزنەکەی شــانۆن، بەپێی قۆناغ گەشــەیان بەشانۆ داوە.. بەڵام هونەر ناوەســتێت رۆژانە هەنــگاوی باڵا دەنێت.. لێــرەدا ئەوەی لامان گرنگە ئەو هەوڵانەیە.. کەلەســەر جەســتەی ئەکتەر کراون.. لەشــانۆی تەقلیدیدا. چونکە شانۆ هەمیشە لەنوێ بونەوەدایە هەمو ساتێک گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەکتەر ئەو فریشتەیەیە کەهیچ کاتێک نابێت دوبارەبونەوە وجوینەوە لەخۆی بگرێت و نەکو ئەو دوبارەبونەوەیەی لە میتافیزیقیای شانۆی کلاسیکیدا ئەکتەری بەند کرد بو، شۆڕشە مەزنەکەی (ئەنتۆنان ئارتۆ) شــانۆی توندوتیژی (مسرح القسوة) ویستی کۆتایی پێ بهێنێت.. کە هەتا ئێســتاش شــوێنەواری ئارتۆ فەزایەکی گــەورەی داگیرکردوە، بــا لەو دەرگایەوە دەســت پێبکەین کــە ئارتۆ ویســتی رزگاری بێ و کۆتایی بەهونەری گێڕانەوە بهێنێ.. کۆتایی بەو ئیســتاتیکا ئەرســتیەی کەمیتافیزیقیای شانۆی رۆژئاوا خۆی تیادا ناسیبو.

هونەر لاســایکردنەوە و نیشــاندان و وێنەگرتنی ژیان نیە وەکو خۆی..

بەڵکو پەیوەندیەکی بەراورد کاری لەگەڵیدا هەیە، ژیان خۆی باوەڕێکی بەرزە، هونەر لەگەڵیدا دەمانگەیەنێتە جوت بون، بەڵام کێشەو رەخنەو باسەکانی ئارتۆ جیاوازە، چونکە نکوڵی لەو دەورە گرنگ و پڕ بایەخەی ناکرێت کە هەیبو.. ئەوی لای ئێمە گرنگە قسە کردنە لەسەر ئەکتەر و جەستەی ئەکتەر، لای (بارت) و(کرۆتۆفسکی) و (دریدا) توندوتیژی بە پێشزانی (التنبؤ) دەدەنە قەڵەم، چونکە رەخنەکانی ئارتۆ لەسەر ئەکتەر تەنیا خەیاڵ و پێشزانی و جۆرێک لەشیعرەو ئەنجامێکی بەرهەمهێن بەدەستەوە نادات:

(ناکۆکی لەبیری ئارتۆدا لەو راستیەدایە کەپێش نیازەکەی جێبەجێ ناکرێت، ئەمە مانای ئەوە نیە کە ئارتۆ هەڵەیە؟ نەخێر ئارتۆ لەپاش خۆی شێوازێکی بەڵگەدار یان پەیڕەوێکی جێنەهێشت.. لەپاش ئەو خەیاڵ و وێنە شانۆییانەوە بە بێگومان ئەوەش کەسایەتی ئارتۆ خۆی دەردەبڕن و تارادەیەکیش ئەنجامی نەبونی کات و هۆی پێویستیش بۆجێبەجێکردنی دەگەڕێتەوە١١) شانۆی توندو تیژی ئەو پێشزانیە بو کە ئارتۆ کردی.. چونکە ورد بەسەر ژیانی ئارتۆدا بچینەوە کات و شوێن یاریدەدەری ئەوکاتانەی نەبون هەتا بتوانێت ماناکانی خۆی بگەیەنێت ئارتۆ ویستی دابڕان لەو هێڵە کلاسیکیەی بەر لەخۆی بکات هەوڵی نوسین بدات لەپێش جیابونەوەی وشە و دال مەدلول و کە یان بۆ جەستەو گیان.. هەست و نەست، نواندن لە کەشێتی شانۆدا، نەکو لەبۆشاییەکی وندا، واتە نواندن لەجێگای نواندندا، لای دریدا ئەم هەستانەی ئارتۆ دژی خوی بو لە نواندندا کە توانای دوبارە بونەوەی هەیە هەڵگری دوبارەبونەوەیە.. ئەوەی لامان گرنگە لێرەدا سەرهەڵدانە لەسەر ئاستی ئەکتەر.. ئێمە کە باسمان لە توندو تیژی کرد بەرەو هەوڵدانێک بۆ دابڕان لەو هێڵەی بەرە لەخۆی ئەم رێرەوە لە توندو تیژیدا ئەنجامی خۆی نەپێکا. ئێمە باس لە ئەکتەر و لەدایکبونەوەی دەکەین.. لەسەر بنەمایەکی نوێ.. نەکو بۆ مردنێک پێش لەدایکبون و دوای لەدایکبون:

(گومانی لێناکرێت ئەم ژیانەوەیە (ئەم لەدایکبونەوەیە) تێدەپەڕێت هەروەکو ئارتۆ خۆی لەجارێک زیاتر پێی لەسەر داگرتوە بەشێوەیک لەبەر پەروەردەکردنەوەی ئەندامەکان بەڵام ئەم پەروەردەکردنەوەیە

توانی خۆی بگەیەنێتە ژیانێکی پێش لەدایکبون و پاش مردن١٢).
ئەمە ئەو سلبیەتەیە کە شانۆی توندوتیژی لەخۆی دەگرێت.. چونکە توندوتیژی هەوڵێکی رادیکاڵیانە بو وەک (بارت) ئاماژەی بۆ دەکات. هەوڵدانی ئەوە بو کە گۆڕانێکی بنەڕەتی بکات لەبەشەکانی ژیاندا.. کەبیر لەناوەوەی فیزیایی بزوتنەوەی درامادا هەزم بکات.. بەم پێیەش جیابونەوەی ناوەوە دروست نابێت و وێنەی دەرونیش ناخوڵقێت.. جەستەش تەنیا نمایشێکی تەقلید ئامێز دەکات:
(ئەوەی دەڵێین لەسەر جەستە هەمان ئەو شتەیە کەلەبارەی شانۆوە دەیڵێین.. کەواتە ئێمە دەزانین کە ئارتۆ لەسەرەتای داماڵدرانێکا دەژیا.. جەستەی تایبەتی خۆی، واتا موڵکایەتی وخاوێنی جەستەی لێی دزراوە لەسەر دەستی ئەو خواوەندە دزە لەساتەوەختی لەدایکبوندا کە خۆی لەدایکبوو١٣).
ژیان لەشانۆی توندو تیژیدا ژیان لە ئامێزدەگرێت.. بەجۆرێک کەلەژیانی مرۆڤ لای دابێت.. توندو تیژی تەنیا نواندنی ژیانە.. نیشاندانی وەکو خۆی، لێرەدا پەیوەستەی ئەو تەوقە کلاسیکیەی دەبێتەوە و ناتوانێت بەراوردکاری لەگەڵ ژیاندا بکات.. هونەر لەگەڵ ژیاندا هاوکێشەیەکی ئاسۆیی هەیە.. لێرەدا تەنیا مەبەست (لە ئەپۆلۆ دیۆنسیۆسی نیتشەوی) نیە گرنگ کارتێکردنی ئیستاتیکیە کە کار دەکاتە سەر جەستە هەتا بگاتە بینەر.. لێرەوە بەرەو ئەو گۆڕانکاریانەی کەدوای ئارتۆ کران ژیان رەهەندێکی نوێی وەرگرت.. هونەر گەیشتە حاڵەتی خۆدۆزینەوە لەناو کێشە مەعریفیەکانی مرۆڤایەتیدا، هونەر توانی داهێنانی گوتاری ئیستاتیکی بکات.. ئەوە دەمان گێڕێتەوە بۆ ئەکتەر.. پێویستە ئیستاتیکای ئەکتەر فەلسەفیانە و نومایش کارانە بێت نەکو بەپێچەوانەوە،
رۆڵ ئیدایە مرۆڤ لەناو خۆیدا دروست دەکات.. لێرەدا بنەمای خۆی و پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئەوانی تردا دروست دەکات.. هەمو ئەکتەرێکی بەتوانا بەردەوام لەگەڵ بەرز بونەوەی تەمەندا خۆی پەروەردە دەکات.. وەکو چۆن منداڵێک لەدایک دەبێت، ئەمەش لەئەنجامی پرۆڤە کاری و سەرقاڵی هەمیشەیی هونەر و باری رۆشنبیری.. ئەکتەری راستەقینە هەمیشە لە نوێ بونەوەدایە، تەنانەت ناهێڵێ دوبارەبونەوە و سستی بیگرێت و هەتا دەنگی بگۆڕدرێت چونکە دەبێت هەمیشە هەوڵی فێربونی

دەرونــی بداتەوە، جارێکــی تر نەک دەنگی بەڵکو خۆی بدۆزێتەوە.. ئەم هەوڵــە نوێیانەی لای کرۆتۆفسکی و بیتربرۆگ دەورێکی باڵایان گێڕا، لەپەروەردە کردنی پێگەیاندنی ئەکتەردا، تیۆری نوێ لەســەر جەستەی ئەکتەر و روبەرەکانی شانۆ، برۆک دەگات دوا پێناسە:

(ئێمە تیۆری دەزانین هەمو ئەکتەرێک پێویستە رۆژانە لەخۆی بپرسێت وەکو پیانۆ ژەنێک یا سەما کەرێک، یا وێنەکێش١٤).

شــانۆی کــوردی هەتا ئێســتا ســتۆدیۆی ئەکتەری نەبوە، ئــەو پرۆژە کاریــەی نەبوە، بەچەند هەفتە شــانۆگەری دێتە ســەر ژەنــراڵ پرۆڤە. ئەگەر ســەیری زۆربەی ئەکتەری کورد بکەین دەبینین کەسێکە لەبری کەســێکی تر یاخود لاسایی کەســێک دەکاتەوە، گێرانەوەیەکی مێژویی یــا حیکایــەت خوانــێ دەکا و هیچی تر.. لێــرەدا پەیوەندی شــیرازەی شــانۆ دەپچرێت شانۆ پێویســتی بەداهێنان هەیە، هەر شانۆیەک هەمو دەنگەکانی نەگرتەخۆ.. جەستە زمانی ئافراندن و داهێنانی هونەری نەبو مانای هونەر نیە بەقەدەر ئەوەی بابەتێکە لەلاســایی کرنەوەی بەناوی هونەر.

ئەکتــەر لەژێر تێڕوانینێکی هۆشــمەندانەوە دەلالەکانی خۆی دروســت دەکات، پێویســتە هەمیشــە زمانی جەســتە دروســت بــکات، ئەکتەری کــورد لەمیکانیزمی جوڵە ئافرێندراوەکەی خۆیــدا خۆی نەدۆزیوەتەوە هونەریش بەر لەهەمو شــتێک گوتارێکی ئیســتاتیکیە نەکــو گوتارێکی کۆمەڵــی.. دەبێت گوتارە ئیســتاتیکیەکە نەکەوێتە ژێــر پەتی دوبارەوە بو سوسیۆئایدۆلۆژیا تەوەرەکانی گوتاری ئیستاتیک دانەپۆشێت.. هەتا جەستە جوانیەکانی خۆی بزر نەکات.

لێرەدا کاتی ئەوە هاتوە بۆ ئیســتاتیکای جەســتە بڕۆین باس لەبەرگی جەســتە بکەین، شــانۆ دەبێــت ئافراندن و داهێنانــی بیرێکی نوێ بێت.. بەرگ دەلالەیەکی بەهێزی هەیە لەشانۆدا دەبێت لەگواستنەوەی دەلالەتە فراوانەکەی خۆیدا بەسەربەستی کاربکات:

(بەرگ لەهەمو ســەردەمێکی شــانۆی گەورەدا کارێکی دەلالی بەهێزی هەیە، نومایشت ناکرێت بۆ ئەوەی سەیری بکەین و بەس بەڵکو بۆ ئەوەی بیخوێنینەوە کە بیرو زانیاری و هەستەکانمان بۆ بگوێزێتەوە١٥).

بەرگی شــانۆیی دەبێت هەمیشــە ئیســتاتیکای خۆی دروســت بکات و

ببێتە داهێنەری گیانێکی نوێ جیاوازی نەخاتە بەرچاو چونکە پەیوەندی بەرگ بەشـانۆوە دەلالەت و سـیمۆلۆژی دروست دەکەن بەرگ مانای کۆمەڵایەتی و ئابوری و دەرونییە:

(پەیوەنـدی نیـوان بەرگ و مادەکانی سروشـت وەک بەرد وشـەو و گەڵای درەخت وایە١٦).

لێرەدا لەجەسـتەی فیزیۆلۆژیەوە بۆ جەستەی ئیستاتیکی، لەم حاڵەتەدا بەرگ دەبێت دالێک بێت.. جەسـتە بەهۆی بەرگەوە هاوچەرخێتی خۆی وەردەگرێت لە کاری تازەگەریانەدا بەسەربەسـتی کار دەکات و دەبێتە جەستەی سەردەم.. هاوچەرخێتی نوێ بەبەرگ دالێکە بۆ دروست بونی چەندەهـا چەمکی نوێ.. بەرگی شـانۆی رەسـەن دەبێـت دور بێت لە کارتێکردنی ساوایی کە لەشانۆی تەقلیدیانەدا دەکرێت.. چونکە ئاماژەی بـەرگ یان شـتێکی تر هەریەکەیـان ئاماژەیە بـۆ ئاماژەیەکی تر.. ئەم دیاردەیـە لەشـانۆی کوردیدا پێچەوانـە کەوتۆتەوە.. هێنان وپۆشـینی بەرگی کۆن بە نیشـانەی زیندو بونەوەی کەلەپـور و فۆلکلۆر دەزانن، خەنجـەر و چیـغ و فەقیانە.. هتد.کەلەپور ئەگـەر خۆی زیندو بێت ئەوا هەمیشـە هاوچـەرخ و هاورێگامانـە چونکـە هەمومانە بیـر و عەقڵ و مێژوە، هەسـت و روانینەکانمان بۆ دەگوێزێتـەوە ئەوەی گرنگە لێرەدا جەسـتە دەبێـت بزانێت چۆن خۆی دەپۆشـێت؟ بەرگ بـۆ جوانی چاو هەڵفڕانـدن و گوتاری سیاسـی نیە بەڵکو بۆ زیندوبونـەوە و راچەنین ولەدایک بونێکی ترە:

(سەر پەرشتیکەری بەرگی شانۆیی دەبێت دور بێت لەوەی لەیەک کاتدا بەرگدرو وێنەکێش بێت١٧).

بەرگیـش دەبێت کارێکی دەلالیانەی بەهێز بکات.. بەجۆرێک کە بتوانێت گیانی شانۆ نەمرێنێت:

(ئەو گونجاندنەی کە بیر پێیدا تێدەپەڕێت لەنێوان بەرگ و ناوەڕۆکەکەیدا ئەمە یەکەم یاسای شانۆییە١٨).

شـانۆ ئاهەنگێکـی هونەریانەیـە لـە روانینـی جەسـتەی مێـژوەوە لە گوزارشـتکردن.. لێـرەدا پێویسـتە ئـەوە رون بکەینەوە بەرگی شـانۆ دەبێت هەڵگری گواسـتنەوەی هەسـت و نەسـتمان بێت.. بمانخاتە ناو بیرکردنەوەوە نەکو تەنیا بۆ پۆشـین و خۆڕازاندنەوە.. بەرگی شانۆیی

مادی نەبێت زیندوێتی خۆی دروست ناکات.. کاتی خۆیەتی ئاوڕێک لە ئارایشت بدەینەوە پێویستە ئەکتەر ئارایشتێکی نوێی بۆ بکرێت.. بەجۆرێک کە چێژ لەجەستەدا دروست بکات، بینەر هەست بەوە بکات کە ئەو کەسەیەکە دەوری دەبینێت.. چونکە بەو جۆرە نەبێت ناتوانێت هیچ ئەرکێکی ئیستدلالیانەی خۆی بکات.. پێویستە ئەکتەر ئارایشتەکەی نەبێتە سواغدانێکی دەستکرد.. ئەوەش ئەنجامی جوڵە و توانای لەرادەبەدەری دەم وچاو و ئەندامەکانی تری جەستەیەتی هەتا مانای دەلالەتە قوڵەکانی بخوێندرێتەوە.. ئەکتەر دەبێت لە بیرکردنەوەی درامای فەزای شانۆییەکەدا کار بکات پەیوەندیەکانی خۆی بە وەرگر و دەق و دەهێنەر و بینەرەوە بدۆزێتەوە.. چونکە هەمو دەنگ و پەیوەندی و زمانەکان دەبنە یەک زمان و یەک گوتار کە ئەویش زمان و گوتاری شانۆیە.

شانۆ ئاوە.. ئەم کارێک دەکات و ئەویتر تەواوی دەکات.. بەو جۆرە پانتایی و فەزا و روبەری شانۆکە پڕ دەکەنەوە.. نیشانە ئاسۆییەکەی هونەر بەسەر نومایشتەکەدا پەخش دەبێتەوە و بینەر و ئەکتەر لە ئاهەنگی هونەرییاندا تێکەڵاو دەبن.

ژێدەر

١. المسرح التجريبي من ستانسلافسكى الى يوم (جيمس روس) ت: فاروق عبدالقادر ص٤٣

٢. تأويل لغة الجســـد داخل اللاوعي الثقافي العربي-الفكر العربي المعاصر لسنة ٩٩٨عدد ٥٤-٥٥ص ٦٥/ على زيمور

٣. مسرح القسوة وحدود التمثيل (الكتابة والاختلاف) جاك دريدا، ت كاظم جهاد ص٨٨

٤. نفس المصدر:ص١٠١

٥. مســـرح نهايات القرن العشرين(بقلم د.فيدكوى)ت د.امين حســـن الجنابي م الادب المعاصر، المسرح ظر/ عدد خاص.

٦. نحو مسرح الفقير /جيزرى كروتوفسكي /ت د.كمال قاسم نادر / ص١٧

٧. دليل دراسات الاسلوبية / د.جوزيف ميثال شرنج ص٦٧

٨. المقاربة السيميائية للخطاب المسرحي/عواد على/ افاق عربية/عدد رابع نيسان ١٩٩٢ ص٨٠

٩. الجسد ايضا وايضا / رولات بارت /ت د.انطوان ابوزيد /الفكر العربي المعاصر العدد/ السابع١٩٨٩

١٠. مكان خالي/ بيتربروك / نفس المصدر السابق ص١٦

١١. نحو مسرح الفقير/ / نفس المصدر السابق /ت. كمال جاسم ص٧٤

١٢. مسرح القسوة نفس المصدر السابق/ ص٧٦

١٣. مسرح القسوة/ نفس المصدر السابق ص٧٦

١٤. نحو مسرح الفقير /ص٣ مقدمة بقلم بروك

١٥. علل الذي المسرح / رولان بارت/ ت. شكري المبخوت.

١٦. نفس المصدر

١٧. = =

١٨. = =

لەگەڵ دەستنووسە کۆنەکەدا هەڵەم راست کردۆتەوە و کەم گۆڕانم کردبێت.

له بڵاوكراوەكانی نوسەر

١. كفن پۆش و كەون ١٩٩٠
٢. جەنگی جیهانی سفر ١٩٩٣
٣. كەوتنە خوارەوەی گەردون، شارای شیعریم.. ئەزمونی دوای ئەوان.. جارێكی تر بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە.٢٠٠٠.. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٤. ئۆقیانوسی مەرگەسات| شانۆیی|١٩٩٢ ..٢٠٠٧ بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٥. چیای ئاو| شانۆیی ٢٠٠٠..٢٠٠٧ بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٦. مۆسیقای مەرگی ناوەختە| رۆمان ١٩٩٢.. بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٧. نەفخ و وێنەی با| رۆمان ٢٠٠٠..٢٠٠٧ بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە
٨. سقوط الكون| مجموعة الشعرية|الطبعة الاولی ٢٠٠٣| بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٩. نسیان النفخ..٢٠٠٧ مجموعة الشعرية.. ئامادەیە بۆ چاپ.
١٠. سدرە و زەیتون و سێو٢٠٠٧+٢٠٠٨. كۆمەڵێك چامە شیعری نوێ. لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردونەتەوە.
١١. شوناسی نادیارو سروشتی رۆمانی كوردی\ لێكۆڵینەوەیە لەسەر رۆمانی كوردی٢٠٠٧. لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە و دوجار لە رۆژنامەی پاشكۆی كوردستانی نوێ و هیومانیزم دا بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.
١٢. شوشەیەك زۆر غەمبارە /كۆمەڵێك شیری وەرگێردراوی شاعیر جابر محمد جابرە لە عەرەبیەوە.
١٣. سەرلەنوێ نوسینەوەی كوژاوەكان| وەرگێڕانی كۆمەڵە چیرۆكی

(تطريسات) عباس عبد جاسم له عەرەبیەوە ٢٠٠٧. له ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە و له ڕۆژنامەکاندا بڵاو بونەتەوە.
١٤ـ شوشەیەک زۆر غەمبارە.وەرگێڕان له عەرەبیەوە . کۆمەڵە شیعری شاعیر جابر محمد جابر.ئامادەیە بۆ چاپ .
١٥ـ حوارات فنون قتالیة. کۆمەڵێک وتار و چاوپێکەوتنە بەعەربی ئامادەی چاپە.
١٦ـ ئاوێنەی بورکانی ژەنەڕاڵ| ڕۆمان بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە ١٩٩٣.. دوایی سەر لەنوێ ماوەی ساڵێک کارم تیا کردەوە بەناوی (بورکانی ڕۆح) ٢٠٠٨. ئامادەیە بۆ چاپ.
١٧ـ لاشخصیة اللغة لـ(حفريات في زاكرة اللاوعي المهمل) له دوو ژمارەی (ڕۆژنامەی المشرق) بەغداد دا بڵاوبۆتەوە. لەگەڵ چەند باس و لێکۆڵینەوەیەکی تر بە عەرەبی نوسراون . ئامادەی چاپە.
١٨ـ سیناریۆی شانۆیی(مەکبێس)ی ولیم شکسپیر
١٩ـ بارزانیو هێڵی ساتەوەختی مێژوو. لێکۆڵینەوە ١٩٩٥ ئامادەیە بۆ چاپ.
٢٠ـ کوردستان جوگرافیا و دەسەڵات کۆمەڵێک لێکۆڵینەوە وتاری کوردیە. سەرەڕای چەندین لێکۆڵینەوەی تر بەعەرەبیو کوردی کە ئامادەن بۆ چاپ.
٢١ـ چەندین کتێبی تر کە لێکۆڵینەوەن لەسەر نوسیەنەکانی بەعەرەبی و بەکوردی.
٢٢ـ بەدەیەها باس و لێکۆڵینەوەی لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا بە عەرەبی و کوردی نوسیوە و لەسەر نوسینەکانی بڵاوبونەتەوەو لەسەر ئاستی عەرەبی تەواو باوەڕ پێکراو و ناسراوە.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی گۆڤاری شانۆ

١. زانستی دەنگو ئاخافتن، نووسینی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٦.
٢. سەردنپاڵ، نووسینی: د. خەزعەل ئەلماجدی، وەرگێڕانی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٧.
٣. چەپکێک دەقی شانۆیی، کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠٠٧.
٤. شانۆی کوردی، ئەرشیفو تێکست، نمایشو بینەر، نووسینی: یاسین قادر بەرزنجی، ٢٠٠٧.
٥. شانۆی کوردی لەنێوان دەقی خۆماڵیو بیانیدا، نووسینی: د. ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ، ٢٠٠٧.
٦. ئەزموونکاری لەشانۆدا، ئامادەکردنو وەرگێڕانی: شۆڕش محەمەد حسین، ٢٠٠٧.
٧. دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، نووسینی: محەمەد تەیمور، ٢٠٠٨.
٨. تەوژمەکانی نوێگەری لەشانۆی جیهانیدا، نووسینی: بورهان قەرەداخی، ٢٠٠٨.
٩. شانۆگەریی باخ، نووسینی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٨.
١٠. اسئلة الحداثة في المسرح، یاسین النصیر، ٢٠٠٨.
١١. میناو دوو شانۆگەریی وەرگێڕدراو، نووسینو وەرگێڕانی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٩.
١٢. شانۆو دەرهێنان، وەرگێڕانی: رەزا مەنوچەهری، ٢٠٠٩.
١٣. مەشقە سەرەتاییەکانی ئەکتەر، گەزیزە، ٢٠٠٩.
١٤. رەوتە نوێگەرییەکانی شانۆی جیهانی، بورهان قەرەداخی، ٢٠٠٩.
١٥. هارۆڵد پینتەر.. ژیان و شانۆ، دانا رەووف، ٢٠٠٩.